

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ ΕΙΔΙΚΕΥΣΗΣ ΣΤΗΝ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΗ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ

**Η ΤΑΦΙΚΗ ΠΡΑΚΤΙΚΗ ΤΟΥ ΕΓΧΥΤΡΙΣΜΟΥ ΣΤΟ ΑΙΓΑΙΟ
ΤΗΝ ΠΡΩΙΜΗ ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΧΑΛΚΟΥ: ΤΟ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ ΤΟΥ
ΑΚΡΩΤΗΡΙΟΥ ΣΤΗ ΘΗΡΑ**

ΑΘΗΝΑ ΜΑΝΙΚΗ

ΡΕΘΥΜΝΟ, 2006

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ	3-4
ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ	5
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	6-9
1. Εγχυτρισμοί στην προϊστορία του Αιγαίου	6-7
2. Πρώιμοι αιγαιακοί εγχυτρισμοί: η Νεολιθική Περίοδος	7-9
ΟΙ ΕΓΧΥΤΡΙΣΜΟΙ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΡΩΙΜΗ ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΧΑΛΚΟΥ	
I. ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΕΣ ΜΑΡΤΥΡΙΕΣ	10-39
1. Εγχυτρισμοί στις Κυκλάδες	10-22
1 α. Θήρα, το παράδειγμα του Ακρωτηρίου	10-20
1 β. Άλλες περιπτώσεις εγχυτρισμών στη Θήρα και τις Κυκλάδες	21-22
2. Εγχυτρισμοί στο Βορειοανατολικό Αιγαίο	22-24
3. Εγχυτρισμοί στο Ανατολικό και Νοτιοανατολικό Αιγαίο	24-25
4. Εγχυτρισμοί στην Αίγινα, την Εύβοια και την Ηπειρωτική Ελλάδα	25-30
5. Εγχυτρισμοί στα νησιά του Ιονίου	30-33
6. Εγχυτρισμοί στην Κρήτη	34-37
7. Εγχυτρισμοί στην Ανατολία	37-39
II. ΣΥΖΗΤΗΣΗ	40-54
1. Παρατηρήσεις, διαπιστώσεις, συμπεράσματα	40-44
2. Ανάλυση ταφών/ Ταφικά έθιμα	44-48
3 α. Ο ταφικός πίθος στην εικονογραφία των προϊστορικών χρόνων	48-50
3 β. Ο ταφικός πίθος στην εικονογραφία των ιστορικών χρόνων	50
4. Ο ταφικός πίθος στη μυθολογία	50-52
5. Απόπειρα ερμηνείας της ταφικής πρακτικής του εγχυτρισμού	52-54
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	55-67
ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΙΚΟΝΩΝ	68-71
ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΣΧΕΔΙΩΝ	72-73
ΕΙΚΟΝΕΣ	
ΣΧΕΔΙΑ	

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η μελέτη αυτή οφείλεται στην επί τέσσερα σχεδόν χρόνια εργασία μου στην Ανασκαφή Ακρωτηρίου Θήρας, στις διανοίξεις νέων φρεάτων πεσσών- από τον Δεκέμβριο του 1999 έως τον Ιούνιο του 2001- και στη διαλογή της κεραμικής, που προέκυψε από την ανασκαφή των φρεάτων, από τον Ιούνιο του 2001 έως τον Δεκέμβριο του 2004. Αφόρμηση για την ενασχόλησή μου με τους εγχυτρισμούς αποτέλεσε η προσωπική μου συμμετοχή στην αποκάλυψη τέτοιων ταφών. Οπωσδήποτε για πολλούς ανθρώπους η ανασκαφή τάφων φαντάζει ανατριχιαστική, ενώ για τους περισσότερους αρχαιολόγους είναι σίγουρα γοητευτική. Η χαρά της ανακάλυψης και η συγκίνηση που προκαλεί η «συνάντηση» με το παρελθόν και ιδιαίτερα με τους ανθρώπους του, απαλείφουν από την ταφή τον χαρακτηρισμό του απλού ευρήματος και προσδίδουν στην έρευνα μια έντονα ανθρώπινη διάσταση. Η επιλογή ενός αγγείου για τον ενταφιασμό ιδιαίτερα βρεφών και παιδιών, μου κίνησε το ενδιαφέρον για την ανίχνευση τυχόν σημασιολογικών προεκτάσεων πέραν της λειτουργικής σκοπιμότητας της πρακτικής αυτής.

Για την άδεια μελέτης του υλικού από το Ακρωτήρι Θήρας, ευχαριστώ θερμά τον διευθυντή της ανασκαφής και καθηγητή μου στα πανεπιστημιακά χρόνια, Χρίστο Ντούμα. Τις θερμές μου ευχαριστίες οφείλω και στις καθηγήτριες μου στο Πανεπιστήμιο Κρήτης, Κατερίνα Κόπακα και Ίρις Τζαχίλη, για την καθοδήγησή τους κατά την εκπόνηση της παρούσας εργασίας, όσο και για την απλόχερη φιλία τους στα χρόνια αυτά των μεταπτυχιακών μου σπουδών. Επίσης ευχαριστώ θερμά την αρχαιολόγο-ανθρωπολόγο, επιβλέπουσα στην παρούσα εργασία και μελετήτρια του ανθρωπολογικού υλικού από το Ακρωτήρι, Tina McGeorge. Ιδιαίτερα ευχαριστώ τους συναδέλφους ανασκαφείς Νατάσα Ακριβάκη, Φραγκούλα Γεώρμα, Στέφανο Καριώτη και Βενέδικτο Λανάρα για τις γόνιμες συζητήσεις που κάναμε σχετικά με τις περιπτώσεις εγχυτρισμών που ανέσκαψαν. Τα ανασκαφικά στοιχεία που παρατίθενται για τα φρέατα 58 Α και 68, 18, 6, 63 Α προέρχονται από τις αντίστοιχες ανασκαφικές εκθέσεις των συναδέλφων μου αυτών. Ευχαριστίες οφείλω και στην ομάδα αρχαιολόγων που ασχολήθηκαν με τη διαλογή κεραμικής, στην οποία συμμετείχαν- στα σχεδόν τέσσερα χρόνια που διήρκεσε η διαλογή- πέρα από τους συναδέλφους που αναφέρθηκαν ήδη και τη γράφουσα, οι συνάδελφοι: Παναγιώτης Δρίβας, Μιμίκια Κρίγκα, Βασιλική Μηλιδάκη, Αγγελική Μόσχου, Ειρήνη Νικολακοπούλου, Φωτεινή Σοφianού, Μαίρη Τσουλάκου και Αλέξανδρος Ξάνθος. Χάρη στη συλλογική εργασία κατέστη εφικτή η διεξαγωγή κάποιων, πρώτων έστω, συμπερασμάτων.

Οι περιγραφές των ταφικών αγγείων βασίστηκαν, ως έναν βαθμό, στις καταγραφές που είχαν πραγματοποιηθεί από τον Παναγιώτη Δρίβα, τη Μιμίκια Κρίγκα και τη Φωτεινή Σοφianού. Η συντήρηση των αγγείων έγινε από τους Λούκα Αλεφραγκή, Παναγιώτη Βλάχο και Έφη Γκιούλμπα, τους οποίους και ευχαριστώ. Επίσης, ευχαριστώ τους φωτογράφους Χρόνη Παπανικολόπουλο και Δημήτρη Σακατζή, όπως και τον Στέφανο Καριώτη, που φωτογράφησε ψηφιακά κάποια από τα υπό μελέτη αγγεία.

Για την πολύτιμη βοήθειά τους, ευχαριστώ τους τεχνίτες και τους εργάτες όλων των συνεργείων που συμμετείχαν στην ανασκαφή των εγχυτρισμών.

Για τις παραπομπές της στη βιβλιογραφία της Ανατολίας, ευχαριστώ την αρχαιολόγο Ουρανία Κουκά. Για την εκτενή βιβλιογραφία σχετικά με τους θαλαμοειδείς τάφους, ευχαριστώ τη συνάδελφο και φίλη Νότα Σαραντοπούλου.

Τέλος, για τη μετάφραση άρθρου από τα ιταλικά ευχαριστώ τη Φραγκούλα Γεώρμα και για τις μεταφράσεις των άρθρων από τα γαλλικά τη συνάδελφο και φίλη Ειρήνη Σβανά.

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

<i>Ανθρ. Α</i>	<i>Ανθρωπολογικά Ανάλεκτα</i>
<i>ΑΑ</i>	<i>Archaeologischer Anzeiger</i>
<i>ΑΑΑ</i>	<i>Αρχαιολογικά Ανάλεκτα εξ Αθηνών</i>
<i>ΑΔ</i>	<i>Αρχαιολογικόν Δελτίον</i>
<i>ΑΕ</i>	<i>Αρχαιολογική Εφημερίς</i>
<i>ΑΕΜΘ</i>	<i>Το αρχαιολογικό έργο στη Μακεδονία και Θράκη</i>
<i>AJA</i>	<i>American Journal of Archaeology</i>
<i>AM</i>	<i>Mitteilungen des deutschen archaeologischen Instituts. Athenische Abteilung</i>
<i>BAR</i>	<i>British Archaeological Reports, International Series</i>
<i>BCH</i>	<i>Bulletin de Correspondance H'ellenique</i>
<i>Beitr. z.klass. Phil</i>	<i>Beitraege zur klassischen Philologie</i>
<i>Boll. D'Arte</i>	<i>Bollettino d'Arte</i>
<i>BSA</i>	<i>The Annual of the British School at Athens</i>
<i>CCS</i>	<i>G.Cadogan (επιμ.), The End of the Early Bronze Age in the Aegean, Cincinnati Classical Studies</i>
<i>CMS</i>	<i>Corpus der minoischen und mykenischen Siegel</i>
<i>ΙΕΕ</i>	<i>Ιστορία του Ελληνικού Έθνους</i>
<i>Κρητ.Χρονικά</i>	<i>Κρητικά Χρονικά</i>
<i>KST</i>	<i>Kazi Sonuclari Toplantisi</i>
<i>ΠΑΕ</i>	<i>Πρακτικά της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας</i>
<i>SIMA</i>	<i>Studies in Mediterranean Archaeology</i>

<i>ΜΕ</i>	<i>Μεσοελλαδικός</i>
<i>ΜΕΧ</i>	<i>Μέση Εποχή του Χαλκού</i>
<i>ΜΚ</i>	<i>Μεσοκυκλαδικός</i>
<i>ΜΜ</i>	<i>Μεσομινωικός</i>
<i>ΠΕ</i>	<i>Πρωτοελλαδικός</i>
<i>ΠΕΧ</i>	<i>Πρώιμη Εποχή του Χαλκού</i>
<i>ΠΚ</i>	<i>Πρωτοκυκλαδικός</i>
<i>ΠΜ</i>	<i>Πρωτομινωικός</i>
<i>ΥΕΧ</i>	<i>Ύστερη Εποχή του Χαλκού</i>
<i>ΥΚ</i>	<i>Ύστεροκυκλαδικός</i>
<i>ΥΜ</i>	<i>Ύστερομινωικός</i>

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1. Εγχυτρισμοί στην προϊστορία του Αιγαίου

Στην προσπάθειά μας να κατανοήσουμε το παρελθόν, στην επιστήμη της Αρχαιολογίας είμαστε αναγκασμένοι να αρκούμαστε στα όποια άφθαρτα κατάλοιπα έχουν απομείνει από αυτό. Κυρίως στις ταφές, όσο και να φαντάζει τολμηρό, προσπαθούμε να αναζητούμε μέσα από τα υλικά κατάλοιπα ό,τι τις συνόδευε και τις υπαγόρευε, πέρα από την ύλη, τις σκέψεις, τα συναισθήματα και τις δοξασίες των νεκρών ανθρώπων¹. Αφού, πέρα από κάθε, αναγκαία, τυπολογία, ουσιαστικό αντικείμενο της Αρχαιολογίας δεν είναι άλλο από τον ίδιο τον άνθρωπο.

Κατά την Πρώιμη Εποχή του Χαλκού στο Αιγαίο οι άνθρωποι κατά κανόνα θάβουν τους νεκρούς τους. Οι πιο διαδεδομένοι χώροι ενταφιασμού είναι οι κτιστές κατασκευές (κιβωτιόσημοι, κυψελοειδείς ή θολωτοί τάφοι, ταφικά περιφράγματα). Λιγότερο διαδεδομένη είναι η ταφή σε υπόγειους λαξευτούς θαλαμοειδείς τάφους. Επίσης απαντούν ενταφιασμοί σε απλούς λάκκους και σε βραχοσκεπές ή σπήλαια. Ένας ιδιαίτερος τρόπος ενταφιασμού είναι η ταφή σε αγγείο, συνηθέστερα σε πίθο, γνωστή και ως εγχυτρισμός. Πρόκειται για μία ταφική πρακτική ιδιαίτερα λειτουργική, καθώς τα αγγεία δεν έλειπαν ποτέ από έναν οικισμό. Κυρίως χρησιμοποιούνταν αποθηκευτικά αγγεία και χύτρες (από όπου και ο όρος εγχυτρισμός) λόγω του μεγέθους τους και του σχήματός τους. Το σώμα του νεκρού τοποθετούνταν μέσα στο αγγείο και καλυπτόταν με χώμα. Συνήθως, τα αγγεία με την ταφή τοποθετούνταν σε λάκκους ή κοιλότητες κάτω από την επιφάνεια του εδάφους. Εγχυτρισμούς συναντάμε στον αιγαιακό χώρο ήδη στην Αρχαιότερη Νεολιθική, με την εμφάνιση δηλαδή κιάλας της κεραμικής.

Η παρούσα εργασία πραγματεύεται την ταφική πρακτική του εγχυτρισμού στο Αιγαίο στην Πρώιμη Εποχή του Χαλκού. Αποτελείται από δύο μέρη. Στο πρώτο μέρος παρουσιάζονται οι αρχαιολογικές μαρτυρίες. Η παρουσίαση των γνωστών και δημοσιευμένων περιπτώσεων γίνεται με βάση τη διάσπορά τους στον χρόνο και τον χώρο. Η εξέταση των εγχυτρισμών ξεκινά από το Ακρωτήρι Θήρας. Πρόκειται για ταφές που ήρθαν πρόσφατα στο φως και είναι αδημοσίευτες. Λόγω της δυνατότητας άμεσης πρόσβασης στο υλικό της ανασκαφής, παρατίθενται πολλές πληροφορίες, ιδιαίτερα όσον αφορά στην ανασκαφική συνάφεια των ταφών. Ακολουθούν οι εγχυτρισμοί από τις υπόλοιπες Κυκλάδες, το ΒΑ Αιγαίο, το ΝΑ και νότιο Αιγαίο, την Αίγινα, την Εύβοια, την Ηπειρωτική Ελλάδα, το Ιόνιο, την Κρήτη και την Ανατολία. Σε αντίθεση με την περίπτωση της Θήρας, όπου η έρευνα βασίστηκε σε πρωτότυπο υλικό, όσον αφορά στις άλλες περιοχές, η έρευνα βασίστηκε στη βιβλιογραφία. Κατά συνέπεια, δυστυχώς, η παράθεση στοιχείων από περιοχή σε περιοχή είναι πολλές φορές άνιση, εξαιτίας της δυσανάλογης έκτασης των πληροφοριών, που περιέχουν οι αντίστοιχες δημοσιεύσεις. Επίσης, δεν είναι δυνατή η παράθεση αριθμητικών στοιχείων και η αναφορά σε ποσοστά, εφόσον αυτά δεν περιέχονται στις δημοσιεύσεις.

Το Ιόνιο και οι δυτικές περιοχές του ηπειρωτικού ελλαδικού χώρου συμπληρώνουν την εικόνα των εγχυτρισμών στα νησιά του Αιγαίου και στα ανατολικά ηπειρωτικά

---

¹ Απαραίτητο για όποιον θέλει να “διαβάσει το παρελθόν” είναι το εγχειρίδιο του I. Hodder. Βλ. Hodder 2002. Ειδικότερα όσον αφορά στην ερμηνεία των ταφικών καταλοίπων βλ. Ucko 1969.

παράλια που βρέχονται από αυτό, αφού συναποτελούν μία ενιαία πολιτισμική ενότητα, όπως επιβεβαιώνεται και από τη διάδοση της υπό μελέτη πρακτικής².

Στα μικρασιατικά παράλια, όπως και στην ενδοχώρα ως την ανατολική Ανατολία, σε όλη τη διάρκεια της Εποχής του Χαλκού υπάρχουν πολυάριθμες θέσεις με εγχυτρισμούς, ακόμη και εκτεταμένα αντίστοιχα νεκροταφεία. Η εκτενής τους διαπραγμάτευση αποτελεί θέμα ξεχωριστής μελέτης. Πολύ συνοπτικά γίνεται ωστόσο, η εξέταση της πρακτικής, με αναφορά, αν όχι σε όλες, τουλάχιστον στις σπουδαιότερες θέσεις, στα μικρασιατικά παράλια, αλλά και στην υπόλοιπη Ανατολία, καθώς ο γεωγραφικός περιορισμός της συνήθειας αυτής δεν θα βοηθούσε στην απόκτηση μιας κατά το δυνατόν σφαιρικής εικόνας.

Στο δεύτερο μέρος της εργασίας παρατίθενται παρατηρήσεις, διαπιστώσεις και συμπεράσματα που προκύπτουν από την εξέταση των αρχαιολογικών μαρτυριών. Γίνεται ανάλυση των ταφών και ανιχνεύονται τα ταφικά έθιμα. Ακολουθεί εξέταση του πίθου στην εικονογραφία των προϊστορικών χρόνων, στην εικονογραφία των ιστορικών χρόνων και στη μυθολογία. Γίνονται κάποιες περαιτέρω επισημάνσεις σε μία προσπάθεια προσδιορισμού και ερμηνείας της πρακτικής του εγχυτρισμού.

Αφού, τελικός στόχος της μελέτης αυτής, όπως και κάθε μελέτης που έχει να κάνει με ταφικά έθιμα, είναι η ανίχνευση κατά πρώτον των πρακτικών και κατά δεύτερον της ιδεολογίας και των πίστευων που συνοδεύουν την υπό μελέτη προϊστορική πρακτική.

2. Πρώιμοι αιγαιακοί εγχυτρισμοί: η Νεολιθική Περίοδος

Ταφές σε αγγεία είναι γνωστές ήδη από τη Νεολιθική περίοδο τόσο στον νησιωτικό όσο και στον ηπειρωτικό αιγαιακό χώρο.

Η πρωιμότερη από αυτές ανήκει στην Αρχαιότερη Νεολιθική και βρέθηκε στα Γιαννιτσά, στον άλλοτε παράκτιο νεολιθικό οικισμό της Αζού, κάτω από δάπεδο σπιτιού (Χρυσοστόμου 1996, 159-168). Το ταφικό αγγείο, που περιείχε τον σκελετό ενός νεογνού σε συστολή, ήταν ένα πιθοειδές σφαιρικού σχήματος με ευρύ λαιμό. Το στόμιό του έκλεινε τμήμα ενός άλλου αγγείου (Εικ. 1).

Στη Νεότερη Νεολιθική χρονολογούνται ταφές από τις θέσεις Σουφλί Μαγούλα και Ραχμάνι στη Θεσσαλία και από το σπήλαιο του Σαρακηνού στη Βοιωτία. Στη Σουφλί Μαγούλα βρέθηκαν ταφές όχι μόνο παιδιών, αλλά και ενηλίκων, σε έντονα συνεσταλμένη στάση μέσα σε πιθοειδή αγγεία (Εικ. 2), τα οποία είχαν τοποθετηθεί σε αβαθείς λάκκους σε νεκροταφείο έξω από τον οικισμό (Χουρμουζιάδης 1973, 207, 209).

Μία *intra muros* ταφή βρέφους μέσα σε αγγείο (Εικ.3) προέρχεται από το Ραχμάνι (Wace και Thompson 1912, 29, 48).

Στο σπήλαιο του Σαρακηνού πρόκειται για ταφή νέου ατόμου μέσα σε πίθο, η οποία βρέθηκε κοντά σε μεγάλη κυκλική εστία (Σπυρόπουλος 1973, 264, πίν.24.β).

Στις Κυκλάδες, η ταφική πρακτική του εγχυτρισμού είναι γνωστή από την Τελική Νεολιθική (ή Χαλκολιθική) στο νεκροταφείο με τους κιβωτιόσχημους τάφους στην Κεφάλα της Κέας (Coleman 1977), όπου εντοπίστηκαν τέσσερις πιθοταφές στο σύνολο των 40 ταφών. Οι τρεις από τους πίθους ήταν τοποθετημένοι σε κοιλότητες

---

² Επαφές ανάμεσα στις Κυκλάδες και το Ιόνιο είναι δυνατόν να ανιχνευθούν και μέσα από τα άλλα ευρήματα, για παράδειγμα οστέινους σωλήνες, χρυσά και αργυρά κοσμήματα και ορειχάλκινα εγχειρίδια, που έχουν βρεθεί στο νεκροταφείο στο Στενό της Λευκάδας και είναι πολύ πιθανό να προέρχονται από τις Κυκλάδες (Ντούμας 2000, 51-52).

(τάφοι 8, 31, 32)³ ενώ ο τέταρτος βρέθηκε μέσα σε κιβωτιόσχημο τάφο (τάφος 23). Όλες οι ταφές ήταν μονές ταφές βρεφών, με εξαίρεση μία περίπτωση, τον τάφο 31, όπου στο ταφικό αγγείο περιέχονταν τα οστά δύο βρεφών. Τρία αγγεία (τάφοι 23, 31, 32) έφεραν πλαστική διακόσμηση. Σε καμία πιθοταφή δεν βρέθηκαν κτερίσματα. Στους υπόλοιπους τάφους είχαν ενταφιαστεί κυρίως ενήλικες και σε μικρότερο βαθμό παιδιά.

Ο πίθος της ταφής 8 (Coleman 1977, 58, 59, 78) ήταν τοποθετημένος όρθιος μέσα σε κοιλότητα, δίπλα στον τάφο 4 (Σχ.1β). Μία τετράγωνη λίθινη πλάκα έφραζε το στόμιό του. Το αγγείο (Εικ. 4 α, β, Σχ. 1α) είναι κλειστό με ωοειδές σώμα, επίπεδη βάση, με ζεύγος ταινιωτών λαβών και ζεύγος διπλών αψιδωτών διάτρητων αποφύσεων. Ο λαιμός του δεν σώζεται, εικάζεται όμως πως πρέπει να ήταν κυλινδρικός. Εξωτερικά είναι στιλβωμένο, ενώ στο εσωτερικό του παρατηρήθηκε η τεχνική "scored ware"⁴. Έχει ύψος 0.345μ, μέγιστη διάμετρο 0.315μ. και διάμετρο βάσης 0.13μ.

Τα οστά που περιέχονταν στο αγγείο, όπως προέκυψε από την ανθρωπολογική μελέτη, ανήκαν πιθανότατα σε βρέφος οκτώ μηνών.

Την ταφή 31(Coleman1977, 78,79) αποτελεί ταφικός πίθος που βρέθηκε τοποθετημένος σε πλάγια θέση σε αβαθή κοιλότητα διαμορφωμένη στον φυσικό βράχο, με το στόμιο στραμμένο δυτικά (Εικ. 5β). Μικρές πέτρες τον στερέωναν, ενώ το στόμιό του έφραζε λίθινη κατακόρυφη πλάκα. Τα σκελετικά κατάλοιπα που περιείχε ανήκαν σε δύο βρέφη, το ένα περίπου τεσσάρων μηνών και το άλλο νεογέννητο. Ο Angel πρότεινε πως ίσως πρόκειται για δίδυμα, τα οποία τάφηκαν με κάποια χρονική απόσταση λίγων μηνών. Το αγγείο, διατηρείται στο μεγαλύτερο μέρος του. Είναι βαθύ ανοιχτό με κωνικό σώμα, απλό χείλος και επίπεδη βάση (Εικ. 5 α, Σχ. 2). Στο μέσον του σώματος σώζονται δύο ταινιωτές λαβές, από τις τέσσερις που ήταν αρχικά τοποθετημένες ακανόνιστα στο σώμα. Κάτω από το χείλος διαμορφώνονται δύο συμπαγείς μνηοειδείς αποφύσεις. Έχει ύψος 0.56μ., διάμετρο χείλους 0.39μ. και διάμετρο βάσης 0.16μ. Στην εξωτερική του επιφάνεια σώζονται ίχνη της τεχνικής "scored ware".

Την ταφή 32 (Coleman 1977, 85-86, εικ. 64) αποτελεί πίθος παρόμοιου τύπου με τον προηγούμενο, που ήταν τοποθετημένος στο πλάϊ πάνω σε στρώση από βότσαλα. Το στόμιο ήταν στραμμένο στην Ανατολή και φραγμένο από λίθινη πλάκα σε κατακόρυφη θέση (Εικ. 6β). Πέτρες τον περιέβαλλαν στο ανώτερο μέρος του. Τρεις μεγάλοι λίθοι και μικρές πλάκες τον κάλυπταν ολόκληρο (Εικ. 7β). Περιείχε θραύσματα από το κρανίο βρέφους ηλικίας από 3 έως 11 μηνών. Το αγγείο

³ Σύμφωνα με την αρίθμηση του Coleman.

⁴ Τεχνική που έχει να κάνει με την κατασκευή του αγγείου και όχι τη διακόσμησή του. Σε αυτού του τύπου την κεραμική η επιφάνεια των αγγείων φέρει παράλληλες αυλακώσεις, που έχουν προκληθεί με τη βοήθεια κάποιου μέσου ή εργαλείου. Εκτός από τη Νεολιθική Κεφάλα απαντά και κατά την ΠΕΧ II και III στις Κυκλάδες, αλλά και στην Ηπειρωτική Ελλάδα. Στα ελληνικά δεν υπάρχει αντίστοιχος όρος (Σωτηρακοπούλου 1999, 80-81).

(Εικ.6α/Εικ. 7α, Σχ. 3) είναι βαθύ ανοιχτό, κωνικό, με απλό χείλος και επίπεδη βάση, με ζεύγος δύο κατακόρυφων σωληνωτών λαβών και ζεύγος δύο συμπαγών μηνοειδών αποφύσεων. Έχει ύψος 0.60 μ, μέγιστη διάμετρο 0.42μ, διάμετρο χείλους 0.36μ. και διάμετρο βάσης 0.14μ.

Ο τάφος 23 (Coleman 1977, 74,75) ανήκει στην κατηγορία των κιβωτιόσχημων με πλευρικά τοιχώματα επενδεδυμένα με λίθινες πλάκες (Σχ. 4α). Έχει τριγωνικό σχήμα και ορίζεται από τρεις πλάκες, μία σε κάθε πλευρά, ενώ τρεις πλάκες τον καλύπτουν από πάνω. Η ταφή που περιείχε δεν βρέθηκε, ωστόσο, στον πυθμένα του τάφου, αλλά μέσα σε ταφικό πίθο, που ήταν τοποθετημένος πάνω σε δάπεδο από πέτρες και περιείχε οστά βρέφους ηλικίας περίπου έξι μηνών.

Το αγγείο (Εικ. 8, Σχ. 4β) είναι κλειστό με σφαιρικό σώμα, επίπεδη βάση και δύο αψιδωτές λαβές. Σώζεται σε ύψος 0.41μ., η διάμετρός του είναι περίπου 0.40μ. και η διάμετρος της βάσης του 0.135μ.

Στην Τελική Νεολιθική ανήκει και μία παιδική ταφή σε πίθο από το Τραγάνι Βαρθολομιού στην Ηλεία (Rambach/Χατζή-Σπηλιοπούλου 2001-2002, τομ. Β, 341-355). Ο ταφικός πίθος βρέθηκε κατά τη διάρκεια σωστικών ανασκαφών στη θέση Τραγάνι στο ανατολικό τμήμα χαμηλού τύμβου. Πρόκειται για μεγάλο πίθο, με ανάγλυφη σχοινοειδή διακόσμηση. Έχει ύψος 1.25μ., διάμετρο στομίου 0.69μ. και διάμετρο βάσης 0.175μ. Αποκαλύφθηκε σε οριζόντια θέση μέσα στο φυσικό έδαφος με το στόμιό του προσανατολισμένο στα ΝΑ. Το μεγαλύτερο μέρος του καλυπτόταν από χώμα και πέτρες. Θεωρήθηκε, πως αρχικά το στόμιό του ήταν καλυμμένο με λίθινες πλάκες και πέτρες πάνω από αυτές, που είχαν, όμως, μετακινηθεί και πέσει μπροστά στο στόμιο, όταν ο τάφος διαταράχθηκε από μεταγενέστερες ταφές. Περιείχε σκελετό παιδιού σε συνεσταλμένη στάση. Έξω από τον πίθο, κοντά στο στόμιό του, βρέθηκαν όστρακα δύο διαφορετικών αγγείων (ενός μικκύλου κλειστού αγγείου και ενός μικρού πήλινου κρατηρίσκου), που αποτελούσαν πιθανόν κτερίσματα της ταφής.

Στην ίδια περίοδο χρονολογείται και μία ταφή νηπίου μέσα σε μεγάλο πιθοειδές αγγείο στο Αλεποχώρι της Λακωνίας (Γαλλής 1996, 173).

Στην Νεότερη Νεολιθική ανήκουν και καύσεις που βρέθηκαν μέσα σε αγγεία στη Σουφλί Μαγούλα, στην Πλατιά Μαγούλα Ζάρκου και στο Διμήνι Μαγνησίας. Στη Σουφλί Μαγούλα (Cavanagh – Mee 1998, 9, εικ.2.10) επτά τεφροδόχα αγγεία βρέθηκαν μέσα σε αβαθείς κοιλότητες, μαζί με κτερίσματα, στο νεκροταφείο εκτός του οικισμού. Στην Πλατιά Μαγούλα Ζάρκου (Γαλλής 1996, 172-173), σε νεκροταφείο εκτός του οικισμού με πενήντα ταφές καύσεων, μέρος μόνο από τα οστά του σκελετού είχε τοποθετηθεί μέσα στα τεφροδόχα αγγεία, τα οποία είχαν θαφτεί όρθια ή ανεστραμμένα μέσα σε λάκκους. Σε ορισμένες περιπτώσεις είχαν τοποθετηθεί σε στρώμα από χαλίκια ή περιβάλλονταν από χαλίκια. Συχνά βρέθηκαν καλυμμένα από άλλα αγγεία, ενώ κοντά τους είχε τοποθετηθεί και ένα δεύτερο αγγείο, πιθανώς κτερίσμα. Τα τεφροδόχα αγγεία ήταν αγγεία καθημερινής χρήσης, γνωστά από τον οικισμό. Τα καμένα οστά ανήκαν και σε ενήλικες και σε παιδιά. Στο Διμήνι είναι γνωστή μία περίπτωση καύσης (Γαλλής 1996, 173), όπου τα ατελώς καμένα οστά νηπίου βρέθηκαν μέσα σε ένα κύπελλο. Η πρακτική της καύσης των νεκρών και της μετέπειτα τοποθέτησης των υπολειμμάτων τους σε αγγεία συναντάται και κατά την ΠΕΧ⁵.

⁵ Τα σχετικά παραδείγματα και σχόλια παρατίθενται παρακάτω σε αντίστοιχο κεφάλαιο.

ΟΙ ΕΓΧΥΤΡΙΣΜΟΙ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΡΩΙΜΗ ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΧΑΛΚΟΥ

I. ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΕΣ ΜΑΡΤΥΡΙΕΣ

1. Εγχυτρισμοί στις Κυκλάδες

Στην Πρώιμη Εποχή του Χαλκού εγχυτρισμοί έχουν ανασκαφεί στη Φυλακωπή της Μήλου, στην Παροικιά της Πάρου και, όπως έδειξε η πρόσφατη έρευνα, στο Ακρωτήρι της Θήρας⁶.

Στη Φυλακωπή έχουν έρθει στο φως εννέα *intra muros* εγχυτρισμοί, στην Παροικιά ένας, επίσης *intra muros* και στο Ακρωτήρι οκτώ. Από τη Θήρα πρόερχεται ένας ακόμη εγχυτρισμός, που αποτέλεσε παλαιότερο τυχαίο εύρημα στη θέση Καλαμιά.

Οι εγχυτρισμοί στη Φυλακωπή και στην Παροικιά ανήκουν στη χρονική βαθμίδα της Φυλακωπής I-iii, που από άλλους τοποθετείται στο τέλος της ΠΚ περιόδου και από άλλους στην αρχή της ΜΚ περιόδου⁷. Λόγω της χρονολόγησής τους από κάποιους ερευνητές στο τέλος της ΠΚ και, επειδή ακόμη δεν έχει επικρατήσει μία από τις δύο χρονολογήσεις, παρατίθενται εδώ, αν και πιστεύω, πως πιο σωστή είναι η τοποθέτηση της επίμαχης φάσης στην αρχή της ΜΚ περιόδου. Όπως και αν έχει, οι χρονολογίες που προτείνουν οι υπό μελέτη ταφές από το Ακρωτήρι είναι πολύ πρωιμότερες.

1α Θήρα. Το παράδειγμα του Ακρωτηρίου

Οι θάλαμοι

Οι πρόσφατες ανασκαφές στον οικισμό του Ακρωτηρίου έφεραν στο φως επτά ακέραια αγγεία και τμήμα ενός ακόμη, που περιείχαν ταφές βρεφών, παιδιών και σε μία περίπτωση και ενήλικα. Τα τέσσερα αγγεία βρέθηκαν εντός θαλάμων (ένα ακέραιο και το τμήμα ενός δεύτερου αγγείου στο ΝΦΠ⁸ 69, ένα στο ΝΦΠ 68 και ένα στο ΝΦΠ 18), ένα έξω από θάλαμο (ΝΦΠ 6), ένα πάνω από θάλαμο (στο ΝΦΠ 69), ένα εντός επίχωσης σε χώρο αδιευκρίνιστο (ΝΦΠ 58 Α), όπου ωστόσο υπάρχουν

---

⁶ Μία πιθανή περίπτωση εγχυτρισμού της ΠΚ περιόδου αναφέρει στο νεκροταφείο Καψάλων στην Αμοργό ο Τσουντας (Τσουντας 1898, 153).

⁷ Για το πρόβλημα προσδιορισμού των φάσεων της ΠΚ III και της σύνδεσής της με την ΜΚ περίοδο βλ. Barber-Macgillivray 1980/Barber 1983/Macgillivray 1983/Rutter 1983.

⁸ Στο εξής όπου γίνεται λόγος για ΝΦΠ εννοείται Νέο Φρέαρ Πεσσού.

ενδείξεις για θάλαμο και ένα μέσα σε επίχωση και πιθανώς πάνω από θάλαμο (ΝΦΠ 63 Α).

Οι ίδιοι οι θάλαμοι αποτέλεσαν μια μεγάλη έκπληξη κατά την ανασκαφή. Στο πλαίσιο των εργασιών για τη θεμελίωση των στύλων του νέου στεγαστρου η έρευνα έφθασε ως τον φυσικό βράχο⁹ και σε αρκετές περιπτώσεις και κάτω από αυτόν, μέσα σε σπηλαιώδεις διαμορφώσεις ποικίλων διαστάσεων, που ονομάστηκαν έγκοιλα ή θάλαμοι (Doumas 2004)¹⁰. Υπόγειοι λαξευτοί θάλαμοι με ταφική χρήση είναι γνωστοί ήδη από την Τελική Νεολιθική στην Αρχαία Αγορά στην Αθήνα (Renfrew 1972, 110–111/ Immerwahr 1982, 54-62). Ένας μεγάλος αριθμός θαλάμων με ταφική χρήση είναι χρονολογημένοι στην ΠΕΧ. Έχουν εντοπιστεί στις Λιθαρές (Σπυρόπουλος 1969, 28-46), την Ανάκωλη Υλίκης (Παπαδημητρίου 1931, 274-276), τη ΒΑ όχθη της Παραλίμνης (Φαράκλας 1968, 139, 1969, 96-97/Σπυρόπουλος 1969, 28-46), το Ύπατο Θηβών (Σπυρόπουλος 1970, 224-226) και τη ΝΔ όχθη της Παραλίμνης (Σπυρόπουλος 1969, 174-175) στη Βοιωτία. Επίσης στο Ολυμπείο στην Αθήνα (Παντελίδου 1975, 113-115) και στη Νέα Μάκρη (Θεοχαράκη 1980, 82-82) στην Αττική, στη Μάνικα (Σάμψων 1985, 153-314/ του ιδίου 1988, 21-71/ Sarpouna-Sakellarakis 1987, 234-264) στην Εύβοια, στο Καλαμάκι Ελαιοχωρίου (Βασιλογάμβρου 1996-1997, 366-399), στην Αρχαία Κόρινθο (Heermance – Lord 1897, 313-332), στην Περαχώρα (Hatziroulou-Kalliri 1983, 369-375), στην Αρχαία Ήλιδα (Κουμουζελίς 1981, 265-272), στις Ζυγουριές (Blegen 1928, 42-55), στην Πρόσυμα (Blegen 1937, 47) και στο Παυλοπέτρι (Harding-Gadogan-Howell 1969, 113-142) στην Πελοπόννησο και στο Εμπορείο στη Χίο (Hood 1981-1982, 150-152). Στην Κρήτη θαλαμοειδείς τάφοι είναι γνωστοί από την Αγία Φωτιά (Δαβάρας 1971, 392-397/ του ιδίου 1972, 42-44).

Θάλαμοι με άλλη χρήση, της ίδιας πάντα περιόδου, έχουν, επίσης, εντοπιστεί στο Κορωπί (Κακαβογιάννη 1993, 165-166) και πρόσφατα στη Μερέντα, στο Μαρκόπουλο Αττικής (Κακαβογιάννη 2003, 15, 2223). Λαξευτούς ταφικούς θαλάμους συναντάμε και εκτός ελλαδικού χώρου, στην Κύπρο (Ματζουράνη 2001, 52-53), στην Παλαιστίνη (Perrot 1955, 73-84/ Bartlett 1982, 78), στην Αίγυπτο (Petrie -Quibell 1896), στα βόρεια παράλια του Εύξεινου Πόντου (Gimbutas 1970, 182/ της ίδιας 1973, 134), στην Κροατία (Garasanin 1967, 27-33) στην Ιταλία (Walter 1988, 152-155/ Whitehouse 1972, 276, 277/ Rellini 1925, 257-295/ Ballmuth 1992, 663-697), στη Μάλτα (Enans 1971) και στην Ιβηρική Χερσόνησο (Savory 1968, 116).

Στις Κυκλάδες θαλαμοειδείς τάφοι της ΠΕΧ έχουν εντοπιστεί στη Μήλο (Edgar 1904, 235-237 Renfrew-Wagstaff 1982, 38, Παπαδοπούλου 1965, 513), στο Άνω Κουφονήσι (Ζαφειροπούλου 1970, 429) και στη Μύκονο (Bakalakis 1964, 555). Στην ίδια τη Θήρα λαξευτοί θαλαμοειδείς τάφοι έχουν βρεθεί στη θέση Άγιος Ιωάννης ο Ελεήμονας (Μαρθάρη 2001, 107-111-23). Από αυτούς ανασκάφηκε μόνο ένας με πιθανή κυκλική κάτοψη. Στο εσωτερικό του βρέθηκαν οστά, ανάμεσα στα οποία αναγνωρίστηκαν τμήματα από τρία διαφορετικά κρανία, λεπίδες οπιανού και κεραμική των φάσεων Φυλακωπή Ι-ιι και ΙΙ-ιι. Στις ίδιες φάσεις ανήκει και η

⁹ που στη Θήρα αποτελεί το πυροκλαστικό πέτρωμα.

¹⁰ Με τον τύπο του θαλαμοειδούς λαξευτού τάφου έχει ασχοληθεί η συνάδελφος Ν. Σαραντοπούλου στην αδημοσίευτη μεταπτυχιακή της εργασία.

κεραμική του υπόγειου λαξευτού θαλάμου στον Φτέλλο της Θήρας (Μαρθάρη 2001, 107-109) που αποτελεί υπόσκαφο κτήριο, όπως και ανάλογες κατασκευές στις κοντινές νησίδες Χριστιανά (Τσάκος 1967, 464).

Η χρονολόγηση της κατασκευής και της κατάργησης των θαλάμων του Ακρωτηρίου, όσο και η χρήση τους αποτελούν ερωτήματα, τα οποία, τουλάχιστον προς το παρόν, είναι δύσκολο να βρουν απάντηση. Ως πιο πιθανή φαίνεται η ταφική τους χρήση, εφόσον φαίνεται να σχετίζονται με τις υπό μελέτη ταφές.

Η ανασκαφή των εγκοίλων επεκτάθηκε μονάχα στον βαθμό που όριζαν οι ανάγκες θεμελίωσης των πεσσών. Κατά συνέπεια, η έρευνά τους υπήρξε ιδιαίτερα αποσπασματική και δύσκολη λόγω του περιορισμένου χώρου και του μεγάλου βάθους της ανασκαφής.

Από τις 120 τομές που ανοίχτηκαν, οι 25 αποκάλυψαν ισάριθμους θαλάμους (Σχ. 6). Από αυτούς μονάχα δύο (18, 8) ανασκάφηκαν πλήρως. Μερικώς ερευνημένοι, άλλοι σε μικρότερο και άλλοι σε μεγαλύτερο βαθμό, είναι 19 (1, 1B, 12, 26, 26 A, 35, 39, 44 A, 54, 54 A, 58, 60, 64 A, 66, 67, 68, 69, 70, 78). Στο φρέαρ 44A ερευνήθηκε πλήρως μόνο ο ένας από τους δύο θαλάμους και στο φρέαρ 26 αδειάστηκε ο ένας από τους τρεις συνολικά θαλάμους. Τέσσερις θάλαμοι (15, 22, 24, 76) παρέμειναν άσκαφοι ή απλώς επισημάνθηκαν. Αξιοσημείωτο είναι, πως ενδείξεις για την ύπαρξη θαλάμου υπάρχουν και σε άλλες έξι περιπτώσεις (για τα φρέατα 7, 29, 58 A, 63 A, 70 και 77). Στους 25 θαλάμους που αποκάλυψε η πρόσφατη έρευνα προστίθενται ακόμη τρεις, γνωστοί από παλαιότερες ανασκαφές (ο λαξευτός θάλαμος στο φρέαρ 6, ο θάλαμος στην περιοχή του πεσσού 17 και ο θάλαμος κάτω από το Δ3¹¹).

Οι εγχυτρισμοί

Στο κεφάλαιο αυτό πέρα από την ανασκαφική συνάφεια των εγχυτρισμών, παρατίθεται και μία πρώτη χρονολόγησή τους και η περιγραφή των αγγείων. Τη μελέτη των οστεολογικών καταλοίπων έχει αναλάβει η ανθρωπολόγος P.G.P. McGeorge. Τα λίγα αντίστοιχα στοιχεία, που αναφέρονται εδώ προέρχονται από ένα πρώτο στάδιο της έρευνάς της, που είναι σε εξέλιξη. Η χρονολόγηση που προτείνεται για τους εγχυτρισμούς βασίστηκε στα πρώτα στοιχεία που προέκυψαν από τη συστηματική διαλογή της κεραμικής των επιχώσεων των θαλάμων, των στρωμάτων στα οποία εντάσσονται οι εγχυτρισμοί, καθώς και στα ίδια τα ταφικά αγγεία.

Τα έξι από τα αγγεία αυτά (ΝΦΠ 6, ΝΦΠ 18, ΝΦΠ 68, ΝΦΠ 69) είναι ακόσμητα ευρύστομα πιθοειδή και εμφανίζουν αρκετές τυπολογικές αναλογίες, χωρίς ωστόσο να είναι ποτέ απόλυτα όμοια. Αντίθετα, τα άλλα δύο αγγεία (ΝΦΠ 58 A, ΝΦΠ 63 A) διαφοροποιούνται τόσο ως προς το σχήμα όσο και ως προς τη διακόσμηση. Επιτακτική είναι οπωσδήποτε η ανάγκη της συστηματικής μελέτης της συνολικής κεραμικής, και των ταφικών αγγείων από την ανασκαφή των πιθοταφών. Στην παρούσα εργασία οι εγχυτρισμοί στο Ακρωτήριο εξετάζονται όχι καθαυτοί αλλά μέσα

¹¹ Σωτηρακοπούλου 1999, 39-43, 231-233, 256-259/ Μαρινάτος 1969, 165/ Marinatos 1969, 28 και 1970 a, 17/ Μαρινάτος 1970 β, 167-168.

στο πλαίσιο της έρευνας για τη συγκεκριμένη ταφική πρακτική στον αιγαιακό χώρο της ΠΕΧ, κατά συνέπεια, η μελέτη τους εδώ δεν είναι πλήρης πριν την ολοκλήρωση της συνολικής μελέτης της κεραμικής και των ίδιων των ταφικών αγγείων, καθώς επίσης και των οστεολογικών καταλοίπων που αυτά περιείχαν. Η παρουσίαση των εγχυτρισμών που ακολουθεί γίνεται κατά φρέατα¹², ξεκινώντας από τα νότια του ανεσκαμμένου χώρου.

ΝΦΠ 58 Α

Ανασκαφικά στοιχεία¹³

Η ανασκαφή στο Νέο Φρέαρ του Πεσσού 58 Α, το οποίο βρίσκεται ΝΑ της Ξεστής 4, διεξήχθη κάτω από ιδιαίτερα δύσκολες συνθήκες, σε εξαιρετικά μεγάλο βάθος και σε εξαιρετικά περιορισμένο χώρο.¹⁴ Το αρχικό απόλυτο υψόμετρο επιφανείας, από όπου και ξεκίνησε η ανασκαφή είναι +24.50μ. Μέσα σε στρώμα καθαρού ιώδους χρώματος (από θρυμματισμένο βράχο) σε απόλυτο υψόμετρο +12.18μ. στο νότιο τμήμα της τομής αποκαλύφθηκε σώμα πίθου γεμάτο με χώμα και οστά (Εικ.17α, β). Η βάση του βρέθηκε πεσμένη λίγο βαθύτερα στα +11.53μ. μέσα στο ίδιο στρώμα πάνω από την άνω επιφάνεια τοίχου της ΠΚ περιόδου.

Η εικόνα που σχημάτισε η ανασκαφέας ήταν πως ο πίθος ήταν τοποθετημένος πάνω σε δύο μεγάλες πέτρες και πως μία ξερολιθιά που αποκαλύφθηκε στα βόρεια, ‘‘συγκρατούσε’’, κατά κάποιο τρόπο το αγγείο. Ωστόσο, δεν είναι σαφές, αν το αγγείο βρέθηκε στην αρχική του θέση, καθώς ήταν σπασμένο σε δύο κομμάτια.

Στη βόρεια παρειά της τομής, στα +13.18μ. ένα μέτρο πιο ψηλά από το επίπεδο του αγγείου και πάνω από την ξερολιθιά είχε εμφανιστεί βραχώδες έξαρμα, που πιθανόν να υποδεικνύει θάλαμο.

Με τον εγχυτρισμό θα μπορούσαν να συνδεθούν πέντε λευκές κροκάλες, που βρέθηκαν τοποθετημένες η μία δίπλα στην άλλη, στα +11.15μ. και στα +11.06μ., πάνω σε τοίχο στο δυτικό τμήμα της τομής (Εικ.17α).

Δυστυχώς λόγω των συνθηκών της ανασκαφής είναι δύσκολος ο χαρακτηρισμός του χώρου εύρεσης του εγχυτρισμού.

¹² Ανασκαφείς των φρεάτων είναι οι: Ν.Ακριβάκη (ΝΦΠ 58 Α και ΝΦΠ 68), Φ. Γεώρμα (ΝΦΠ 18), Στ. Καριώτης (ΝΦΠ 6), Β. Λανάρας (ΝΦΠ 63 Α), Α. Μανίκη (ΝΦΠ 69). Η αποτύπωση των φρεάτων πραγματοποιήθηκε από τις σχεδιάστριες Ε. Αλιφέρη (ΝΦΠ 68, ΝΦΠ69), Ζ. Γκουλή (ΝΦΠ 68), Ε. Δαμίγου (ΝΦΠ 63 Α), Κ. Πελέκη (ΝΦΠ 69).

¹³ Για να γίνει όσο το δυνατόν σαφέστερη η ανασκαφική εικόνα παρατίθενται λεπτομέρειες και τεχνικά χαρακτηριστικά, όπως τα απόλυτα υψόμετρα, ενώ παραλείπεται η υπερκείμενη στρωματογραφία των ταφών. Τα αρχικά απόλυτα υψόμετρα υπολογίζονται απο την άνω επιφάνεια της ηφαιστειακής τέφρας (άσπας), που έχει καλύψει το Ακρωτήριο άλλα και μεγάλο μέρος του νησιού και αποτελεί το σημερινό έδαφός του. Σε κάθε περίπτωση, προτού συναντήσουμε τα αρχαιολογικά στρώματα έχει προηγηθεί αφαίρεση των ηφαιστειακών στρωμάτων (άσπας και ελαφρόπετρας), το πάχος των οποίων μπορεί να φτάνει ακόμη και τα 8,50 μέτρα.

¹⁴ Ως εκ τούτου δεν κατέστη δυνατή η αποτύπωση του σκάμματος.

Το αγγείο και η ταφή (Εικ.17γ,δ,ε)

Σώζεται σχεδόν το κάτω ήμισυ πύθου μεγάλου μεγέθους. Έχει ωοειδές σώμα και δισκοειδή βάση. (Ύψος 0,63μ., πάχος 0.012μ., διάμετρος βάσης 0,152μ.). Πάνω από τη βάση διαμορφώνεται κυκλική οπή με διάμετρο 0,02μ. Στο άνω μέρος του σωζόμενου τμήματος, διακρίνεται αβαθής οριζόντια αυλάκωση που φαίνεται πως το περιτρέχει. Τμήματα από το χείλος του αγγείου αναγνωρίστηκαν κατά τη διαλογή της κεραμικής και φέρουν εγγάρακτη διακόσμηση. Η εξωτερική επιφάνεια φέρει καστανό επίχρισμα και εμφανή σημάδια στίλβωσης. Ο πηλός είναι καστανός, με τεφρό πυρήνα. Η όπτηση του αγγείου είναι ανισομερής.

Το αγγείο περιείχε τα οστά ενός ενήλικου ατόμου και χώμα.

Χρονολόγηση

Το αγγείο με τον εγχυτρισμό εντοπίστηκε στα όρια δύο στρωμάτων, αντίστοιχα του τέλους της ΠΚ ΙΙ (ομάδα Καστρί) και της ώριμης ΜΚ περιόδου. Οι συνθήκες εύρεσης του αγγείου δεν βοηθούν στην ασφαλή ένταξή του σε ένα από τα δύο στρώματα.

Το ίδιο το αγγείο εμφανίζει ωστόσο χαρακτηριστικά της ομάδας Καστρί και θα μπορούσε να αποδοθεί τυπολογικά σε αυτή τη φάση.

ΝΦΠ 6

Ανασκαφικά στοιχεία

Στην ανατολική επέκταση του φρέατος 6, σε τομή που ανοίχτηκε στο δωμάτιο 2 του κτηρίου Ι, και σε βάθος περίπου 3.50μ. αποκαλύφθηκε, κατά χώραν, αγγείο που περιείχε ταφή (Εικ.18α). Η ανώτερη στάθμη του φρέατος βρίσκεται στα +21.44μ. Το αγγείο βρέθηκε μέσα στην επίχωση “κοιλότητας” επενδεδυμένης με λαξευμένους, αλλά και ακατέργαστους λίθους. Ήταν σε ελαφρά κεκλιμένη θέση, σκεπασμένο με κομμάτια σχιστόπλακας (Εικ.18β).

Την “κοιλότητα” κάλυπτε στρώση από λευκό αργιλώδη πηλό, πάχους 0.03μ. Το πάχος της επίχωσης είναι 0.62μ. και η άνω της επιφάνεια βρίσκεται στα +17.96μ. Η “κοιλότητα” έχει ύψος 0.62μ., μέγιστο μήκος 0.23μ. και μέγιστο πλάτος 0.125μ. Διαμορφώνεται μέσα σε στρώμα χώματος με θραύσματα βράχου, βότσαλα και ακατέργαστους λίθους.

Ο εγχυτρισμός αποκαλύφθηκε έξω από θάλαμο λαξευμένο στον φυσικό βράχο.¹⁵ Με αυτόν πιθανόν να συνδέεται επιφάνεια διαμορφωμένη στο βόρειο τμήμα της εισόδου του θαλάμου, από κροκάλες, κοχλίδες και ακατέργαστους λίθους που χαρακτηρίστηκε από τον ανασκαφέα “δάπεδο” ή “εξέδρα”.

Στον πυθμένα του θαλάμου υπήρχε λαξευτή κοιλότητα βάθους 0.16μ, που βρέθηκε γεμάτη με χώμα και μεγάλες κροκάλες.

Το αγγείο και η ταφή (Εικ.18γ,δ)

Το ταφικό αγγείο ανήκει στον τύπο του πιθοειδούς με χαμηλό χοανοειδή λαιμό. Έχει αμφικωνικό σώμα, στενή δισκοειδή βάση, επίπεδο, έξω νεύον χείλος. Οι λαβές του

¹⁵ Η έρευνά του πραγματοποιήθηκε από τον Σπ. Μαρινάτο (Marinatos 1969, 28 και Μαρινάτος 1969, 165).

αγγείου είναι πλατιές κάθετες σωληνωτές, αντιδιαμετρικά τοποθετημένες στο σημείο της μεγίστης διαμέτρου του σώματος. Από τη μία λαβή σώζεται μόνο η απόληξη, ενώ στη ράχη της άνω απόληξης της άλλης διατηρούνται δύο οπές σε κατακόρυφη διάταξη, πιθανόν σημεία κεραμέως. (Ύψος 0.347μ., μέγιστη διάμετρος σώματος 0.353μ., διάμετρος βάσης 0.08μ. και πλάτος λαβής 0.034μ.).

Ο πηλός είναι ερυθρωπός με προσμίξεις και τεφρό πυρήνα. Η εξωτερική επιφάνεια φέρει καστανό έως ερυθρό επίχρισμα και εμφανή ίχνη πυράς. Η όπτηση είναι ανομοιογενής.

Μέσα στο αγγείο είχαν ταφεί τρία βρέφη (Εικ.18ε).

Χρονολόγηση

Παρόμοιος τύπος αγγείου, χωρίς ταφές, βρέθηκε στην επίχωση του ίδιου θαλάμου και χρονολογήθηκε από την Π. Σωτηρακοπούλου στην ΠΚ IIIA (Σωτηρακοπούλου 1999,148-149).

Το ταφικό αγγείο θα μπορούσε ωστόσο να χρονολογηθεί και στην ΠΚ II, όπως δείχνει η κεραμική της επίχωσης μέσα στην οποία βρέθηκε, όσο και ο ίδιος ο τύπος του που έχει μάλλον χαρακτηριστικά της φάσης Κέρος-Σύρος. Η κεραμική της επίχωσης αυτής υποδεικνύει, στην προκειμένη περίπτωση, τη χρονική στιγμή της ταφής, εφόσον χρησίμευσε, όπως φαίνεται, για να καλύψει το ταφικό αγγείο.

ΝΦΠ 63 Α

Ανασκαφικά στοιχεία

Το φρέαρ ανοίχτηκε ΒΑ του κτηρίου ΙΑ. Το απόλυτο υψόμετρο της επιφάνειας ήταν +23.90μ. Σε βάθος περί τα 9 μ. από την αρχική επιφάνεια του εδάφους, μέσα σε στρώμα σκούρου χώματος με πλήθος μικρές πέτρες και όστρακα, αποκαλύφθηκε κατά χώραν αγγείο που περιείχε ταφή (Σχ.7, Εικ.19α, β).

Το στρώμα στο οποίο περιέχεται το αγγείο αποτελεί “γέμισμα” κοιλότητας, που σχηματίζεται στον φυσικό βράχο, στο ανατολικό τμήμα της τομής. Τα όρια της κοιλότητας δεν ανιχνεύθηκαν στα ανατολικά και στα βόρεια.

Το ταφικό αγγείο βρέθηκε θραυσμένο. Στο πάνω μέρος του υπήρχαν δύο μεγάλα βότσαλα. Στο εσωτερικό του, ψηλά μέσα σε χώμα, περιέχονταν πολλές πέτρες, λίθινα εργαλεία (ένας τριπτήρας, μία ακονόπετρα), δύο λίθινα σφαιρίδια και όστρακα, ορισμένα από τα οποία, αποτελούσαν ενδεχομένως κτερίσματα. Στο κάτω μέρος του αγγείου το χώμα ήταν καθαρό και περιείχε οστά. Γύρω του αποκαλύφθηκαν τμήματα από άλλο πίθο, που πιθανόν να το περιέβαλλαν. Όπως αναφέρει ο ανασκαφέας, πάνω του βρέθηκε το κάτω μέρος κλειστού αγγείου θραυσμένο και ανεστραμμένο και πιθανόν σε σχέση με το ταφικό αγγείο.

Στο ίδιο στρώμα με τον εγχυτρισμό εντοπίστηκαν δύο πρόχειρες κατασκευές: μία κυκλική σειρά λίθων, με διάμετρο 0.40μ. και μία δεύτερη σειρά λίθων, που φθάνει σε μήκος τα 1.50μ (Σχ.7).

Το αγγείο εδραζόταν στα +14.95μ.σε στρώμα χώματος πάχους 1.05 μ. πάνω από τον φυσικό βράχο. Σε αυτό το χώμα, που είχε την ίδια σύσταση με εκείνο που περιείχε τον εγχυτρισμό, βρέθηκαν αρκετά λίθινα δισκοειδή πώματα και τμήμα πήλινου ειδωλίου. Ενώ κάτω από το στρώμα αυτό παρατηρήθηκε λάξευμα που πιθανόν διαμορφώνει θάλαμο.

Το αγγείο και η ταφή (Εικ.19γ,δ)

Πρόκειται για πιθοειδές ωοειδούς σχήματος. Λείπει το ανώτερο τμήμα και το στόμιο. Η βάση του είναι απλή δισκοειδής και ιδιαίτερα στενή, με διάμετρο 0.10μ. Στο μέσον του σώματος φέρει δύο οριζόντιες μηνοειδείς λαβές με κατακόρυφη διάτρηση. (Ύψος 0.376μ., μέγιστη διάμετρος 0.336μ.).

Η εξωτερική επιφάνεια φέρει καστανό επίχρισμα και είναι ελαφρώς στιλβωμένη. Στο ανώτερο σωζόμενο τμήμα υπάρχει οριζόντια εγχάρακτη ταινία και υποκείμενο ζεύγος ταινιών που περιτρέχουν το αγγείο και ορίζουν ζώνη με συνεχείς όρθιες διάγραμμαμες γωνίες σε οριζόντια διάταξη.

Ο πηλός του αγγείου είναι ανοιχτός καστανός με λίγες προσμίξεις. Η όπτηση είναι ατελής.

Από την εξέταση των οστεολογικών καταλοίπων προέκυψε πως το αγγείο περιείχε την ταφή ενός βρέφους.

Χρονολόγηση

Το στρώμα στο οποίο αποκαλύφθηκε ο εγχυτρισμός είτε υπήρχε πριν πραγματοποιηθεί η ταφή, οπότε ένα τμήμα του σκάφηκε για να τοποθετηθεί το αγγείο, είτε δημιουργήθηκε κατόπιν για να σκεπάσει την ταφή. Το δεύτερο μοιάζει λιγότερο πιθανό, αν λάβει κανείς υπ' όψη του τη μεγάλη έκταση του στρώματος. Και στις δύο περιπτώσεις, πάντως, η χρονική απόσταση, που χωρίζει την ταφή από τη "δημιουργία" του στρώματος δεν μπορεί παρά να είναι πολύ μικρή, μέσα στα όρια της ίδιας χρονικής φάσης. Η κεραμική του στρώματος με τον εγχυτρισμό ανήκει στη χρονολογική φάση της Φυλακωπής I-ii, η οποία από άλλους τοποθετείται στο τέλος της ΠΚ περιόδου και από άλλους στην αρχή της ΜΚ.¹⁶ Χαρακτηριστικά της ίδιας φάσης εμφανίζει και το ταφικό αγγείο. Ασαφής παραμένει προς το παρόν η σχέση του με το αμέσως υπερκείμενο ΜΚ περιόδου δάπεδο.

ΝΦΠ 18

Ανασκαφικά στοιχεία

Το φρέαρ του πεσσού 18 βρίσκεται νότια της λεγόμενης Πλατείας Κενοταφίου. Σε παλαιότερη ανασκαφή, είχε βρεθεί ο φυσικός βράχος στα +22.19μ. Η πρόσφατη έρευνα αποκάλυψε θάλαμο μεγάλων διαστάσεων, στον οποίο διαμορφώνονται τρεις κόγχες ή μικρότεροι θάλαμοι.

Στην είσοδο του θαλάμου φαίνεται πως οδηγούσε μονοπάτι που δημιουργείται ανάμεσα σε δύο τοίχους. Η οροφή του θαλάμου βρίσκεται στα +17.25μ και ο πυθμένας του στα +14.85μ.

Στον πυθμένα του θαλάμου είναι λαξευμένες έντεκα συνολικά μικρές, περίπου ισομεγέθεις κοιλότητες, επιχωματωμένες, άδειες ή με λίγες πέτρες. Σε μία από αυτές, στα +14.92μ., βρέθηκε το αγγείο που περιείχε την ταφή. Ήταν πακτωμένο μέσα στην επίχυσή της, αμέσως μπροστά από το δυτικό άκρο ενός τοίχου (Εικ.20α). Τμήμα της κοιλότητας συνεχίζεται κάτω από αυτόν τον τοίχο (Σχ. 8).

Μπροστά από το ανατολικό τμήμα του ίδιου τοίχου στα +15.02μ., αποκαλύφθηκε ακέραιη ανεστραμμένη μελανοστιλβωτή φιάλη πρώιμων ΠΚ ή ακόμη και νεολιθικών

¹⁶ Βλ. Wilson-Eliot 1984, 78-87 και Σωτηρακοπούλου 1999, 133-134 αντίστοιχα, με σχετική βιβλιογραφία. Βλ. και παραπάνω σημ. 8.

χρόνων, που θα μπορούσε να συνδεθεί με κάποιο τελετουργικό που σχετιζόταν με την ταφή.¹⁷

Το εσωτερικό του θαλάμου ήταν μπαζωμένο με χώμα, πολλούς ακατέργαστους λίθους, μεγάλη ποσότητα κεραμικής και πολλά λίθινα εργαλεία.

Ιδιαίτερα στην επίχωση, όπου περιλαμβάνεται το αγγείο με την ταφή, περιέχονταν πέντε λίθινα πώματα και μεγάλος αριθμός λίθινων εργαλείων. Επίσης, λεπίδες και απολεπίσματα οψιανού, ένα ιδιαίτερα μεγάλο κομμάτι από πυρήνα οψιανού, δύο πήλινες αγνύθες και ένα πήλινο νεολιθικό σχηματικό γυναικείο ειδώλιο. Λόγω των συνθηκών εύρεσης, είναι δύσκολο να αποσαφηνιστεί αν τα ευρήματα αυτά ανήκουν στην ανασκαφική συνάφεια της ταφής, και αποτελούν επομένως κτερίσματα ή, αν ήταν απλώς μέρος του μπαζώματος.

Το αγγείο και η ταφή (Εικ.20β,γ)

Το αγγείο είναι ένας μικρός δίσκος με απιόσχημο σώμα, απλή δισκοειδή βάση και ζεύγος κατακόρυφων σωληνωτών λαβών. Λείπουν τμήματα από το σώμα και το χείλος. Εκατέρωθεν των λαβών, σε διαφορετικό ύψος, είναι τοποθετημένες δύο οριζόντιες αποφύσεις χωρίς τρήμα. (Υψος 0.21μ., διάμετρος βάσης 0.094μ., πλάτος λαβής 0.022μ.). Ο πηλός είναι χονδροειδής, ανοιχτός πορτοκαλόχρωμος, με πολλά εγκλείσματα.

Τμήμα σώματος άλλου χονδροειδούς αγγείου με κατακόρυφη σωληνωτή λαβή χρησίμευε ως πώμα του ταφικού πίθου.

Το αγγείο περιείχε τα οστά βρέφους.

Χρονολόγηση

Το σύνολο της κεραμικής από την επίχωση του θαλάμου χρονολογείται στην ΠΚ ΙΙ περίοδο, στη φάση Κέρος-Σύρος. Η επίχωση αυτή σηματοδοτεί την κατάργηση της αρχικής χρήσης, που ήταν πιθανότατα ταφική. Είναι άγνωστη η χρονική απόσταση που μεσολαβεί ανάμεσα στην ταφή και την επιχωμάτωση του θαλάμου. Αν λάβουμε υπ' όψη τις σημερινές δοξασίες για τον θάνατο, άλλα και εκείνες που μας είναι γνωστές από την παράδοση και τις πηγές των ιστορικών χρόνων, φαίνεται πιο πιθανή η μεσολάβηση ενός σημαντικού χρονικού διαστήματος ικανού να σβήσει από τη μνήμη των ζώντων την ανάμνηση του νεκρού. Το διάστημα αυτό θα μπορούσε να αντιστοιχεί τουλάχιστον σε δύο γενιές, οπότε η ταφή θα πρέπει να πραγματοποιήθηκε στην ίδια χρονολογική φάση κατά την οποία επιχώσθηκε ο θάλαμος.

Το ταφικό αγγείο, τουλάχιστον προς το παρόν, δεν μοιάζει να έχει παράλληλα έξω από το Ακρωτήρι ούτε ως προς το σχήμα ούτε ως προς τον πηλό. Ωστόσο, ανάλογα όστρακα και τμήματα αγγείων περιλαμβάνονταν στην ίδια επίχωση του θαλάμου.

---

¹⁷Αρκετά ανεστραμμένα αγγεία έχουν βρεθεί στο Ακρωτήρι. Σε μία περίπτωση σε ΠΚ στρώμα (ομάδα Καστρι) σε λάξευμα του θαλάμου στο ΝΦΠ 54 Α, ενώ τις περισσότερες φορές σε ΜΚ και ΥΚΙ δάπεδα σπιτιών. Τη μελέτη του εθίμου των ανεστραμμένων αγγείων, που είναι συνήθως φιάλες ή κύπελλα, πραγματεύτηκε ο συνάδελφος Β. Λανάρας στην αδημοσίευτη μεταπτυχιακή του εργασία. Για το έθιμο, βλ. Μπουλώτης 1986, 248-257 και Boulotis 1982, 153-166.

ΝΦΠ 68

Ανασκαφικά στοιχεία

Το φρέαρ του πεσσού 68 βρίσκεται ΒΑ της Ξεστής 5. Το αρχικό απόλυτο υψόμετρο βρίσκεται στα +25.8μ.Δ και +25.5μ.Α. Στα +17.80μ. η ανασκαφή αποκάλυψε στόμιο λαξευτό στον φυσικό βράχο, ελλειπτικού σχήματος, το οποίο οδηγούσε, όπως διαπιστώθηκε, σε δύο θαλάμους. Η έρευνα ολοκληρώθηκε στον έναν από τους δύο, που ερμηνεύτηκε από την ανασκαφέα ως προθάλαμος. Ο κύριος θάλαμος, στον οποίο οδηγούσε «καμαροσκεπής» είσοδος, έμεινε άσκαφος.

Στον προθάλαμο διαπιστώθηκαν δύο διαφορετικά στρώματα. Στο ανώτερο στρώμα που περιείχε χόμα με λίγους μικρούς αργόλιθους και στρώσεις άμμου, αποκαλύφθηκε, κατά χώραν, πιθοειδές αγγείο που περιείχε ταφή (Εικ.21 α, Σχ. 9).

Το αγγείο βρέθηκε σε επαφή με το βόρειο τοίχωμα του προθαλάμου στα +16.95μ., τοποθετημένο πάνω σε επιφάνεια διαμορφωμένη από μικρές πέτρες. Το στόμιό του κάλυπτε μια σχιστόπλακα, ενώ μία δεύτερη ήταν τοποθετημένη κατακόρυφα στην πλευρά του αγγείου προς Α. Το κατώτερο στρώμα του προθαλάμου ξεκινά στα +16.35μ. και φθάνει ως τον πυθμένα του στα +16.10μ.

Το αγγείο και η ταφή (Εικ.21β)

Το αγγείο είναι ένας μικρός ακέραιος δίσκος πίθος, με σφαιρικό σώμα, ελαφρώς έξω νεύον χείλος, δύο κατακόρυφες σωληνωτές λαβές και δισκοειδή βάση. (Ύψος 0.265μ., διάμετρος 0.30μ., μέγιστη σωζόμενη διάμετρος βάσης 0.08μ., πλάτος λαβής 0.026μ. και πάχος λαβής 0.013μ).

Η εξωτερική επιφάνεια είναι επιχρισμένη στο χρώμα του πηλού και ελαφρώς στιλβωμένη. Ο πηλός είναι χονδροειδής, γκριζωπός έως ερυθρωπός με λίγες προσμίξεις. Η όπτηση είναι ανομοιομερής.

Στο κάτω μέρος του σώματος και στη βάση είναι εμφανή τα ίχνη πυράς. Ίχνη πυράς και κυκλικό αποτύπωμα από τον πωματισμό του αγγείου διαπιστώθηκαν και στην κάτω επιφάνεια της σχιστόπλακας που χρησίμευε ως πάμα του αγγείου.

Το αγγείο περιείχε τα οστά βρέφους (Εικ.21γ).

Χρονολόγηση

Η επίχωση του θαλάμου περιέχει ανάμεικτη κεραμική της ΠΚ και της ΜΚ περιόδου. Παρατηρήθηκαν κυρίως αγγεία των φάσεων Καστρί και Φυλακωπή Ι-ιι, και σε μικρότερο ποσοστό πρωιμότερων ΠΚ φάσεων και της ώριμης ΜΚ περιόδου. Το ίδιο το ταφικό αγγείο είναι αρκετά δύσκολο να χρονολογηθεί, καθώς ανήκει στην κατηγορία της χονδροειδούς κεραμικής που έχει αργή και δυσδιάκριτη τυπολογική εξέλιξη. Σε σχέση, πάντως, με τα ταφικά αγγεία των ΝΦΠ 18, ΝΦΠ 69 και ΝΦΠ 6, το συγκεκριμένο μοιάζει σαφώς υστερότερο.

Προβληματική είναι και η θέση εύρεσής του. Εφόσον δεν βρέθηκε στον πυθμένα του θαλάμου, δεν συνδέεται με την αρχική του χρήση. Η τοποθέτησή του σε τμήμα της επίχωσης του θαλάμου και η κάλυψή του με επίχωση ίδιας σύστασης και χρονολόγησης οδηγούν σε δύο υποθέσεις: α. η αρχική θέση του αγγείου ήταν στον πυθμένα του θαλάμου και η τοποθέτησή του ψηλότερα, πάνω σε μάζα, έγινε, για κάποιο λόγο, αργότερα κατά την επιχωμάτωση του θαλάμου β.το αγγείο βρέθηκε κατά χώραν.

Στην πρώτη περίπτωση, που πιθανόν προϋποθέτει και μεγάλη χρονική απόσταση ανάμεσα στην ταφή και τις ακόλουθες επεμβάσεις, η απομάκρυνση του αγγείου από την αρχική του θέση και η κάλυψη του με μπάζα δεν μπορεί να εξηγηθεί εύκολα. Αυτό θα μπορούσε να αφηθεί στη θέση του, όπου και πάλι θα καλυπτόταν με μπάζα. Η δεύτερη περίπτωση είναι πιο πιθανή και εξηγεί και τη φροντισμένη εικόνα που παρουσίαζε η ταφή, με τη διαμορφωμένη με λίθους επιφάνεια έδρασης και τις δύο καλυπτήριες πλάκες.

Στην περίπτωση αυτή, ένα *terminus post quem* της ταφής θα έδινε η κεραμική, που περιλαμβάνεται στο μέρος της επίχωσης κάτω από το επίπεδο του εγχυτρισμού. Ενώ ένα *terminus ante quem* θα έδινε η κεραμική εκείνη, που περιέχεται στην επίχωση πάνω από το επίπεδο του εγχυτρισμού. Όμως, όπως έδειξε η διαλογή, η συγκεκριμένη επίχωση είναι ενιαία και η κεραμική ανάμικτη με υστερότερα όστρακα, της ΜΚ περιόδου. Ωστόσο, επειδή αυτή περιείχε και πολλά όστρακα της ομάδας του Καστριού και της φάσης της Φυλακωπής I-ii, πιστεύω πως η ίδια η επίχωση και κατ'επέκταση και η ταφή θα πρέπει να χρονολογηθούν είτε στη μετάβαση από τη μία φάση στην άλλη, είτε στη Φυλακωπή I-ii. Τα ελάχιστα ΜΚ περιόδου όστρακα μπορούν να αποδοθούν σε παρείσφρυση.

ΝΦΠ 69

Ανασκαφικά στοιχεία

Το ΝΦΠ 69 βρίσκεται βόρεια της Ξεστής 5, στην ανατολική περιοχή του ανασκαπτόμενου χώρου. Το αρχικό απόλυτο υψόμετρο ήταν +27.00μ. Εντοπίστηκαν συνολικά τρεις εγχυτρισμοί. Ο πρώτος αποκαλύφθηκε μέσα σε διαταραγμένη επίχωση της ΠΚ περιόδου, στα +18.50 μ., μέσα σε βάθυνση στον φυσικό βράχο και μπροστά από τοίχο. Βρισκόταν, ειδικότερα, αμέσως στα δυτικά λίθων που εξέρχονται από τον τοίχο εν είδει θεμελίου (Εικ.22α,β, Σχ.10 α,β).

Το αγγείο που περιείχε τον εγχυτρισμό καλυπτόταν από τμήμα άλλου χονδροειδούς αγγείου και ήταν καλά στερεωμένο στη θέση του με πέτρες, βότσαλα και ένα χονδροειδές όστρακο, που βρέθηκαν τοποθετημένα γύρω από τη μικρή ασταθή βάση του.

Δυτικά του αγγείου ο φυσικός βράχος έχει καλά εξομαλυσμένη επιφάνεια, σε αντίθεση με το τμήμα εκείνο γύρω από το αγγείο και στα ανατολικά, όπου η επιφάνεια του βράχου είναι ανώμαλη.

Μπροστά από τον τοίχο, σε απόσταση μικρότερη από μισό μέτρο από το αγγείο προς τα δυτικά, εντοπίστηκε μικρή αβαθής κοιλότητα. Στην ίδια περίπου απόσταση προς τα ΝΑ, πρέπει να διανοιγόταν στον φυσικό βράχο το στόμιο του λαξευτού θαλάμου¹⁸ που εντοπίστηκε κάτω από την επιφάνεια του βράχου. Κάτω από μπάζα με τα οποία ήταν γεμισμένος ο θάλαμος αποκαλύφθηκε ο δεύτερος εγχυτρισμός (Εικ.22 γ, Σχ.10 γ, δ). Το αγγείο που περιείχε την ταφή βρέθηκε κατά χώραν, στα +16.80 μ., στα νότια χαμηλού τοίχου με διεύθυνση Α-Δ. Η βάση του αγγείου πατούσε σε αβαθή και μικρή κοιλότητα. Το αγγείο περιέβαλλε κατασκευή ακανόνιστου σχήματος από λάσπη, πέτρες, μικρά κομμάτια βράχου και βότσαλα (Εικ. 22δ). Παχειά στρώση από λάσπη και πέτρες κάλυπτε το στόμιο του αγγείου και σφράγιζε το περιεχόμενό του (Εικ. 24δ,ε).

¹⁸ Δυστυχώς η υπόθεση αυτή δεν ήταν δυνατό να επαληθευτεί, καθώς στο σημείο εκείνο η διάνοιξη φρέατος για τη θεμελίωση του νέου πεσσού προχώρησε χωρίς την παρουσία αρχαιολόγου.

Σε μικρή απόσταση από το αγγείο, στο ίδιο βάθος προς τα νότια, αποκαλύφθηκε τμήμα άλλου αγγείου που περιείχε τμηματικά σωζόμενο εγχυτρισμό (Εικ. 22 ε, Σχ. 10γ,δ). Η κακή κατάσταση διατήρησής του πιθανόν να οφείλεται στην επίχωση του θαλάμου. Και τα δύο αγγεία ήταν καταπλακωμένα από τα μάζα που γέμισαν τον θάλαμο. Με την αποκάλυψη και του τρίτου εγχυτρισμού η έρευνα του θαλάμου σταμάτησε. Τα όρια του είναι γνωστά μόνο προς τα Δ και, ως ένα σημείο, τα Ν.

Τα αγγεία και οι ταφές

Το πρώτο αγγείο είναι ένα ακόσμητο ευρύστομο πιθοειδές με ημισφαιρικό σώμα (Εικ. 23α, β). Έχει ευρύ στόμιο κυκλικό ως ελλειψοειδές, χονδρά χείλη και δισκοειδή βάση. Κάτω από τα χείλη ξεκινούν δύο διαμετρικά αντίθετες κατακόρυφες ταινιωτές λαβές. (Υψος 0.205μ., διάμετρος σώματος 0.26μ., διάμετρος βάσης 0.07μ.). Ο πηλός του αγγείου είναι ερυθρωπός με εγκλείσματα και προσμίξεις.

Κατά την εξέταση του περιεχομένου του από την P.G.P. McGeorge διαπιστώθηκε πως σε αυτό είχαν ταφεί δύο βρέφη (Εικ. 23γ).

Το δεύτερο αγγείο είναι μεγάλου μεγέθους ευρύστομο πιθοειδές, με κωνικό σώμα, κυρτά τοιχώματα και δισκοειδή βάση (Εικ. 24α). Το χείλος δεν σώζεται. Στο άνω μέρος του αγγείου, όχι πολύ πιο κάτω από το χείλος ξεκινούν δύο διαμετρικά αντίθετες μεγάλες οριζόντιες σωληνωτές λαβές, μία από τις φέρει τρεις μικρές οπές που σχηματίζουν τρίγωνο και αποτελούν σημείο κεραμέως. Στον πυθμένα του αγγείου διαπιστώθηκε στρώση λάσπης με βότσαλα. Στη βάση φέρει ελλειπτικού σχήματος οπή (Εικ. 24β,γ). (Μέγιστο ύψος 0.264μ., διάμετρος στομίου 0.369μ. και διάμετρος βάσης 0.12μ).

Μέσα στο αγγείο βρέθηκαν οστά που ανήκαν σε δύο βρέφη και ένα παιδί.

Το τρίτο αγγείο (Εικ. 25α) πρέπει να ανήκει σε παρόμοιο τύπο. Τμήμα κρανίου που βρέθηκε στο εσωτερικό του ανήκει σε βρέφος (Εικ. 25β).

Στον δεύτερο και τον τρίτο εγχυτρισμό βρέθηκαν κομμάτια οψιανού, για τα οποία δεν μπορεί να υποστηριχθεί με ασφάλεια, αν αποτελούσαν κτερίσματα ή απλά περιέχονταν στο χώμα που κάλυπτε τα οστά. Πιθανά κτερίσματα της δεύτερης ταφής αποτελούν δύο πήλινα σφονδύλια, που βρέθηκαν όμως έξω από το αγγείο, και έτσι η σύνδεσή τους με την ταφή δεν είναι ξεκάθαρη.

Χρονολόγηση

Για το αγγείο που βρέθηκε πάνω από τον θάλαμο δεν προτείνεται ακριβής χρονολόγηση, αφού δεν βοηθά ούτε η διαταραγμένη επίχωση στην οποία περιέχεται, ούτε το ίδιο το αγγείο, που δεν έχει άμεσα παράλληλα στην ΠΚ περιόδου κεραμική που έχει βρεθεί στο Ακρωτήρι. Η κεραμική της επίχωσης- η διαλογή της οποίας δεν έχει γίνει ακόμη συστηματικά - είναι στο μεγαλύτερο μέρος ΠΚ περιόδου, με πολλά στοιχεία της φάσης Κέρος-Σύρος.

Αντίθετα, τα άλλα δύο αγγεία που βρέθηκαν στον θάλαμο έχουν στοιχεία, όπως οι μεγάλες σωληνωτές λαβές, που απαντούν συχνά σε αγγεία και εν γένει σε κεραμικά σύνολα της ΠΚ I και ΠΚ II περιόδου. Η επίχωση που κάλυπτε και καταργούσε τις ταφές χρονολογείται, αν όχι στο τέλος της ΠΚ I, πάντως στην αρχή της ΠΚ II. Ασαφής προς το παρόν είναι η σχέση και η χρονική ακολουθία των εγχυτρισμών που ήταν μέσα στον θάλαμο και εκείνου πάνω από τον θάλαμο.

1β. Άλλες περιπτώσεις εγχυτρισμών στη Θήρα και τις Κυκλάδες

Θήρα, Καλαμιά

Στις παραπάνω οκτώ περιπτώσεις εγχυτρισμών που ήρθαν πρόσφατα στο φως στο Ακρωτήρι, πρέπει να προστεθεί το τυχαίο εύρημα από την Καλαμιά, μία τοποθεσία κοντά στον Φάρο Ακρωτηρίου. Πράγματι, εκεί περισυνελέγησαν τα τεμάχια ενός αγγείου μαζί με οστά από το κρανίο νεογέννητου βρέφους (Marinatos 1969, 12, πίν. 8β). Πρόκειται για έναν ευρύστομο ταφικό πίθο με σφαιρικό σώμα και απλή επίπεδη βάση, με δύο συμπαγείς λαβές οριζόντια τοποθετημένες λίγο πιο κάτω από το στόμιο (Εικ.16α-γ). Το ύψος του είναι 0.25 μ. και η διάμετρος του στομίου 0.16 μ. Η χρονολόγηση που έχει προταθεί είναι η αρχή της ΠΚ ΙΙΙ περιόδου. (Σωτηρακοπούλου 2001, 100, εικ. 5).

Μήλος, Φυλακωπή

Οκτώ εγχυτρισμοί από τη Φυλακωπή είναι γνωστοί από το σχετικό άρθρο των Dawkins και Droop (Dawkins - Droop 1911, 1-22) και ένας ένατος από ένα ακόμη άρθρο των Evans και Renfrew (Evans - Renfrew 1984, 63-69).

Οι εγχυτρισμοί που περιγράφουν οι Dawkins και Droop εντοπίστηκαν στην επιφάνεια του φυσικού βράχου, όπου είχαν αποκαλυφθεί και τα θεμέλια των σπιτιών του κατώτερου στρώματος της Φυλακωπής (Dawkins-Droop 1911, 6,7). Πιο συγκεκριμένα, πίθοι βρέθηκαν σε αβαθείς κοιλότητες με βάθος όχι μεγαλύτερο από ένα πόδι (που ισοδυναμεί με 30,48 εκ). Τα αγγεία είχαν τοποθετηθεί σε οριζόντια θέση. Μέρος τους μόνο ήταν βυθισμένο στις αβαθείς κοιλότητες. Σε δύο περιπτώσεις το στόμιο καλυπτόταν από φιάλη (Σχ.5).

Κάθε αγγείο περιείχε μία ταφή, τον σκελετό ενός νεαρού παιδιού. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται ως στοιχείο ενδεικτικό για την ηλικία, κάποια παιδιά δεν είχαν προλάβει να βγάλουν τα δεύτερα δόντια (Dawkins - Droop 1911, 7). Σε έναν από τους πίθους κατέστη δυνατή η διαπίστωση της θέσης του σώματος. Το σώμα ήταν τοποθετημένο στην αριστερή πλευρά σε συνεσταλμένη στάση με λυγισμένα τα γόνατα. Το κρανίο ήταν κοντά στο στόμιο του αγγείου και τα πόδια κοντά στον πυθμένα του. Σε αντίθεση με τα υπόλοιπα αγγεία, στον πίθο αυτό βρέθηκαν και άλλα αντικείμενα, όπως δόντια ζώων, τμήμα όστρεου και τμήμα κρανίου μικρού ζώου.

Τα επτά από τα οκτώ αγγεία βρέθηκαν μαζί, ενώ το όγδοο σε μία άλλη περιοχή, κοντά σε μικρούς άδειους λάκκους λαξευμένους στον βράχο. Κοντά στα πρώτα εντοπίστηκαν πολλά άλλα ακέραια αγγεία, που τοποθετήθηκαν πιθανόν εκεί τη χρονική στιγμή της ταφής.

Ως ταφικά αγγεία χρησιμοποιήθηκαν: ένας βαρελόσχημο πιθοειδής (barrel jar) κοσμημένο με γραπτό σκοτεινόχρωμο διάκοσμο (Εικ.9), ένα ανάλογο αγγείο με γεωμετρικό διάκοσμο με λευκή βαφή (Εικ.10), ένας μεγάλος ακόσμητος πίθος (Εικ.11), ένα ακόσμητο ευρύστομο πιθοειδής, δίωτο, απιόσχημο, με στενή δισκοειδή βάση (Εικ.12), ένα μικρό ακόσμητο αγγείο στον τύπο της χυτροπρόχου, μόνωτο, με πόδι με σαλπυγγόσχημη βάση (Εικ.13), ένα επίσης μικρό ακόσμητο, ευρύστομο απιόσχημο αγγείο, με πόδι με σαλπυγγόσχημη βάση (Εικ. 14). Τα άλλα δύο, που δεν εικονογραφούνται στο άρθρο, είναι παρόμοιου τύπου με τα τελευταία.

Τα αγγεία που περιείχαν τις ταφές, όσο και αυτά που βρέθηκαν στη γύρω περιοχή χρονολογούνται βάσει της διακόσμησης και του σχήματος τους στη Φυλακωπή Ι-ΙΙΙ. Κεραμική της ίδιας περιόδου έχει άλλωστε βρεθεί σε διάφορα σημεία κοντά και γύρω

από τους λαξευτούς θαλαμοειδείς τάφους της ίδιας εγκατάστασης¹⁹, οι οποίοι βρέθηκαν, όμως, όλοι συλημένοι (Dawkins - Droop 1911,6,7/ Edgar1904, 80-176, 234-237). Πιθανή φαίνεται επομένως, η σύγχρονη με τους εγχυτρισμούς χρήση των τάφων αυτών για ταφές ενηλίκων.

Για τον ένατο εγχυτρισμό πληροφορούμαστε μονάχα πως βρέθηκε στο βάθος στρωματογραφικής τομής πάνω από δάπεδα και βάση τοίχου της Πρώτης Πόλης και πως πρόκειται για παιδική ταφή μέσα σε μεγάλο αγγείο (Evans - Renfrew 1984, 63, 64).

Πάρος, Παροικιά

Οι ανασκαφές που πραγματοποιήθηκαν από τον Rubensohn, στις αρχές του 20ού αιώνα, στη θέση Κάστρο, στην Παροικιά της Πάρου, έφεραν στο φως μια παιδική ταφή σε αγγείο (Rubensohn 1911, 12, σχ. 27). Τα σχετικά στοιχεία που παρατίθενται είναι εξαιρετικά λίγα. Αναφέρεται μονάχα πως κάτω από ένα δωμάτιο και μέσα σε μικρή κοιλότητα στον φυσικό βράχο στεκόταν ένα αγγείο που περιείχε τα οστά μικρού παιδιού. Την κοιλότητα κάλυπτε μια σχετικά μεγάλη λίθινη πλάκα. Το ταφικό αγγείο²⁰ χαρακτηρίζεται χύτρα. Είναι μικρού μεγέθους, μόνωτο, με σαλπινγόσχημη βάση και μοιάζει πολύ με χυτροπρόχου, σχήμα χαρακτηριστικό της φάσης Φυλακωπή I-ii (Εικ.15).

2. Εγχυτρισμοί στο Βορειοανατολικό Αιγαίο

Στην περιοχή του Βορειοανατολικού Αιγαίου ταφές σε αγγεία είναι γνωστές από την Τροία, τη Θερμή στη Λέσβο και την Πολιόχνη στη Λήμνο. Ταφές σε αγγεία έχουν διαπιστωθεί, πιο πρόσφατα, και στην Τένεδο (προφορική πληροφορία Ο. Κουκά).

Τροία

Από την πρώτη πόλη της Τροίας (Τροία I)²¹ προέρχονται έξι ταφές βρεφών, οι δύο από τις οποίες αποκαλύφθηκαν κάτω από δάπεδο σπιτιού (Οικία 102) και οι υπόλοιπες τέσσερις σε συστάδα, σε ανοιχτό χώρο, ακριβώς έξω από τον βόρειο τοίχο του ιδίου σπιτιού (Blegen et al. 1950, 94,95). Και οι έξι ταφές θεωρήθηκαν από τον ανασκαφέα σύγχρονες με τη χρήση του σπιτιού. Πρόκειται και στις έξι περιπτώσεις για νεογέννητα βρέφη έως δύο ή τριών εβδομάδων.

Στις ταφές έχει δοθεί αρίθμηση από το 1 ως το 6. Οι τέσσερις ταφές (3, 4, 5, 6) ήταν εγχυτρισμοί, ενώ οι δύο (1,2) απλοί ενταφιασμοί. Από τους τέσσερις εγχυτρισμούς ο ένας (ταφή 6) βρέθηκε κάτω από το δάπεδο του σπιτιού. Και οι τέσσερις πραγματοποιήθηκαν μέσα σε κλειστού σχήματος αγγεία, από τα οποία έλειπε μέρος των τοιχωμάτων.

¹⁹ Για τους λαξευτούς θαλαμοειδείς τάφους της Φυλακωπής, βλ. επίσης Παπαδοπούλου 1965, 513/ Doulas 1977, 49/ Renfrew 1972,189/ Renfrew-Wagstaff 1982, 38.

²⁰ Ένα παρόμοιο αγγείο από την Πάρο έχει δημοσιεύσει ο Overbeck (Overbeck 1989, 13, εικ. 44,45).

²¹ Η Τροία I αντιστοιχεί στην ΠΕΧ II του ελλαδικού χώρου (Treuil, Darceque, Poursat , Touchais 1996, 176).

Η ταφή 3 (Blegen et al. 1950, 95, 96,69) έγινε σε αμφορέα με αμφικωνικό σώμα, επίπεδη βάση, σχετικά στενό και ψηλό λαιμό, με ελαφρώς έξω νεύον λεπτό χείλος και δύο πλατιές επίπεδες αψιδωτές λαβές (Εικ.26α,β, Σχ.11γ).

Το αγγείο δεν σώζεται ακέραιο. Λείπουν το χείλος και τμήματα από τον λαιμό και τα τοιχώματά του. Ανάμεσα στις λαβές διαμορφώνονται δύο μικρά πλαστικά κομβία. Η επιφάνεια είναι επιχρισμένη και στιλβωμένη.

(Υψος 0.315μ., διάμετρος λαιμού 0.125μ., διάμετρος σώματος 0.326μ. και διάμετρος βάσης 0.095μ.).

Το αγγείο περιείχε τον σκελετό βρέφους.

Η ταφή 4 (Blegen et al. 1950, 69, 95, 96-97) έγινε, επίσης, σε αμφορέα με ωοειδές σώμα, σχετικά ευρύ και ψηλό λαιμό, ελαφρώς έξω νεύον χείλος, με ζεύγος πλατειών επίπεδων αψιδωτών λαβών και δισκοειδή βάση (Εικ. 27α,β, Σχ.11β). Το αγγείο είναι ελλiptές ως προς τμήμα του χείλους, τη μία λαβή και μεγάλο μέρος του σώματος. Η επιφάνεια είναι επιχρισμένη και έντονα στιλβωμένη. Στο μέσον της μίας πλευράς διαμορφώνεται μικρή σωληνωτή προχολή με ελαφρώς εξέχον το κάτω χείλος. (Υψος 0.37μ., διάμετρος λαιμού 0.175μ., διάμετρος σώματος 0.337μ. και διάμετρος βάσης 0.11μ.).

Το σπασμένο μέρος του αγγείου καλυπτόταν από τμήμα φιάλης.

Ο μοναδικός σκελετός που περιείχε ήταν τοποθετημένος στην αριστερή του πλευρά με το κεφάλι στραμμένο προς τον βορρά.

Η ταφή 5 (Blegen et al. 1950, 68, 69, 95, 96) έγινε σε κλειστό αγγείο με επίπεδη βάση, σφαιρικό σώμα, ευρύ λαιμό και ζεύγος δύο επίπεδων κατακόρυφων αψιδωτών λαβών, τοποθετημένων ψηλά στον λαιμό (Εικ.28, Σχ.11α).

Το ταφικό αγγείο δεν σώζεται ακέραιο. Λείπουν ο λαιμός, ο ώμος, η μία λαβή, τμήμα της άλλης και μέρος από τα τοιχώματα. Η επιφάνεια είναι επιχρισμένη και έντονα στιλβωμένη εσωτερικά και εξωτερικά. (Υψος 0.195μ., διάμετρος σώματος 0.22μ., διάμετρος βάσης 0.075μ.).

Στο εσωτερικό του αγγείου παρατηρήθηκε παχειά επίστρωση ασβέστη, και περιεχόταν ένας σκελετός.

Το αγγείο της ταφής 6 (Blegen et al. 1950, 69, 95, 97) είναι παρόμοιο με εκείνο της ταφής 4, με τη διαφορά πως έχει ωοειδές και όχι αμφικωνικό σώμα και πως στερείται σωληνωτής προχολής (Εικ. 29 α,β). Από το αγγείο λείπει ο λαιμός, το μεγαλύτερο μέρος της μίας λαβής και τμήματα από τα τοιχώματα. Η εξωτερική επιφάνεια φέρει μελανό επίχρισμα και είναι έντονα στιλβωμένη. (Υψος 0.222μ., διάμετρος 0.262μ., διάμετρος βάσης 0.095μ.).

Στο εσωτερικό του διαπιστώθηκε και πάλι παχειά επίστρωση ασβέστη. Περιείχε έναν σκελετό που είχε τοποθετηθεί σε συνεσταλμένη στάση. Κάτω από το κρανίο βρέθηκαν σβώλοι καολίνη.

Λέσβος, Θερμή

Απο τη Θερμή και από τον χρονολογικό ορίζοντα της Πόλης Ι²² προέρχονται δύο ταφές σε αγγεία (Lamb 1936, 11).

Η πρώτη (Εικ.30) βρέθηκε σε δωμάτιο (Δωμάτιο 2 του Κτηρίου Ε) ανάμεσα σε τρεις μεγάλες πέτρες (Lamb 1936, 99).

²² Οι χρονικές βαθμίδες των Πόλεων Ι-ΙΙΙ αντιστοιχούν με την Τροία Ι (Lamb 1936, 211), δηλαδή με την ΠΕΧ ΙΙ στο Αιγαίο.

Το ταφικό αγγείο (Σχ. 12 α) είναι μία πρόχους, με δύο πλαστικά κομβία (Lamb 1936, 99), από την οποία λείπουν ο λαιμός και η λαβή. Το σωζόμενο ύψος της είναι 0.27μ. Περιείχε τα οστά ενός βρέφους δύο ή τριών μηνών.

Η δεύτερη ταφή βρέθηκε σε απόσταση 2,3 μ. από τη νότια γωνία του Κτηρίου Α, χωρίς να διευκρινίζεται, εάν βρέθηκε εντός ή εκτός του κτηρίου (Lamb 1936, 100). Το ταφικό αγγείο (Σχ.12β) είναι μία χονδροειδής χύτρα, χωρίς πόδια και χωρίς πλαστικά κομβία. Το σωζόμενο ύψος της είναι 0.125μ. Στο εσωτερικό της βρέθηκαν τα οστά ενός εμβρύου.

Από τη Θερμή, αυτή τη φορά από τον ορίζοντα της Πόλης ΙΙΙ, προέρχονται άλλες δύο απλές ταφές βρεφών (Lamb 1936, 11, 27, 28), ηλικίας δύο έως τριών μηνών, που βρέθηκαν κάτω από δρόμο του οικισμού. Μία τρίτη περίπτωση ίσως να μην είναι ταφή, αφού οστά βρέφους βρέθηκαν σφηνωμένα δίπλα σε τοίχο δωματίου που περιείχε ακόμη τέσσερα τουλάχιστον πήλινα ειδώλια και στο οποίο δωμάτιο η ανασκαφέας αποδίδει θρησκευτικό χαρακτήρα.

Λήμνος, Πολιόχνη

Από το εσωτερικό του οικισμού της Πολιόχνης είναι γνωστές δύο ταφές παιδιών σε πίθους (‘‘Πολιόχνη...’’,100, 101, εικ. 4). Οι πίθοι, που έκλειναν με φιάλη, είχαν τοποθετηθεί σε οριζόντια θέση κάτω από τα δάπεδα σπιτιών της Κίτρινης Περιόδου²³ (που αντιστοιχεί με την ΠΕΧ ΙΙΙ). Στην ίδια περίοδο χρονολογούνται και δύο καύσεις που περιείχονταν σε τεφοδόχο αγγείο και εντοπίστηκαν κάτω από δάπεδο σπιτιού (‘‘Πολιόχνη...’’, 100, εικ.1).

3. Εγχυτρισμοί στο Ανατολικό και Νοτιοανατολικό Αιγαίο

Εγχυτρισμοί της Πρώιμης Εποχής του Χαλκού έχουν βρεθεί στο Ηραίο στη Σάμο και, νοτιότερα, στο Ασκληπιείο στην Κω.

Σάμος, Ηραίο

Ανάμεσα στα λείψανα της προϊστορικής περιόδου που αποκαλύφθηκαν κατά τις ανασκαφές του Welter κάτω από το αρχαϊκό Ηραίο, ήρθαν στο φως δύο ταφές σε αγγεία της Πρώιμης Εποχής του Χαλκού (Milojčić 1961, 6, 10-11).

Η μία ταφή, πρωιμότερη της άλλης, αποδόθηκε χρονολογικά στην πρώτη περίοδο του Ηραίου (Ηραίο Ι), που αντιστοιχεί με την ΠΕΧ Ι. Πρόκειται για ταφή παιδιού ηλικίας περίπου εννέα χρονών σε ευρύστομο δίωτο πίθο (Σχ.13α). Το αγγείο ήταν τοποθετημένο στο πλάι, πάνω σε δύο λίθινες πλάκες, με το στόμιο προς τα πάνω, και καλά κλεισμένο από μεγάλη λίθινη πλάκα (Εικ.31). Τον πίθο περιέβαλλε λίθινη χτιστή κατασκευή, την οποία κάλυπταν επίσης ευμεγέθους λίθινη πλάκα και μερικοί μεγάλοι λίθοι.

Ο πίθος έχει ύψος περί τα 0.35μ. και διάμετρο 0.31μ. Στην ελαφρώς στιλβωμένη εξωτερική του επιφάνεια σώζονται ίχνη καστανέρυθρου αλοιφώματος.

Μέσα στο αγγείο, πάνω στο πρόσθιο μέρος του κρανίου του παιδιού βρέθηκε ένα μνηοειδές χάλκινο έλασμα με οπή στο κάθε του άκρο (Milojčić 1961, πίν. 35,2).

²³ Είναι γνωστή η διάκριση και ονομασία των περιόδων και υποπεριόδων της Εποχής του Χαλκού στην Πολιόχνη με βάση διαφορετικά χρώματα (Bernabo-Brea 1976).

Η δεύτερη ταφή χρονολογείται στην τέταρτη περίοδο του Ηραίου (Ηραίο IV), που αντιστοιχεί με την ΠΕΧ III. Ανασκάφηκε και αυτή το 1926 από τον Welter, και ξανά το 1953 από τον Milojevic. Η πλήρης έρευνα (Milojevic 1961, 10-12) έδειξε, πως πρόκειται για παιδική ταφή μέσα σε μεγάλο πίθο, ο οποίος ήταν τοποθετημένος σε οριζόντια θέση με προσανατολισμό στα ΒΔ. Το κάτω ήμισυ του αγγείου ήταν χωμένο στη γη. Το στόμιό του ήταν καλά σφραγισμένο με δύο λίθινες πλάκες, μία που εφάρμοζε εσωτερικά στο κάτω μέρος του λαιμού και μία δεύτερη που σφράγιζε το άνοιγμα του λαιμού προς τα έξω. Τον πίθο περιέβαλλε ωοειδής χτιστή κατασκευή από λίθινες πλάκες που αφήνε ελεύθερο το στόμιο του αγγείου (Σχ. 13β). Μπροστά από το στόμιο βρέθηκαν αγγεία, όπως πρόχοι, δίωτο κύπελλο, και όστρακα. Αριστερά και δεξιά του στομίου ήταν τοποθετημένες συμμετρικά δύο ραμφόστομες πρόχοι με τις προχύσεις τους στραμμένες προς αυτό (Milojevic 1961, εικ.1, πίν.21,7). Δύο μεγάλες ορθογώνιες λίθινες πλάκες κάλυπταν τον πίθο. Μεγάλο τμήμα του άνω οριζόντιου τοιχώματός του ήταν κομμένο και ξανατοποθετημένο στη θέση του.

Ο σκελετός ενός παιδιού πέντε έως επτά χρονών είχε τοποθετηθεί με το κεφάλι στον πυθμένα του αγγείου, προς Β, με λυγισμένα γόνατα, στη δεξιά του πλευρά. Στο ύψος του λαιμού βρέθηκε μικρός μολύβδινος δακτύλιος, ενώ κάτω από το κεφάλι ένας μικρός πέλεκυς, επίσης από μολύβδο (Milojevic 1961, πίν.21, 3,4, εικ.1).

Ο πίθος (Εικ. 32) φέρει ερυθρό επίχρισμα και είναι στιλβωμένος. Έχει ωοειδές σχήμα, με ευρύ, βραχύ λαιμό και έξω νεύον χείλος. Στο κάτω σώμα έχει τρεις παχειές οφιοειδείς λαβές και στο ύψος του ώμου ζεύγος οριζόντιων αψιδωτών λαβών.

Τομή που έγινε στο κάτω ήμισυ της κατασκευής που περιέβαλλε τον πίθο έδειξε πως ο τάφος είχε ανοιχτεί βαθειά μέσα σε στρώμα από χαλίκια (Milojevic 1961, 11, 12). Στην κοιλότητα του τάφου βρέθηκαν αρχικά δύο αγγεία (Milojevic 1961, πίν.36, 16, 21) και χαμηλότερα οι λίθινες πλάκες του εξωτερικού περιβλήματος του τάφου. Σε αυτή την ωοειδή κοιλότητα υπήρχαν άλλα τρία αγγεία, το ένα δίπλα στο άλλο: μία φιάλη, μία μόνωτη χύτρα με πόδι και σαλπυγγόσχημη βάση και ένα ηθμωτό σκεύος (Milojevic 1961, πίν.36, 20, 15, 17). Ενώ, αμέσως στο ΒΑ άκρο της κοιλότητας βρέθηκε μία πυξίδα, μία ραμφόστομη πρόχους και άλλο ένα κλειστό αγγείο (Milojevic 1961, πίν. 36.19, 18, 22). Όλα ήταν καλυμμένα με καθαρό αργιλώδες χώμα και σκεπασμένα με χαλίκια. Σε αυτή τη γεμισμένη με χαλίκια κοιλότητα ήταν τοποθετημένος ο πίθος που ανακάλυψε ο Welter.

Κως, Ασκληπιείο

Στο Ασκληπιείο, σε ύψωμα στη θέση Γλυκοπέραμα στο ΝΑ τμήμα της πόλης και σε βάθος 3 μέτρων, αποκαλύφθηκαν δύο μεγάλοι πίθοι με ευρύ στόμιο (Morigione 1935,323-325). Είχαν ύψος 1.25 μ. και 1.60μ. αντίστοιχα (Εικ.33α,β) και περιβάλλονταν από πέτρες (Εικ.33α, β). Ο ένας περιείχε τέσσερις σκελετούς και ο άλλος τρεις. Ήταν όλοι σε συνεσταλμένη στάση. Και τις δύο ταφές συνόδευαν αγγεία. Στην ίδια περιοχή βρέθηκε επίσης μία απλή ταφή σε λάκκο. Ενώ σε έναν άλλο πίθο, που δεν περιείχε οστά, βρέθηκαν δύο μικρά αγγεία και ένα χάλκινο μαχαίρι. Τα αγγεία και οι ταφές χρονολογούνται στην ΠΕΧ.

4. Εγχυτρισμοί στην Αίγινα, την Εύβοια και την Ηπειρωτική Ελλάδα

Ταφές σε αγγεία είναι γνωστές από την Κολώνα στην Αίγινα, τη Μάνικα στην Εύβοια και την ηπειρωτική Ελλάδα : από τη Ραφήνα στην Αττική και από την Κίρρα στη Φωκίδα, από τη Λέρνα της Αργολίδας, το Καλαμάκι Ελαιοχωρίου της Αχαΐας, την

Ολυμπία και το Στρέφι της Ήλιδας και από το Παυλοπέτρι της Λακωνίας στην Πελοπόννησο. Τα τελευταία χρόνια, ταφικοί πίθοι ήρθαν εξάλλου στο φως σε νεκροταφείο στην τούμπα του Αγίου Μάμαντος στη Χαλκιδική και στο Πλατυγυάλι Αστακού στη Δυτική Στερεά.

Στην **Κολώνα της Αίγινας** παιδικές πιθοταφές της ΠΕΧ έχουν εντοπιστεί μέσα στα σπίτια του οικισμού. Δεν αναφέρεται δυστυχώς ούτε ο αριθμός των ταφών, ούτε περαιτέρω στοιχεία για αυτές (Welter 1938, 510).

Στη **Μάνικα της Εύβοιας** έχουν αποκαλυφθεί δύο ταφές σε αγγεία μέσα σε δύο από τους συνολικά 170 θαλαμοειδείς λαξευτούς τάφους του οικισμού (Σάμψων 1988, 28, 32-33, 48, 58). Ο ανασκαφέας δεν τις θεωρεί κανονικές, αλλά δευτερογενείς ταφές.

Η μία ταφή (Εικ. 34α-γ) είναι διπλή παιδική, μέσα σε πιθόσχημο αγγείο που χαρακτηρίζεται υδρία (Σάμψων 1988, 28). Βρέθηκε δίπλα σε σκελετό, που πιθανώς αποτελούσε την κύρια ταφή (Σχ. 14 α). Μέσα στο αγγείο βρέθηκαν τρεις πολύ μικρές οστέινες καρφίτσες. Η υδρία έχει σφαιρική κοιλιά, ψηλό λαιμό, χείλη που νεύουν προς τα έξω, και δύο οριζόντιες διάτρητες αποφύσεις αντί λαβών (Σχ. 14 β). Το ύψος της είναι 0.42μ., η διάμετρος του χείλους 0.12μ. και η διάμετρος της βάσης 0.126μ.

Τμήμα από την κοιλιά του αγγείου είχε αποκοπεί, προκειμένου να γίνουν οι ταφές. Το ταφικό σύνολο χρονολογείται στην ΠΕ III.

Η δεύτερη ταφή βρέθηκε σε θάλαμο γεμάτο με διάσπαρτα παιδικά οστά και κτερίσματα (Σάμψων 1988, 32-33). Μια βαθειά φιάλη (Σχ. 15 α, β) περιείχε παιδικά οστά. Το ύψος της φιάλης είναι 0.105μ. και η διάμετρος του χείλους της 0.165μ. Η ταφή χρονολογείται στην ΠΕ II.

Στο νεκροταφείο της Μάνικας έχουν αποκαλυφθεί και απλές παιδικές ταφές, μεμονωμένες ή μαζί με ταφές ενηλίκων μέσα στους θαλαμοειδείς τάφους.

Στο **Ασκηταριό στη Ραφήνα** μια ταφή παιδιού (της ΠΕΧ) πάνω σε δάπεδο σπιτιού (Οικία Ε) κάλυπταν τεμάχια μεγάλου πίθου (Θεοχάρης 1955, 115).

Στην **Κίρρα της Φωκίδας** αποκαλύφθηκαν υπολείμματα οστών σε πίθο, που ανήκουν σε παιδί μικρής ηλικίας (Dor et al. 1960, 43-44, 119, εικ. 23.2, 24.4 /Forsèn 1992, 154). Η ταφή ήταν *intra muros*, καλυπτόταν από βαθειά φιάλη και συνοδεύονταν από μία κύμβη. Το ταφικό σύνολο χρονολογείται από άλλους στην ΠΕ III και από άλλους στην ΠΕ II (Dor et al. 1960, 119, Caskey 1962, 211, Buck 1966, 204, van Effenterre 1975, 36).

Πελοπόννησος

Μία ταφή σε πίθο βρέθηκε στη **Λέρνα**. Είναι *intra muros*, περιέχει οστά βρέφους και χρονολογείται στην ΠΕ III περίοδο (Forsèn 1992, 37, Caskey 1986, 14, Blackburn 1970, 29-33).

Σε θαλαμοειδή τάφο του ΠΕ νεκροταφείου (Εικ. 35 β) στο **Καλαμάκι Ελαιοχωρίου στην Αχαΐα** αποκαλύφθηκε ένας ταφικός πίθος (Βασιλογάμβρου 1996-1997, 376-379). Έχει έντονα αμφικωνικό σώμα, είναι τετράωτος με σωληνωτές λαβές και με επίπεδη βάση και φέρει αυλακωτή διακόσμηση, με επίθετους πλαστικούς δίσκους και λοξές έκτυπες ταινίες (Εικ. 35 α). Με βάση τυπολογικά παράλληλα, χρονολογείται σε πρώιμη φάση της ΠΕ I περιόδου (Βασιλογάμβρου 1996-1997, 376-379). Δυστυχώς δεν γίνεται λόγος για το περιεχόμενο της ταφής.

Από την περιοχή της **Ολυμπίας** στην **Ηλεία** είναι γνωστές εννέα πιθοταφές. Τρεις από αυτές αποκαλύφθηκαν κατά τις παλαιές ανασκαφές του Doerpfeld (Doerpfeld 1935, 94-96, 76, 77) και οι έξι κατά τη σύγχρονη έρευνα (Forsèn 1992, 93/ Kyrieleis 1990, 184 /Touchais 1989, 615).

Οι τρεις πρώτες ταφές, όλες παιδικές, βρέθηκαν κοντά σε αψιδωτά σπίτια, σε χαμηλότερο επίπεδο από εκείνο των δαπέδων. Οι ταφές 1 και 2 αποδόθηκαν στην ίδια περίοδο, στην οποία χρονολογούνται και τα παλαιότερα αψιδωτά σπίτια (3, 2 και 5).

Η ταφή 1 βρέθηκε στη ΒΑ γωνία του Πελοπίου, περίπου 4 μέτρα ΝΔ από το Σπίτι 5 (Doerpfeld 1935, 76, εικ. 3, 77, εικ.4, 94, εικ.15, 95, εικ.16). Τον ταφικό πίθο σκέπαζε μία μεγάλη λίθινη πλάκα, στο επίπεδο του δαπέδου του σπιτιού, που πιθανώς λειτουργούσε και ως σήμα της υποκείμενης ταφής (Σχ. 16 α-δ). Το αγγείο βρισκόταν σε οριζόντια θέση, με το στόμιο του προς τα ΝΑ, να κλείνει από ένα μεγάλο κομμάτι άλλου πίθου. Γύρω είχαν τοποθετηθεί πέτρες. Η ταφή αυτή συνοδευόταν από δύο αγγεία, έναν κάρθαρο και μία ραμφόστομη πρόχου, που βρέθηκαν ανάμεσα στις πέτρες γύρω από το στόμιο.

Ο ευρύστομος πίθος έχει ύψος 0.60μ, μέγιστη διάμετρο 0.45μ., και φέρει ζεύγος οριζοντίων μνηοειδών λαβών με κάθετη διάτρηση, αντιδιαμετρικά τοποθετημένων στην κοιλιά του αγγείου.

Δεν παρατίθενται περισσότερα ανθρωπολογικά στοιχεία για την ταφή του παιδιού.

Η δεύτερη ταφή (ταφή 2) βρέθηκε 1.70μ. κάτω από το θεμέλιο του Μητρώου, περίπου 6 μέτρα από τη ΝΔ του γωνία (Doerpfeld 1935, 95, εικ.17, 96). Και αυτή ήταν σε οριζόντια θέση (Σχ.17). Δε βρέθηκαν όμως καλυπτήρια πλάκα ή πέτρες γύρω από το στόμιο, ούτε κτερίσματα. Το στόμιο του αγγείου ήταν προσανατολισμένο δυτικά, ίσως προς το Σπίτι 3, στο οποίο και πρέπει να ανήκε, όπως υποθέτει ο ανασκαφέας. Το στόμιο σφραγιζόταν από δύο κομμάτια άλλου πίθου και χώμα.

Ο πίθος έχει ύψος 0.50μ. και μέγιστη διάμετρο 0.32μ. Στο χείλος του υπάρχει εγχάρακτη σχοινοειδής διακόσμηση. Στο ύψος της μέγιστης διαμέτρου του, φέρει από δύο ζεύγη αντιδιαμετρικά τοποθετημένων μνηοειδών λαβών, το ένα από τα οποία έχει μορφή κεράτων. Και αυτή η ταφή χρονολογείται στο πρώτο μισό της 2ης χιλιετίας. Μέσα στον πίθο βρέθηκαν λιγοστά οστά ενός παιδιού ηλικίας ενός ως δύο χρονών.

Η τρίτη (ταφή 3) βρέθηκε κατά τις ανασκαφές του 1880 νότια από το Ηραίο, δεν αναγνωρίστηκε όμως αρχικά ως ταφή (Doerpfeld 1935, 96, εικ.18). Συνοδευόταν από έναν ασκό και συσχετίζεται με ΠΕ III υλικό από τη Λέρνα (Doerpfeld 1935, 96, εικ.19, Forsèn 1992, 93). Ο ταφικός πίθος έχει μέγιστη διάμετρο 0.55μ.

Σχετικά με το παιδί που είχε θαφτεί στο αγγείο δεν δίνονται άλλα ανθρωπολογικά στοιχεία.

Τα μόνα γνωστά στοιχεία για τις έξι ταφές που ήρθαν στο φως αργότερα είναι πως βρέθηκαν μέσα σε παχειά στρώση ποταμίσιου άμμου και χώματος, η οποία σκέπαζε τη βάση και την περίμετρο του προϊστορικού τύμβου στην περιοχή της Άλτεως (Kyrieleis 1990, 184). Ιδιαίτερη αναφορά γίνεται από τον Kyrieleis σε μία ταφή που βρέθηκε στα βόρεια του τύμβου, αρκετά βαθιά κάτω από τη σημερινή επιφάνεια, νότια του ναού της Ήρας. Η ταφή βρίσκεται σε στρώμα ερυθροκάστανου αμμώδους χώματος, που σκέπαζε με πάχος περίπου ένα μέτρο τον λίθινο περίβολο του τύμβου. Το μοναδικό κτερίσμα της ταφής ήταν μία πρόχου, η οποία χρονολογήθηκε στο τέλος της ΠΕ III.

Από το **Στρέφι Ηλείας** αναφέρεται μία ταφή, πιθανόν *intra muros* της ΠΕ II περιόδου (Forsèn 1992, 238, Renard 1995, 299, Koumouzelis 1981, 51,52). Ανθρώπινα οστά βρέθηκαν μέσα σε έναν κατεστραμμένο πίθο, ο οποίος ήταν τοποθετημένος στο έδαφος και καλυμμένος με θραύσματα άλλου πίθου και πέτρες. Το αγγείο περιείχε οστά και θραύσματα διαφόρων αγγείων. Με βάση τα οστά του μηρού αναγνωρίστηκε μία ταφή ενήλικα. Μέσα στον πίθο βρέθηκαν μία λεπίδα οψιανού, όστρακα ασκού, όστρακα πρόχου και ένα ακέραιο αγγείο. Από το Στρέφι προέρχεται άλλη μία πιθανή ταφή σε πίθο (Forsèn 1992, 238).

Μία ακόμη πιθανή περίπτωση ταφής με κάλυψη από κομμάτια πίθου, ανάλογη, ίσως, με εκείνη από το Ασκηταριό της Ραφήνας, είναι γνωστή από το **Παυλοπέτρι της Λακωνίας** (Harding et al. 1969, 124-125). Μέσα σε δύο κιβωτιόσχημους τάφους βρέθηκαν δύο πίθοι, ο ένας σπασμένος, ο άλλος ακέραιος και οι δύο τοποθετημένοι στο πλάι. Ο ανασκαφέας υποθέτει πως περιείχαν ταφές βρεφών. Επειδή δεν κάνει λόγο για οστά ή έστω για υπολείμματά τους, ή πρόκειται για κενοτάφιο ή αυτά απλά δεν διατηρήθηκαν. Η χρονολόγηση των ταφών τοποθετείται αόριστα στην ΠΕΧ.

Άγιος Μάμας Χαλκιδικής

Στο νεκροταφείο της Πρώιμης Εποχής του Χαλκού, το οποίο συνδέεται με τον οικισμό του Αγίου Μάμαντος στη Χαλκιδική, αποκαλύφθηκαν 34 ταφές, οι μισές περίπου από τις οποίες χρονολογούνται στην περίοδο αυτή (Παππά 1992, 475-478). Πρόκειται τις περισσότερες φορές για ενταφιασμούς σε πίθους και απλούς ενταφιασμούς πάνω σε στρώμα από βότσαλα. Σε μία περίπτωση βρέθηκε ταφικό αγγείο με καμένα οστά βρέφους.

Ελάχιστοι από τους πίθους σώζονται πλήρεις. Το μέγεθός τους ποικίλλει, ενώ οι περισσότεροι φέρουν πλαστική διακόσμηση με ταινίες. Τα αγγεία αυτά είχαν τοποθετηθεί σε αβαθείς λάκκους σε πλάγια θέση και περιβάλλονταν με πέτρες. Ιδιαίτερη αναφορά γίνεται σε έναν καλά διατηρημένο πίθο με πλαστική διακόσμηση και δύο οριζόντιες σωληνωτές λαβές. Το αγγείο (ταφή 6) είναι τοποθετημένο σε λάκκο με τοιχώματα επενδεδυμένα με πέτρες. Λίθοι περιβάλλουν και τον ίδιο τον πίθο.

Οι νεκροί είναι θαμμένοι σε συνεσταλμένη στάση. Το οστεολογικό υλικό, που σώζεται σε κακή κατάσταση, βρίσκεται υπό μελέτη.

Οι περισσότερες ταφές συνοδεύονται από κτερίσματα, αγγεία αλλά και χάλκινα κοσμήματα, που είναι συνήθως τοποθετημένα μέσα στα ταφικά αγγεία, αν και μερικά βρέθηκαν και έξω από το στόμιο των πίθων. Στο εσωτερικό του πίθου της ταφής 6 δίπλα στο κρανίο, υπήρχαν τρία αγγεία, το ένα από τα οποία παραπέμπει σε κυκλαδικά πρότυπα και περιείχε περί τις εικοσιπέντε χάντρες.

Ο ταφικός πίθος, που περιείχε την καύση, πλαισιωνόταν από αργούς ποτάμιους λίθους και σχιστόπλακες. Βρέθηκε τοποθετημένος σε στρώμα από βότσαλα, καλυμμένος από κομμάτια άλλου αγγείου.

Σε δύο ακόμη περιπτώσεις εντοπίστηκαν ταφές σε συνεσταλμένη στάση πάνω σε στρώμα από βότσαλα (Εικ. 36α). Στη μία περίπτωση ο νεκρός καλυπτόταν με κομμάτια πιθοειδούς αγγείου (Εικ. 36β) ενώ στην άλλη, με λίθινη πλάκα. Η κάλυψη του νεκρού με κομμάτια ή τμήμα αγγείου φαίνεται πως δεν είναι ασυνήθης (ανάλογες είναι η περίπτωση ταφής στο Ασκηταριό και πιθανώς εκείνη στο Παυλοπέτρι).

Από τον βυθισμένο οικισμό στο **Πλατυγυάλι Αστακού** στην Αιτωλοακαρνανία είναι γνωστές τέσσερις πιθοταφές (Δελαπόρτα κ.ά.1988, 13-16/ Haniotis-Voutiropoulos

1996, 76-78). Και οι τέσσερις έχουν βρεθεί σε κτήρια, κάτω από τα δάπεδα δωματίων (χώροι I και II του Κτηρίου Κ.Σ.1, στο δυτικό κτηριακό συγκρότημα και δωμάτιο Γ). Τα αγγεία ήταν τοποθετημένα πολύ κοντά στους τοίχους, σε θέση πλάγια μέσα σε στρώμα αμμοχάλικου, χωρίς κοινό προσανατολισμό. Και στα τρία περιείχονταν παιδικά σκελετικά κατάλοιπα με τα κεφάλια τοποθετημένα προς το στόμιο. Οι ταφές δεν συνοδεύονταν από κτερίσματα.

Η πρώτη ταφή (ταφή 1) βρέθηκε σε απόσταση 1.20μ. από το μέσον του βόρειου τοίχου (χώρος II) (Δελαπόρτα κ.α.1988,13,14, εικ.2,16). Το ταφικό αγγείο (Εικ.38) χαρακτηρίζεται υδρία. Το στόμιό της έφραζε ένα άλλο ανοιχτό αγγείο ερυθροστιλβωτό.

Η υδρία έχει ύψος περίπου 0.50 μ. και μέγιστη διάμετρο 0.36μ. Ο λαιμός είναι ελαφρώς έξω νεύων και η βάση αποστρογγυλεμένη. Τα τοιχώματα του αγγείου είναι λεπτά. Κοντά στη βάση του παρατηρήθηκε οπή εκροής. Λίγο ψηλότερα από το ύψος της μέγιστης διαμέτρου εκφύονται τρεις τουλάχιστον λοβοειδείς αποφύσεις. Όλες οι επιφάνειες καλύπτονταν από απολεπιζόμενο επίχρισμα.

Κομμάτια του αγγείου βρέθηκαν σπασμένα στο εσωτερικό του, όπου είχε παρεισφύσει αμμοχάλικο. Κάτω από το αμμοχάλικο εντοπίστηκε ο σκελετός ενός παιδιού μέσα σε στρώμα από καστανέρυθρη λάσπη και άμμο, που χαρακτηρίστηκε "λιπαρό". Ήταν σε συνεσταλμένη στάση και πιθανότατα σε αριστερή κατάκλιση. Στον πυθμένα του αγγείου παρατηρήθηκε σκουρόχρωμη κηλίδα, η οποία πιθανολογείται πως δημιουργήθηκε από τα πτωματικά υγρά. Επίσης εντοπίστηκε μικρή ποσότητα από σκουρόχρωμο μαλακό ινώδες υλικό.

Η δεύτερη ταφή (ταφή 2) εντοπίστηκε μέσα στον χώρο I (Κτήριο Κ.Σ.1), δίπλα και περίπου στο μέσον του βόρειου τοίχου (Δελαπόρτα κ.ά. 1988, 14, 15, 16). Το ταφικό αγγείο ήταν βαθύ, ανοιχτό, χονδροειδές με στόμιο φραγμένο από πέτρες και προσανατολισμένο στην Ανατολή.

Το ύψος του αγγείου είναι περίπου 0.40μ. και η μέγιστη διάμετρος του 0.35μ. περίπου.

Στο αγγείο ήταν θαμμένο ένα παιδί σε συνεσταλμένη στάση και σε δεξιά κατάκλιση. Κοντά στον πυθμένα του, στο ύψος της λεκάνης, βρέθηκε μυλόλιθος, που χρησίμευε πιθανόν για τη σταθεροποίηση του σώματος προς τα δεξιά. Και σε αυτό το αγγείο παρατηρήθηκε παρόμοια μαύρη κηλίδα.

Η τρίτη ταφή (ταφή 3) βρέθηκε μέσα στον χώρο I (Κτήριο Κ.Σ.1) δίπλα και περί το μέσο του ανατολικού τοίχου (Δελαπόρτα κ.ά. 1988, 15, εικ.3, 16). Το ταφικό αγγείο χαρακτηρίζεται υδρία. Το στόμιό του ήταν στραμμένο προς Ν. και περιβαλλόταν από τμήματα ενός μεγάλου σπασμένου αγγείου.

Για το ταφικό αυτό αγγείο δεν παρατίθενται διαστάσεις. Αναφέρεται μονάχα, πως είναι παρόμοιο με εκείνο της ταφής 1 και, πως φέρει τουλάχιστον τρεις κομβιόσχημες αποφύσεις στο ύψος περίπου της μέγιστης διαμέτρου, καθώς και οπή εκροής.

Ο νεκρός ήταν θαμμένος σε συνεσταλμένη στάση και σε μάλλον αριστερή κατάκλιση. Στον πυθμένα του αγγείου παρατηρήθηκε και εδώ σκουρόχρωμη κηλίδα. Επίσης παρατηρήθηκε «μια λεπτή φλούδα σκουρόχρωμου μαλακού ινώδους υλικού», η οποία μεσολαβούσε ανάμεσα στα οστά και στο κάτω τμήμα της κοιλιάς του αγγείου.

Η τέταρτη ταφή εντοπίστηκε κάτω από δάπεδο δωματίου (δωμάτιο Γ), κατά μήκος ενός από τους τοίχους του (Haniotis-Voutiropoulos 1996, 76, 77). Από την ανασκαφική περιγραφή συνάγεται πως πρόκειται μάλλον για ανακομιδή. Πιο

συγκεκριμένα, το αγγείο (Εικ.39α,β), το οποίο περιείχε τα οστά ενός βρέφους, βρέθηκε μέσα σε λάκκο με δάπεδο από βότσαλα. Καλυπτόταν από μία μεγάλη φιάλη. Από τον ορθογώνιο χώρο της ταφής, προέκυψαν λιγοστά εργαλεία από οψιανό, ένα τμήμα μυλόλιθου και μικρός αριθμός οστών ζώων. Το ύψος του αγγείου είναι 0.315μ. Περιείχε τα οστά ενός βρέφους, όχι μεγαλύτερου από έξι μηνών. Απανθρακωμένη φυτική ύλη, που βρέθηκε στο εσωτερικό του αγγείου θεωρήθηκε πως περιέβαλλε τα οστά του βρέφους. Κατά τον ανασκαφέα, τα οστά είχαν τοποθετηθεί πάνω σε στρώση άχυρου.

Ο οικισμός στο Πλατυγυάλι χρονολογείται στο τέλος της ΠΕ II περιόδου. Στην ίδια περίοδο, ίσως σε μία πρωιμότερη βαθμίδα, θα πρέπει να χρονολογηθούν και οι ταφές.

5. Έγχυτριμοί στα νησιά του Ιονίου

Στην περιοχή του Ιονίου ταφές σε αγγεία έχουν βρεθεί στα Πελικάτα της Ιθάκης και στο Νυδρί της Λευκάδας.

Στα **Πελικάτα** στην **Ιθάκη** εντοπίστηκαν τα υπολείμματα *intra muros* ταφών σε πίθους στις περιοχές I και VI της ανασκαφής του Heurtley (Heurtley 1934-1935,14,12, εικ.10, 28, εικ. 23.100, 39, 40 και Souyoudzoglou-Haywood 1999, 96,97). Στην περιοχή VI, μέσα σε κοιλότητα του εδάφους βρέθηκε το ήμισυ ενός μεγάλου πίθου και πάνω του λίγα οστά, δόντια και κομμάτια από κρανίο. Μαζί βρέθηκαν ένα ειδώλιο ταύρου και δύο αγγεία.

Ο ταφικός πίθος (Εικ. 37) έχει σώμα σφαιρικό συμπιεσμένο, σχετικά ψηλό χοανοειδή λαιμό και απλή επίπεδη βάση. Σώζονται τα ίχνη από ζεύγος αψιδωτών λαβών. Πλαστική σχοινοειδής διακόσμηση παρατηρήθηκε στο σημείο της ένωσης του λαιμού με το σώμα. Το ύψος του είναι περίπου 0.60μ.και η μέγιστη διάμετρος του 0.40μ. Από το μέγεθός του θεωρήθηκε πως περιείχε παιδική ταφή.

Ο πίθος ανήκει στην πρωιμότερη φάση κατοίκησης στα Πελικάτα σε στρώμα, που εντοπίστηκε αμέσως πάνω από τον φυσικό βράχο και χρονολογείται στη μέση ΠΕ περίοδο (ΠΕ II) ή στην πρώιμη ΠΕ III.

Στην πολύ διαταραγμένη περιοχή I εντοπίστηκαν οστά διάσπαρτα σε μία έκταση 60 τ.μ. κάτω από ή κοντά σε μεγάλα όστρακα πίθων. Αποτελούν υπολείμματα τουλάχιστον τριών ταφών παιδιών ή νεαρών ενηλίκων (Heurtley1934-1935, 12, 13/ Souyoudzoglou-Haywood 1999, 96-97). Ο ανασκαφέας θεώρησε πως στους πίθους περιέχονταν μονάχα οστά και όχι ολόκληροι οι σκελετοί. Διάσπαρτα βρέθηκαν και οστά ζώων και αντικείμενα, τα οποία θα μπορούσαν να είναι κτερίσματα, όπως λεπτότεχνα αγγεία, πήλινα σφονδύλια, λεπίδες οψιανού, δύο χρυσά στολίδια, τεμάχια πήλινου ειδωλίου ταύρου κ.ά. Οι ταφές αυτές (πρωτογενείς ή δευτερογενείς) χρονολογήθηκαν με βάση την κεραμική στην ΠΕ II-ΠΕ III περίοδο.

Στη **Λευκάδα** είναι γνωστοί εικοσιπέντε εγχυτριμοί από τους 33 τύμβους (Σχ.18) στο **Νυδρί** (Doerpfeld 1927, 217-250, 286-309/Souyoudzoglou – Haywood 1996, 20-25), που χρονολογούνται στην ΠΕ III-ME I περίοδο. Η ταφή σε πίθο αποτελεί έναν από τους πέντε τρόπους ταφής που απαντούν στους τύμβους. Οι πίθοι τοποθετούνταν σε οριζόντια θέση, χωρίς ιδιαίτερο προσανατολισμό, με το στόμιό τους καλυμμένο από φιάλη ή λίθινη πλάκα. Το στόμιο ενός πίθου ήταν κλεισμένο με πηλό και ενός άλλου με πηλό και με τη βάση ενός αγγείου. Συχνά οι πίθοι περιβάλλονταν από πέτρες ή τοποθετούνταν κάτω από λίθινες πλάκες. Το ψηλότερο αγγείο ήταν 1.22μ., ενώ το ύψος των άλλων κυμαίνεται από 0.33μ.ή 0.55μ. έως 1μ. Το ψηλότερο αγγείο ήταν 1.22μ. Η μέγιστη διάμετρος των αγγείων είναι συνήθως περί τα 0.70μ.

Η πλειονότητα των ταφών ήταν ταφές παιδιών. Ταφές σε πίθους περιλαμβάνονται και στις τρεις ζώνες τάφων που διέκρινε ο Doerpfeld: σε αυτήν του κύριου και πρωταρχικού τάφου του τύμβου (Hauptgrab), σε αυτήν μέσα στα όρια του τύμβου (Beigrab) και σε εκείνη έξω από τον περίβολο των τύμβων (Nebengrab). Οι πίθοι, συνήθως, περιείχαν υπολείμματα οστών αποδιαρθρωμένων, τα οποία και θεωρούνται προϊόν καύσης ή ανακομιδής. Οι ταφές συνοδεύονταν από άλλοτε πλούσια και άλλοτε φτωχότερα κτερίσματα.

Η διασπορά των ταφών στους τύμβους είναι η ακόλουθη: από μία ταφή στους τάφους R 1, R 2, R 4, R 10, R 11, R 12, R 17, R 21 R 27, από μία πιθανή στους τάφους R 22 και R 23, δύο στον R 5, τρεις στον R 15, τέσσερις στον R 25 και πέντε στον R 13.

Βαθειά μέσα στον τύμβο 1 αποκαλύφθηκε πίθος σε οριζόντια θέση, με το στόμιο κλεισμένο από άλλο αγγείο και προσανατολισμένο ΒΑ (Σχ. 19). Το αγγείο φθάνει σε ύψος τα 1.08μ. και η μέγιστη διάμετρος του είναι 0.66μ. Πέρα από λίγα κακοδιατηρημένα οστά, αναφέρεται πως ο πίθος περιείχε πληθώρα κτερισμάτων (Doerpfeld 1927, 223, 224).

Έξω και δυτικά από τον τύμβο 2 αποκαλύφθηκε πίθος, προσανατολισμένος προς Νότο, ο οποίος περιείχε έναν νεκρό, τοποθετημένο στη δεξιά του πλευρά με το κεφάλι του προς το στόμιο του πίθου, το οποίο έκλεινε το κάτω ήμισυ ενός άλλου αγγείου. Το ύψος του πίθου είναι πάνω από 1μ. και η μέγιστη διάμετρος του 0.78μ. Η ταφή δεν συνοδευόταν από κτερίσματα (Doerpfeld 1927, 226).

Μέσα στα όρια του περιβόλου του τύμβου 4, βρέθηκε άλλη μία ταφή σε πίθο, που συνδέεται με πυρά. Το περιεχόμενο του πίθου αποτελούσαν μερικά μονάχα υπολείμματα οστών. Το ύψος του πίθου είναι 0.86μ., η μέγιστη διάμετρος του 0.70μ. και η διάμετρος του στομίου 0.45μ. Το στόμιο κάλυπτε μεγάλη λίθινη πλάκα, και μπροστά του ήταν τοποθετημένοι αποστρογγυλεμένοι λίθοι. Η ταφή συνοδευόταν από κτερίσματα, όπως ένα ασημένιο βραχιόλι, τμήμα χάλκινου αντικειμένου, οψιανό και όστρακα (Doerpfeld 1927, 226-227).

Στον τύμβο 5 περιέχονταν δύο ταφές σε πίθους. Η πρώτη είναι ταφή παιδιού, από το οποίο δεν διατηρήθηκε παρά μόνο το κεφάλι. Το ταφικό αγγείο, μικρό σε μέγεθος, έχει ύψος 0.55μ. Ήταν προσανατολισμένο στα ΝΔ και το στόμιο του σκέπαζε λίθινη πλάκα. Κτερίσματα δεν βρέθηκαν (Doerpfeld 1927, 228). Η δεύτερη ταφή περιεχόταν μέσα σε μεγάλο αγγείο ύψους 1 μ. και μεγίστης διαμέτρου 0.66 μ. Το στόμιο του έκλεινε μία λίθινη πλάκα και μία στρογγυλή πέτρα και ήταν στραμμένο στα νότια. Αποστρογγυλεμένες πέτρες περιέβαλλαν ολόκληρο τον πίθο. Τα υπολείμματα οστών συνυπήρχαν στο αγγείο με όστρακα και έναν πυριτόλιθο (δεν διευκρινίζεται αν ήταν κατεργασμένος). Η ταφή αυτή ερμηνεύτηκε ως η κύρια ταφή (Doerpfeld 1927, 228).

Έξω από τον περίβολο του τύμβου 10 βρέθηκαν λίγα κομμάτια πίθου, αρκετά οστά και μία λίθινη πλάκα, που πρέπει να σκέπαζε το στόμιο (Doerpfeld 1927, 230, 231).

Στον τύμβο 11 αποκαλύφθηκε ένας κατεστραμμένος πίθος, ο οποίος περιείχε λίγα οστά και μερικά όστρακα (Doerpfeld 1927, 231).

Στον τύμβο 12, στο εσωτερικό του, αποκαλύφθηκε άλλος ένας πίθος, κοντά σε στρώμα πυράς. Ο πίθος έχει ύψος 1.08μ και μέγιστη διάμετρο 0.77μ. Το στόμιο του έκλεινε το κάτω τμήμα ενός άλλου αγγείου. Παρατηρήθηκε, πως το κενό ανάμεσα

στο στόμιο του πίθου και το κομμάτι αυτό του αγγείου, γέμιζε λάσπη, με σκοπό ίσως τη στεγανοποίηση. Μέσα στο αγγείο βρέθηκαν λιγοστά κομμάτια από κρανίο, χρυσές χάντρες σε σχέση με το κρανίο, τρία ακέραια αγγεία και άλλα τρία τμηματικά σωζόμενα (Doerpfeld 1927, 232).

Δύο ακόμη ταφές σε πίθο βρέθηκαν μέσα στον τύμβο 13, και άλλες τρεις έξω από τον περίβολό του.

Ένας μεγάλος πίθος με σχοινοειδή διακόσμηση και κρουνό στον πυθμένα του, αποκαλύφθηκε στο μέσο του πρωταρχικού κυκλικού τύμβου (Doerpfeld 1927, 232-233). Το ύψος του πίθου φθάνει το 1μ. και η μέγιστη διάμετρος του τα 0.76μ.

Πάνω από τον πίθο ήταν τοποθετημένες, σχεδόν οριζόντια, δύο λίθινες πλάκες. Το στόμιό του ήταν στραμμένο στα Β και βρέθηκε ακάλυπτο. Μέσα στο αγγείο ήταν θαμμένη μία γυναίκα ηλικίας από 30 έως 40 χρονών, σύμφωνα με την ανθρωπολογική εξέταση. Ήταν τοποθετημένη στη δεξιά πλευρά και καταλάμβανε το πάνω μέρος του πίθου με το κεφάλι περίπου στη μέση.

Δίπλα από τον μεγάλο πίθο βρέθηκε ένα μικρού μεγέθους αγγείο ύψους 0.30μ., το οποίο περιείχε υπολείμματα καμένων οστών (Doerpfeld 1927, 233).

Έξω από τον τύμβο αποκαλύφθηκαν τρεις ακόμη πίθοι. Ο ένας από αυτούς στα δυτικά, κοντά στον τύμβο 7 (Doerpfeld 1927, 233). Πρόκειται για έναν δίωτο πίθο ύψους 0.63μ., με μέγιστη διάμετρο 0.53μ. και διάμετρο στομίου 0.221μ. Το αγγείο περιείχε χώμα, κάρβουνα, και κομμάτια από οστά και το κρανίο ενός παιδιού.

Ένας δεύτερος πίθος ήταν στα ΒΑ του τύμβου με το στόμιο στραμμένο στα νότια, το οποίο κάλυπτε άλλο αγγείο (Doerpfeld 1927, 233-234). Ο πίθος, δίωτος και κοσμημένος με σχοινοειδή διακόσμηση, έχει ύψος 1.11μ., διάμετρο στομίου 0.50μ, μέγιστη διάμετρο 0.83μ. και διάμετρο βάσης 0.20μ. Μέσα στο αγγείο υπήρχαν υπολείμματα οστών, που ανήκουν σε ενήλικη γυναίκα. Η ταφή ήταν ακτέριστη.

Μία τρίτη ταφή σε πίθο αποκαλύφθηκε κοντά στη θέση της προαναφερθείσας ταφής ανάμεσα στον τύμβο 13 και στον τύμβο 12 (Doerpfeld 1927, 234). Ο πίθος ήταν και πάλι κοσμημένος με σχοινοειδή διακόσμηση. Βρέθηκε με το στόμιο ψηλότερα από τη βάση, να καλύπτεται με μία μεγάλη και επίπεδη λίθινη πλάκα. Το ύψος του πίθου φθάνει τα 0.95μ., η μέγιστη διάμετρος του τα 0.60μ. Μέσα στο αγγείο ήταν θαμμένη, χωρίς κτερίσματα, μία γυναίκα με τα πόδια στον πυθμένα του πίθου.

Ο τύμβος 15 περιείχε τρεις ταφές και τις τρεις μέσα σε πίθους. Η πρώτη βρέθηκε στα ανατολικά, με το στόμιο στραμμένο στα δυτικά (Doerpfeld 1927, 235). Το κάτω τμήμα ενός άλλου αγγείου χρησίμευε ως πώμα του πίθου. Ο πίθος, κοσμημένος με σχοινοειδή διακόσμηση, έχει ύψος πάνω από 1.03μ., διάμετρο στομίου 0.45μ και μέγιστη διάμετρο 0.70μ. Μέσα στον πίθο ήταν θαμμένο ένα ενήλικο άτομο, σε στάση που δεν κατέστη δυνατό να εξακριβωθεί. Ως κτερίσματα αναγνωρίστηκαν λιγοστά όστρακα.

Η δεύτερη ταφή βρέθηκε στα δυτικά (Doerpfeld 1927, 235). Το στόμιο του πίθου ήταν κλεισμένο με τμήμα άλλου μικρότερου αγγείου και με πηλό. Ο πίθος έχει ύψος 1.20μ, διάμετρο στομίου 0.49μ και μέγιστη διάμετρο 0.71μ. Περιείχε το σώμα νεαρής γυναίκας σε συνεσταλμένη στάση, τοποθετημένο στο αριστερό του πλευρό, με το κεφάλι προς το στόμιο του πίθου. Η ταφή συνοδευόταν από πλούσια κοσμήματα και δύο λεπίδες οψιανού.

Η τρίτη ταφή αποκαλύφθηκε στα βόρεια της προηγούμενης (Doerpfeld 1927, 235-236). Ως ταφικό αγγείο χρησιμοποιήθηκε ένας πίθος με κρουνό, ύψους 1.08μ. και μεγίστης διαμέτρου 0.65μ. Το στόμιό του έκλεινε λίθινη πλάκα. Περιείχε υπολείμματα οστών και δύο φιάλες τοποθετημένες τη μία μέσα στην άλλη. Μέσα

στον κατεστραμμένο πίθο και πάνω από τις φιάλες βρέθηκαν αποστρογγυλεμένοι λίθοι, που πρέπει αρχικά να τον περιέβαλλαν.

Στο μέσον του τύμβου 17 και πάνω από πυρά αποκαλύφθηκε ταφή σε θρυμματισμένο πίθο, κοσμημένο με σχοινοειδή διακόσμηση, ύψους 1.08μ. και μέγιστης διαμέτρου 0.82μ (Doerpfeld 1927, 237). Μία λίθινη πλάκα χρησίμευε ως πώμα του αγγείου. Μέσα στον πίθο βρέθηκαν λιγοστά υπολείμματα οστών με ίχνη πυράς, κομμάτια από κρανίο, καθώς και οστά, πιθανώς, ζώου. Η ταφή συνοδευόταν από δύο χάλκινα εγχειρίδια, ένα χάλκινο μαχαίρι, δύο τμήματα από τη χρυσή επικάλυψη λαβής μαχαιριού, ένα μαχαίρι από πυριτόλιθο και μερικά όστρακα.

Στο μέσον σχεδόν του τύμβου 21 αποκαλύφθηκε ένα πολύ κατεστραμμένο αγγείο, το οποίο περιείχε λίγα μόνο οστά και καθόλου κτερίσματα (Doerpfeld 1927, 238). Λόγω της κακής διατήρησης του αγγείου ούτε το σχήμα του, ούτε οι διαστάσεις του κατέστη δυνατό να εξακριβωθούν. Το στόμιο του αγγείου κάλυπτε το κάτω μέρος ενός άλλου.

Στους τύμβους 22 και 23, ο ανασκαφέας υπέθεσε την παρουσία ταφών σε πίθους, χωρίς να διαθέτει επαρκή στοιχεία (Doerpfeld 1927, 240-241).

Στον τύμβο 25 περιέχονταν τέσσερις ταφές, ενώ μία πέμπτη αποκαλύφθηκε έξω από τον περίβολό του.

Μία ταφή παιδιού περιεχόταν μέσα σε πίθο, το στόμιο του οποίου έκλεινε μία λίθινη πλάκα (Doerpfeld 1927, 242). Στο κέντρο του τύμβου εντοπίστηκε ένας πίθος τοποθετημένος πάνω από πυρά με το στόμιο προσανατολισμένο στα ανατολικά (Doerpfeld 1927, 243). Η κατάσταση του αγγείου ήταν πολύ κακή, και δεν είχαν διατηρηθεί καθόλου οστά.

Μία τρίτη ταφή σε πίθο βρέθηκε κοντά στο σημείο επαφής των τύμβων 25 και 29 (Doerpfeld 1927, 243). Ο πίθος έχει τέσσερις λαβές, ύψος 1.11μ. και μέγιστη διάμετρο 0.73μ. Το προσανατολισμένο στα δυτικά στόμιό του έκλεινε ένα άλλο μικρού μεγέθους αγγείο. Μέσα στο αγγείο περιέχονταν τα υπολείμματα λειψάνου σε δεξιά κατάκλιση. Δεν παρατηρήθηκαν ίχνη καύσης στα οστά, ούτε βρέθηκαν κτερίσματα.

Έξω από τον περίβολο αποκαλύφθηκε τέταρτη ταφή (Doerpfeld 1927, 243). Σε πίθο, του οποίου σωζόταν μόνο το κάτω ήμισυ, περιέχονταν λιγοστά οστά που ανήκαν σε ενήλικο άτομο, λίγα οστά ζώων και όστρακα. Και αυτή η ταφή συνδέεται με μία μικρή πυρά.

Μία ακόμη ταφή αποκαλύφθηκε έξω από τον τύμβο 27, σε έναν μεγάλου μεγέθους πίθο, ο οποίος βρέθηκε με το στόμιο στραμμένο στα δυτικά (Doerpfeld 1927, 248), να κλείνει με λίθινη πλάκα. Το αγγείο περιέβαλλε χώμα και όχι πέτρες, όπως συνήθως. Ο πίθος έχει ύψος 1.22μ. και μέγιστη διάμετρο 0.90μ. Μέσα στο αγγείο ήταν θαμμένο ένα ενήλικο άτομο σε δεξιά κατάκλιση, με το κεφάλι προς το στόμιο. Δύο αγγεία συνόδευαν την ταφή.

6. Εγχυτρισμοί στην Κρήτη

Στην Κρήτη, ταφές παιδιών και ενηλίκων σε πίθους, σε άλλα αγγεία ή σε λάρνακες απαντούν κυρίως από την ΠΜ ΙΙΙ περίοδο. Ως τώρα, μονάχα μία περίπτωση ταφής, χρονολογημένης στην ΠΜ ΙΙ είναι γνωστή. Πρόκειται για την *intra muros* ταφή ενός τρίχρονου παιδιού σε πιθοειδές αγγείο²⁴ στα **Νοπίγεια Κισσάμου** (Georgoulaki 1996, τομ.Ι, 47/ Karantzali 1996, 228). Το αγγείο ήταν τοποθετημένο σε κοιλότητα στον φυσικό βράχο. Το στόμιό του έκλεινε λίθινη πλάκα.

Στις περισσότερες περιπτώσεις η χρονολόγηση στην ΠΜ ΙΙΙ περίοδο δεν είναι ασφαλής και συνήθως εκτείνεται ως την αρχή της επόμενης περιόδου. Παρά την ασαφή και γενική χρονολόγηση των περισσότερων ταφών, αυτές παρατίθενται στην παρούσα εργασία, γιατί αφ' ενός είναι τα μόνα διαθέσιμα στοιχεία και αφ' ετέρου δίνουν μία, έστω γενική, εικόνα για το έθιμο του εγχυτρισμού στην Κρήτη. Στη μελέτη της, η Ε. Γεωργουλάκη απομονώνει ως ΠΜ ΙΙΙ περίοδος μονάχα δύο ταφές, από τον Άγιο Μύρωνα. Ενώ, έναν περιορισμένο αριθμό ταφών από το νεκροταφείο της Παχιάμμου τον αποδίδει ή στην ΠΜ ΙΙΙ ή και στη ΜΜ Ι περίοδο (Georgoulaki 1996, τομ. Ι, 47).

Οι πιθοταφές της ΠΜ ΙΙΙ και των αρχών της ΜΜ περιόδου έχουν βρεθεί όλες εκτός οικισμών, σε ταφικά περιφράγματα, θολωτούς τάφους, σπήλαια και οργανωμένες νεκροπόλεις. Εμφανίζουν μια τάση συγκέντρωσης στην Ανατολική Κρήτη, χωρίς ωστόσο να λείπουν από την κεντρική (Σχ. 20). Έχουν εντοπιστεί στις ακόλουθες θέσεις: Φουρνί Αρχανών, Άγιος Μύρων, Δρακόνες, Πορτί, Βάλι, Βορού στην κεντρική Κρήτη, Γαλανά Χαράκια Άνω Βιάννου, Γαλανά Χαράκια Σητείας, Μαύρο Αυλάκι Κάτω Ζάκρου, Παχιάμμος, Σφουγγαράς στην Ανατολική Κρήτη. Δυστυχώς, οι πληροφορίες, που παρέχονται στις αντίστοιχες δημοσιεύσεις είναι πενιχρές και συχνά ελλιπείς. Συστηματική είναι η εξέταση της Petit (Petit 1990), που περιλαμβάνει αναλυτικό κατάλογο θέσεων μαζί με τις ανάλογες δημοσιεύσεις. Επίσης, στη μελέτη του σχετικά με τα έθιμα ταφής στην Κρήτη, ο Ingo Pini παραθέτει και τις γνωστές ως τα τέλη της δεκαετίας του 1960 περιπτώσεις εγχυτρισμών (Pini 1968).

Στο **Φουρνί Αρχανών**, πέρα από τις πρωτογενείς ταφές συνηθίζονται και δευτερογενείς ή και αποθέσεις οστών και, κυρίως, κρανίων μέσα σε αγγεία.

Στο δωμάτιο της δυτικής πτέρυγας του Ταφικού Κτηρίου 5, αποκαλύφθηκαν ταφές και αποθέσεις σε είκοσι έναν πίθους και σε δύο σαρκοφάγους (Σακελλαράκης και Σακελλαράκη 1997, 199-201). Οι πίθοι περιείχαν από μία ως και τέσσερις ταφές, σε μία μάλιστα σαρκοφάγο βρέθηκαν δέκα κρανία. Σε άλλο δωμάτιο του ίδιου κτηρίου αποκαλύφθηκε πλήθος αποθέσεων και παιδικών ταφών μέσα σε αγγεία. Ενώ, σε δωμάτιο της ανατολικής πτέρυγας του κτηρίου εντοπίστηκαν παιδικές ταφές σε μεγάλα αγγεία. Σε ένα δεύτερο δωμάτιο της ίδιας πτέρυγας είχαν γίνει αποθέσεις σε δύο σαρκοφάγους και, σε μεταγενέστερη φάση, ταφές, σε δύο πίθους και σε πέντε σαρκοφάγους. Οι ταφές συνοδεύονταν από μεγάλο αριθμό κτερισμάτων. Το κτήριο ήταν σε χρήση από την ΠΜ ΙΙΙ ως και τη ΜΜ ΙΑ περίοδο.

Στο Ταφικό Κτήριο 6, που χρησιμοποιήθηκε από την ΠΜ ΙΙΙ ως την ΜΜ ΙΒ, εντοπίστηκε πλήθος αποθέσεων και ταφών σε πίθους, σε άλλα αγγεία και σε σαρκοφάγους, πολλές από τις οποίες συνοδεύονταν από πλούσια κτερίσματα (Σακελλαράκης και Σακελλαράκη 1997, 202-205, εικ.155,156).

²⁴ Η χρονολόγηση του αγγείου θεωρείται αβέβαιη. Βλ. Georgoulaki 1996, τομ. Ι, 47-48, και Karantzali 1996, 227-228.

Δυτικά των ταφικών κτηρίων 18 και 19, σε βραχώδη περιοχή, βρέθηκε ταφή σε πίθο, που αποδίδεται, χωρίς απόλυτη βεβαιότητα, στην παλαιοανακτορική περίοδο (Georgoulaki 1996, τομ.2, 71).

Στη θέση **Βρύση** στο χωριό **Άγιος Μύρωνας** Ηρακλείου, ανασκάφηκε από τον Αλεξίου νεκρόπολη με εγχυτρισμούς, που χρονολογούνται στην ΠΜ ΙΙ-ΜΜ ΙΑ περίοδο (Αλεξίου 1970, 454-455/Petit 1990, 51/ Georgoulaki 1996, τομ.2, 14).

Πρόκειται για τουλάχιστον 13 ταφές σε 7 λάρνακες και 6 πίθους. Οι τέσσερις λάρνακες και τρεις πίθοι χρονολογούνται από τον Αλεξίου στη μεταβατική ΠΜ ΙΙΙ-ΜΜ ΙΑ περίοδο, «στους τελευταίους προανακτορικούς και εν μέρει, πιθανώς, εις τους πρώτους παλαιοανακτορικούς χρόνους». Διαφορετική είναι η χρονολόγηση της Γεωργουλάκη: τέσσερις από τους πίθους, που ήταν ανεστραμμένοι και περιβάλλονταν από πέτρες, τους χρονολογεί από τη ΜΜ Ι περίοδο και μετά, ενώ τους άλλους δύο, που ήταν και αυτοί ανεστραμμένοι, άλλα τοποθετημένοι μέσα σε κοιλάτητες στο έδαφος, τους αποδίδει στην ΠΜ ΙΙΙ περίοδο. Δύο ΜΜ περιόδου πίθοι φέρουν γεφυρωτή πρόχυση και γραπτή διακόσμηση από ταινίες και κυματοειδείς γραμμές, ενώ οι δύο ΠΜ περιόδου είναι κοσμημένοι με σχοινοειδή διακόσμηση και φέρουν ερυθρές καταλειβάδες.

Στις **Δρακόνες**, στην πεδιάδα της Μεσαράς, ο Στ. Ξανθουδίδης ανέσκαψε δύο θολωτούς τάφους (Δ και Ζ) με προθαλάμους (Xanthoudides 1924, 76, 77/ Petit 1990, 50). Μέσα στον θόλο Ζ και έξω από τον θόλο Δ, όπως επίσης και μέσα στους προθαλάμους του Δ αποκάλυψε οστά και θραυσμένα αγγεία, τα οποία χρονολόγησε στη μεταβατική ΠΜ ΙΙ-ΜΜ Ι περίοδο.

Στην ίδια περίοδο χρονολόγησε ο Στ. Ξανθουδίδης τα υπολείμματα ταφών, θραυσμένα αγγεία και οστά, που αποκαλύφθηκαν εσωτερικά και εξωτερικά θολωτού τάφου στο **Πορτί** (Xanthoudides 1924, 56/ Petit 1990, 51).

Στο χωριό **Βάλι**, ανατολικά της Γόρτυνας, ήρθαν στο φως ταφές σε πίθους, μέσα σε θολωτό τάφο που ανέσκαψε ο Μαρινάτος (Petit 1990, 52). Δυστυχώς, δεν υπάρχει περιγραφή των ευρημάτων, ενώ ασαφής είναι η προτεινόμενη χρονολόγηση από την ΠΜ έως και την ΥΜ περίοδο.

Στα ΒΑ της Γόρτυνας, στη θέση **Βορού**, μέσα στους δύο θολωτούς τάφους και στα εξωτερικά διαμερίσματα του ενός από αυτούς, που χρονολογούνται από την ΠΜ ΙΙΙ έως και τη ΜΜ Ι περίοδο, περιέχονταν ταφές σε αγγεία και σε λάρνακες (Μαρινάτος 1930-1931, 136-154, εικ.2, 8, 9, 11, 12, 14/ Petit 1990, 53).

Στο εσωτερικό του θόλου Β (Σχ. 21) αποκαλύφθηκαν τεμάχια πίθων και μία λάρνακα με έναν νεκρό, στη ΒΑ πλευρά του τάφου. Στη βόρεια πλευρά, υπήρχε ένας μεγάλος πίθος με οριζόντια κλίση, με το στόμιο προς Α, που περιείχε τεμάχια οστών. Ενώ στη δυτική πλευρά, βρισκόταν ένας όρθιος πίθος με έναν νεκρό και τρία αγγεία. Τέλος στη νότια πλευρά, ήταν ανεστραμμένος ένας μεγάλος σκύφος με πρόχυση, ο οποίος περιείχε τον σκελετό ενός βρέφους. Κοντά του υπήρχαν δύο πίθοι, ο ένας πάνω στον άλλο (στόμιο με στόμιο), που περιείχαν έναν νεκρό. Με τις ταφές αυτές συνδέονται 26 αγγεία, τα οποία ήταν διάσπαρτα μέσα στον τάφο. Έξω από τον τάφο βρέθηκαν, ακόμη, ένας πίθος ανεστραμμένος, ο οποίος περιείχε έναν ανθρώπινο σκελετό και τμήματα καμένων οστών, καθώς και τεμάχια άλλου πίθου.

Στο εσωτερικό του θόλου Α αποκαλύφθηκαν ταφές σε πίθους, κατά κανόνα όρθιους, σε λάρνακες και σε μικρότερα χυτροειδή αγγεία (Εικ. 40α,β). Οι πίθοι ήταν λίγοι και

συγκεντρωμένοι, κυρίως, στο βόρειο μισό του τάφου και συχνά έφεραν πόμα. Σπάνια περιέχονταν άλλα ευρήματα, πέρα από έναν σκελετό, μέσα στις σαρκοφάγους και τους πίθους.

Το εξωτερικό διαμέρισμα ΔΔ1 περιλάμβανε δύο πίθους όρθιους. Ο ένας έχει πρόχυση, ενώ ο άλλος χαρακτηρίζεται «κολοβόν πιθάριον». Περιείχε ακόμη ένα μικρό αγγείο, με οστά παιδιού και θαλάσσια όστρεα (Εικ.40 γ).

Στο διαμέρισμα ΔΔ2 περιέχονταν πίθοι μετρίου μεγέθους τοποθετημένοι σε δύο επάλληλες σειρές, κάποιιοι από τους οποίους ήταν κενοί. Στην κάτω σειρά βρίσκονταν δύο πίθοι όρθιοι και ένας ανεστραμμένος κάδος με προχολή, με δύο οριζόντιες και μία κάθετη λαβή, στον οποίο είχε τοποθετηθεί ένας ακέφαλος σκελετός. Μέσα σε έναν άλλο πίθο ήταν ένας σκελετός και δύο κρανία, το ένα από τα οποία ανήκε σε παιδί. Ένας πίθος περιείχε δύο σκελετούς και δύο κύπελλα, και ένας άλλος έναν σκελετό και υπολείμματα κρανίου. Σε μικρό χυτροειδές αγγείο βρέθηκαν τα οστά μικρού παιδιού.

Το διαμέρισμα ΔΔ3 περιείχε 7 ή 8 νεκρούς έξω από αγγεία, οι οποίοι συνοδεύονταν από λάρνακες και άλλα αγγεία.

Μέσα σε κάποια αγγεία ο ανασκαφέας βρήκε λίθους οι οποίοι θεώρησε πως είχαν τοποθετηθεί πάνω στο νεκρό σώμα, με σκοπό να το πιέζουν.

Στην περιοχή **Γαλανά Χαράκια Άνω Βιάννου**, στην Ανατολική Κρήτη, σε κοιλάτητες βράχων, ανασκάφηκαν δύο μεγάλοι θαλαμοειδείς τάφοι που χρονολογούνται στην ΠΜ ΙΙΙ- ΜΜ Ι περίοδο (Πλάτων 1954, 512/ 1956 , 416/ Petit 1990, 53, 54). Περιείχαν συνολικά 32 ανεστραμμένους πίθους, του ίδιου τύπου, σχεδόν όλους με εμπίεστη διακόσμηση και με δύο σειρές λαβών στην περιφέρεια του στομίου και της βάσης. Οι νεκροί ήταν θαμμένοι σε στάση συνεσταλμένη και συχνά τα οστά ήταν πολύ αναμοχλευμένα.

Μέσα και έξω από τους πίθους εντοπίστηκε μεγάλος αριθμός ευρημάτων, πολλά από τα οποία θεωρήθηκαν κτερίσματα, αποδόθηκαν χρονολογικά στους προανακτορικούς χρόνους και πιο συγκεκριμένα στην ΠΜ περίοδο, και μερικά μόνο στην αρχή της ΜΜ περιόδου.

Στα **Γαλανά Χαράκια ή Μυρσίνη Σητείας**, ένα πλήθος πιθοταφών αποκαλύφθηκαν στο εσωτερικό θολωτού τάφου, που χρονολογήθηκε από τον Ν. Πλάτωνα «στην τελευταία προανακτορική φάση» (Πλάτων 1959, 373/Petit 1990, 53).

Στον ίδιο χώρο είχαν ενταφιασθεί πολλοί νεκροί, είτε μέσα σε αβαθείς βόθρους, είτε απευθείας πάνω στο δάπεδο του τάφου, ενώ παρατηρήθηκαν και σωροί οστών. Ο συνολικός αριθμός των ταφέντων υπολογίστηκε στους 60, ενώ ο αριθμός εκείνων, που τάφηκαν σε πίθους ή σαρκοφάγους, γύρω στους 25.

Οι πίθοι ήταν διαφόρων τύπων. Πολλοί έφεραν εμπίεστη σχοινοειδή διακόσμηση ή γραπτή διακόσμηση με καταλειβάδες. Τις ταφές συνόδευαν αγγεία της μεταβατικής ΠΜ-ΜΜ περιόδου. Αναφέρονται ακόμη λεπίδες οψιανού, χάλκινα εργαλεία, σφονδύλια κ.ά.

Στο **Μαύρο Αυλάκι Κάτω Ζάκρου**, σε σπήλαιο, που σχηματίζεται σε απόκρημνη πλευρά του βράχου, βρέθηκαν πολλά τεμάχια πίθων και σαρκοφάγων αναμειγμένα με πλήθος οστών, με αγγεία και άφθονα θαλάσσια όστρεα (Πλάτων 1962, 167-168/Petit 1990, 54). Η ανάμειξη και η διατάραξη αυτή οφείλεται στην αναμόχλευση που προκάλεσαν λαθρανασκαφείς.

Τα λιγοστά αγγεία, που διέφυγαν της σύλησης χρονολογήθηκαν από τον Πλάτωνα στην Π Μ ΙΙΙ-Μ Μ ΙΑ περίοδο.

Στην εντυπωσιακή νεκρόπολη της **Παχιάμμου**, στην άμμο της παραλίας ανασκάφηκαν από τον Seager 6 λάρνακες και 213 ταφικοί πίθοι, στους οποίους προστέθηκαν άλλοι 5 κατά τις μεταγενέστερες ανασκαφές, το 1956 και το 1964, από τους Σ.Αλεξίου και Ν.Πλάτωνα (Seager 1916, 1-30, ιδιαίτερα 8-11, πιν. 22/Petit 1990, 54-55/ Αλεξίου 1964, 441/ Πλάτων 1957, 339-340). Οι ταφές που περιείχονταν στα αγγεία καλύπτουν μια μεγάλη χρονική περίοδο, από την Π Μ ΙΙΙ έως και την Υ Μ Ι περίοδο.

Στην ΠΜ ΙΙΙ ανήκει ένας περιορισμένος αριθμός παιδικών ταφών, που θεωρήθηκαν από τον ανασκαφέα πρωτογενείς, σε γραπτά αγγεία μικρού μεγέθους. Από το εξαιρετικά κακοδιατηρημένο σκελετικό υλικό διαπιστώθηκε πως οι νεκροί ήταν θαμμένοι σε συνεσταλμένη στάση με το κεφάλι προς τα κάτω.

Τα αγγεία είχαν τοποθετηθεί ανεστραμμένα μέσα σε μικρούς λάκκους, σε βάθος από 0.20μ έως και 2.50 μ. από την αρχική επιφάνεια. Συχνά, μεγάλες πέτρες τα συγκρατούσαν στη θέση τους. Γύρω από τα αγγεία βρέθηκαν διάσπαρτα κτερίσματα. Πολλοί πίθοι ήταν οργανωμένοι σε συστάδες.

Η σπανιότητα εύρεσης ολόκληρων διατηρημένων σκελετών και ιδιαίτερα κρανίων οδήγησε την Petit στην υπόθεση, πως ίσως οι νεκροί ενταφιάζονταν τεμαχισμένοι (Petit 1990, 55).

Στη γειτονική νεκρόπολη του **Σφουγγαρά**, έχουν βρεθεί τόσο απλές ταφές, όσο και ταφές σε αγγεία (Εικ. 41 α,β), πολλά από τα οποία ήταν ανεστραμμένα. Ο αριθμός των ταφικών αγγείων φθάνει τα 150. Σε αυτά προστίθεται και μία λάρνακα.

Ωστόσο, το σύνολο των ταφών σε αγγεία χρονολογείται από τη ΜΜ Ι ως και την ΥΜ Ι περίοδο. Στην ΠΜ ΙΙΙ έχουν αποδοθεί μονάχα οι απλές ταφές (Hall 1912, 30, 45, 66/ Betancourt 1983, 43/ Petit 1990, 55). Οι Petit και Soles προτείνουν ως αρχή της χρήσης της νεκρόπολης την ΠΜ ΙΙΙ ή τη ΜΜΙ περίοδο (Petit 1990, 55/Soles 1988, 51).

7. Εγγυτρισμοί στην Ανατολία

Στα παράλια της Μικράς Ασίας, αλλά και στην ενδοχώρα, στη δυτική και σχεδόν σε ολόκληρη την Ανατολία (Σχ. 22), έχει έρθει στο φως ένας μεγάλος αριθμός θέσεων με ταφές σε πίθους (Wheeler 1974, 415-425, πιν.84 / Kamil 1982/ Ozguc 1948/Angel 1976, 385-391). Τα πρωιμότερα παραδείγματα χρονολογούνται στη Νεολιθική (Karkemish) και τη Χαλκολιθική Περίοδο (Alisar και Bakla Tepe). Ταφές σε αγγεία απαντούν σε όλη τη διάρκεια της Πρώιμης και συνεχίζουν και κατά τη Μέση Εποχή του Χαλκού (Gordion, Yanarlar). Είναι γνωστά εκτεταμένα νεκροταφεία πίθων (Εικ.43, 48-50) στις θέσεις **Yortan** (Kamil 1982), **Babakoy** (Bittel 1939-1941,1-28/Kokten 1949, 812-14), **Sardis-Eski Balikhane** (Mellink 1970, 263, πίν. 42, εικ. 8/Mitten 1968, 10/Mitten- Yügrüm 1974/ Meric 1982, 45), **Bozüyük** (Mellink 1985, 553), **Karatas Semayük** (Wheeler 1974, 415-425) και **Kusura** (Lamb 1936). Πρόσφατες ανασκαφές στην περιοχή γύρω από τη Σμύρνη, στις θέσεις **Liman Tepe** (Erkanal-Günel 1995, 263-279/ των ιδίων 1996, 305-327/των ιδίων 1997, 231-260), **Bakla Tepe** (Ozkan-Erkanal 1999) και **Panaz Tepe** (Erkanal 1988/ του ιδίου 1993, 129-140) έφεραν στο φως και άλλα οργανωμένα νεκροταφεία και ταφές εντός των οικισμών (Εικ. 47α-γ). Άλλες εγκαταστάσεις με πιθανότατα νεκροταφεία πιθοταφών

που συχνά απέχουν πολύ από τα παράλια και, όπου έχουν βρεθεί ταφές σε πίθους²⁵ είναι οι: **Alissar, Ahlatlibel, Polatli, Sariyar, Karahüyük-Konya, Kültepe, Ovabayindir, Beycesultan Hacilar, Gordion, Apolyant, Burdur, Karahisar-Tavaz** (Mellink 1988, 108), **Balikesir, Tilkitepe, Alacahoyük, Eskiypar, Yarikkaya, Lagina** (Mellink 1977, 296), **Harmanoren** (Gates 1995, 221/Oszait 1995), **Sardis-Ahlatli Tepecic** (Mellink 1970, 263, πίν.42, εικ.8/Mitten 1968, 10/Mitten- Yügrüm 1974/ Meric 1982, 45), **λίμνη του Γύγη, Toygarli και Bereketli** (Meric 1982, 45), **Pekmez και Kuskalesi** στην περιοχή **Aphrodisias** (Mellink 1970, 263) και **Balikesir** (Εικ.44, 45).

Πρόκειται συνήθως για οργανωμένα extra muros νεκροταφεία ενηλίκων και παιδιών. Δεν λείπουν, όμως, και intra muros ταφές βρεφών και παιδιών (Ovabayindir, Kusura, Beycesultan, Bakla Tepe). Στα οργανωμένα νεκροταφεία, οι τάφοι (που στο Karatas φθάνουν τους 500, στο Bozüyük τους 200 και στο Yortan τους 107) είναι οργανωμένοι παρατακτικά, σε σειρές. Στο Karatas, τα παιδιά θάβονται είτε σε μεγάλους πίθους μαζί με τους ενήλικες είτε μόνα τους σε μικρά αγγεία.

Στις εγκαταστάσεις των Yortan, Karatas, Eski-Balikhane και Babakoy έχει παρατηρηθεί ομοιομορφία ως προς τα έθιμα ταφής.

Τα ταφικά αγγεία (κατά κύριο λόγο πίθοι), τα οποία ποικίλλουν σε ύψος από 0.20μ. έως 2.00μ. ή ακόμη και 2.15μ., τοποθετούνταν σε λάκκους μέσα στη γη, σε πλάγια θέση, με το στόμιο σε ένα ελαφρώς υψηλότερο επίπεδο από ό,τι η βάση, η οποία (τουλάχιστον στο Karatas) στερεωνόταν σε κοιλότητα, που ανοιγόταν στο φυσικό έδαφος (Εικ.42).

Το στόμιο του πίθου ήταν, συνήθως, προσανατολισμένο στα Α. Το σώμα του νεκρού έμπαινε στον πίθο σε συνεσταλμένη στάση. Στο πλάι, συνήθως δίπλα και συνηθέστερα μπροστά στο στήθος του νεκρού τοποθετούνταν τα κτερίσματα (Εικ.46, Σχ. 23).

Πρόκειται συνήθως για αγγεία, κοσμήματα, ειδώλια, όπλα και εργαλεία. Μετά την τοποθέτηση του σώματος και των κτερισμάτων το στόμιο σκεπαζόταν με λίθινη πλάκα ή ακόμη και με πέτρες, τμήματα αγγείων (Εικ. 51) ή και ολόκληρα αγγεία, όπως φιάλες. Διάφορα υλικά μπορεί να έφραζαν το στόμιο των πίθων, π.χ. μικρού μεγέθους αγγεία στο Yortan και στο Karatas. Μετά το κλείσιμο του στομίου, ο λάκκος γεμιζόταν με χώμα έως την επιφάνεια του εδάφους. Στο Karatas, πάνω από το πάμα που έφραζε το στόμιο του αγγείου τοποθετούνταν επιπρόσθετα σωρός από πέτρες, ανάμεσα στις οποίες υπήρχαν συχνά αγγεία, που είχαν τοποθετηθεί πιθανώς, ως κτερίσματα (Εικ. 52).

Συνήθως, οι πίθοι περιείχαν πάνω από έναν νεκρό. Στα Karatas, Babakoy και στη λίμνη του Γύγη παρατηρήθηκαν διαδοχικές ταφές. Σχεδόν βέβαιη θεωρείται για αυτόν τον λόγο η σήμανση των τάφων. Κύκλοι από λίθους που παρατηρήθηκαν πάνω από τάφους στο Karatas, πιθανόν, αποτελούσαν ένα είδος σήμανσης (Εικ. 53).

Όταν οι ταφικοί πίθοι είναι διακοσμημένοι, φέρουν πλαστική διακόσμηση, σχοινοειδή, ή με κομβία, και σπανιότερα εγχάρακτη.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει η υπόθεση για την εξωτερική επάλειψη κάποιων αγγείων με ασβέστη (Kamil 1982, 14).

---

²⁵ Για εκτενή βιβλιογραφία όσον αφορά στις περισσότερες θέσεις, βλ. Wheeler 1974, 415-425.

Στο νεκροταφείο στη θέση Kusura, οι διαστάσεις των αγγείων είναι μικρότερες. Το μεγαλύτερο αγγείο φθάνει τα 1.40μ, ενώ το ύψος των περισσότερων δεν ξεπερνά το 1.00μ. Επίσης, πέρα από τη συνηθισμένη θέση, συχνά ο νεκρός θάβεται με το κεφάλι στον πυθμένα του πίθου, που είναι στραμμένος στα Δ. Ο προσανατολισμός αυτός είναι αντίθετος από εκείνον στα νεκροταφεία στις θέσεις Yortan, Karatas, Eski-Balikhane και Babakoy. Τα κτερίσματα είναι συνήθως μικρά αγγεία, τα οποία τοποθετούνται μέσα στον πίθο. Παρόλο που δεν παρατηρήθηκαν πολλαπλές ταφές, υπάρχουν ενδείξεις για σήμανση.

Στη θέση Kusura, πέρα από τις ταφές σε πίθους, απαντούν και απλές ταφές σε λάκκους, σε κιβωτιόσχημους τάφους, ή καλυμμένες με τμήματα πίθου. Έχουν βρεθεί, ακόμη, ταφές καλυμμένες με πίθους κομμένους στη μέση.

Τα περισσότερα από τα νεκροταφεία που προαναφέρθηκαν χρονολογούνται στην ΠΕΧ Ι - ΙΙ, ενώ κάποια εμφανίζουν συνέχεια από τη Χαλκολιθική (Yortan, Babakoy, Alissar, Bakla Tere).

Οι παλαιότερες γνωστές ταφές σε αγγεία, δηλαδή δύο ταφές παιδιών, προέρχονται από το Beycesultan XXII, χρονολογούνται στην Τελική Νεολιθική και είναι επομένως σύγχρονες με εκείνες της Κεφάλας στην Κέα (Wheeler 1974, 418-420). Η προέλευση του εθίμου έχει αναζητηθεί και εκτός των ορίων της Ανατολίας, στην περιοχή της Συρίας και της Παλαιστίνης²⁶. Ταφές σε αγγεία έχουν βρεθεί σε extra muros νεκροταφεία και στη ΝΑ Τουρκία (Goldman 1956) και ακόμη στη Μεσοποταμία, στο Ιράν (Strommenger 1971, 581-593) και στην Κύπρο (Niklasson 1991).

---

²⁶ Wheeler ό.π, σημ. 25.

I. ΣΥΖΗΤΗΣΗ

1. Παρατηρήσεις, διαπιστώσεις, συμπεράσματα.

Η προέλευση της συνήθειας της ταφής σε αγγεία

Η εμφάνιση του υπό μελέτη τρόπου ταφής, τουλάχιστον στις Κυκλάδες, είχε στο παρελθόν χρονολογηθεί στην ΠΚ III Β περίοδο, η οποία έπεται της ΠΚ III Α περιόδου, εποχής αναταραχών και αλλαγών στην κεραμική, στην αρχιτεκτονική και στη μεταλλοτεχνία (Barber 1994, 29). Επειδή ορισμένα από τα νέα σχήματα της κεραμικής, όπως και ο τύπος της αφιδωτής οικίας έχουν παράλληλα στη Μικρά Ασία, οι αναταραχές και οι αλλαγές συνδέθηκαν με την εισχώρηση νέων φυλετικών στοιχείων από την περιοχή αυτή και οι εγχυτρισμοί συσχετίστηκαν με τα εκεί ταφικά έθιμα (Barber 1994, 29, 86, 87). Στα μικρασιατικά παράλια και σε μεγάλο μέρος της ενδοχώρας της Ανατολίας, απαντούν πράγματι μεγάλα νεκροταφεία με τόσους ταφικούς πίθους, που παραπέμπουν σε οργανωμένη, αν όχι μαζική παραγωγή. Οι ταφές σε αγγεία συνηθίζονται σε όλη τη διάρκεια της Εποχής του Χαλκού και ιδιαίτερα στην ΠΕΧ I και στην ΠΕΧ II, ενώ μεμονωμένα παραδείγματα υπάρχουν ήδη από τα τέλη της Νεολιθικής και τη Χαλκολιθική περίοδο της Ανατολίας.

Ωστόσο, πρώιμα παραδείγματα έχουμε και από τον ελλαδικό χώρο, τόσο τον νησιωτικό όσο και τον ηπειρωτικό. Στην Αρχαιότερη Νεολιθική στην Αξό Γιαννιτσών, στη Νεότερη Νεολιθική στο Ραχμάνι, στη Σουφλί Μαγούλα και το σπήλαιο Σαρακηνού (καθώς και στην Πλατιά Μαγούλα Ζάρκου και στο Διμήνι με τη διαφορά πως πρόκειται για καύσεις σε τεφροδόχα αγγεία) και στην Τελική Νεολιθική στην Κεφάλα της Κέας, στο Βαρθολομιά της Ήλιδας και στο Αλεποχώρι της Λακωνίας, διαπιστώνονται ήδη αποκρυσταλλωμένα κάποια κύρια χαρακτηριστικά αυτής της ταφικής πρακτικής. Στις Κυκλάδες, στη Μακεδονία και στην Πελ/νησο, ο εγχυτρισμός συνεχίζεται κατά την ΠΕΧ.

Είναι, λοιπόν, πολύ πιθανόν οι εγχυτρισμοί να αποτελούν ένα κοινό πολιτιστικό στοιχείο τόσο της Ανατολίας όσο και των νησιών του Αιγαίου και της ηπειρωτικής Ελλάδας με ταυτόχρονη εμφάνιση, άλλα διαφορετική, κατά τόπους, διάδοση και εξέλιξη.

Γεωγραφική διάδοση

Μία διαπίστωση που προκύπτει από την παράθεση των γνωστών έως τώρα περιπτώσεων εγχυτρισμού είναι η ευρεία διάδοσή τους στον χώρο και στον χρόνο. Ταφές σε αγγεία στην ΠΕΧ έχουν βρεθεί στο Βόρειο Αιγαίο στη Μακεδονία (Άγιος Μάμας, Χαλκιδική), στο ΒΑ Αιγαίο (Τροία, Πολιόχνη, Θερμή), στα μικρασιατικά παράλια, με εξέχουσες θέσεις το Bakla Tere και το Liman Tere, στο Α και ΝΑ Αιγαίο (Ασκληπιείο, Ηραίο), στις Κυκλάδες (Ακρωτήρι, Καλαμιά, Φυλακωπή, Παροικιά) και την Κρήτη. Επίσης στην Εύβοια (Μάνικα), στην Αίγινα (Κολώνα), στη Στερεά Ελλάδα (Ασκηταριό Ραφήνας, Κίρρα Φωκίδας, Πλατυγυάλι Αιτωλοακαρνανίας) και, στην Πελ/νησο στην Αργολίδα (Λέρνα), την Αχαΐα (Ελαιοχώρι), την Λακωνία (Παυλοπέτρι) και την Ηλεία (Ολυμπία και Στρέφι). Τέλος, στο Ιόνιο (Νυδρί Λευκάδας, Πελικάτα Ιθάκης).

Χρονολογική διάδοση

Η διάδοση της ταφικής αυτής πρακτικής στον χρόνο της προσδίδει τον χαρακτηρισμό του εθίμου, και είναι ενδεικτική για την ισχύ του. Κατά τη Μέση και Ύστερη Εποχή του Χαλκού, ταφές σε αγγεία εμφανίζονται με μεγαλύτερη, μάλιστα, συχνότητα και πυκνότητα, σε ορισμένες τουλάχιστον περιοχές, όπως η Πελοπόννησος και άλλες περιοχές της ηπειρωτικής Ελλάδας (Cavanagh-Mee 1998), η Κρήτη (Georgoulaki 1996) και οι Κυκλάδες. Στη Μέση Εποχή Χαλκού χρονολογούνται οι εγχυτρισμοί στην Αγία Ειρήνη στην Κέα (Overbeck 1984/Overbeck-Overbeck 1979, 106-121/Overbeck 1989, 184-205). Στο Ακρωτήρι της Θήρας, οι πρόσφατες ανασκαφές αποκάλυψαν δύο επιπλέον ταφές σε αγγεία, που χρονολογούνται στη ΜΚ περίοδο. Η μία, στο ΝΦΠ 68 αφορά το κεφάλι, μονάχα, μιας νέας γυναίκας μέσα σε γραπτό πίθο. Η άλλη, στο ΝΦΠ 61 Α, περιλαμβάνει τα οστά ενός βρέφους, "σκεπασμένα" με μία φιάλη, κάτω από δάπεδο σπιτιού (Λανάρας 2003, 445-460).

Ευρέως διαδεδομένος είναι εξάλλου ο συγκεκριμένος τρόπος ταφής και κατά τους ιστορικούς χρόνους, από τα γεωμετρικά έως και τα ρωμαϊκά και τα βυζαντινά χρόνια. Οι ταφές της ΠΕΧ ανήκουν στην πλειονότητά τους στο τελευταίο της τμήμα. Πρωιμότερες, χρονολογημένες στην ΠΕΧ Ι, είναι οι ταφές στην Τροία (Τροία Ι), οι δύο ταφές στη Θερμή (Θερμή Ι), επίσης η μία από τις δύο ταφές στη Σάμο (Ηραίο Ι) και η ταφή στο Ελαιοχώρι Αχαΐας. Ακολουθεί η μία από τις δύο ταφές στη Μάνικα και εκείνες στο Στρέφι και το Πλατυγυάλι, που αποδίδονται στην ΠΕΧ ΙΙ. Στην ΠΕΧ ΙΙΙ έχουν χρονολογηθεί οι εγχυτρισμοί στη Φυλακωπή, στην Παροικιά και κάποιοι από το Ακρωτήρι, καθώς και αυτοί στην Πολιόχνη, ο δεύτερος από τη Σάμο (Ηραίο Ι V) και τη Μάνικα και οι εγχυτρισμοί από την Ολυμπία. Η Κίρρα και τα Πελικάτα έχουν χρονολογηθεί στην ΠΕΧ ΙΙ ή στην ΠΕΧ ΙΙΙ. Οι ταφές στο Ασκηταριό, στην Αίγινα, στο Παυλοπέτρι, στην Κω και στον Άγιο Μάμαντα Χαλκιδικής έχουν αόριστα τοποθετηθεί στην ΠΕΧ. Οι ταφές στο Νυδρί και στις διάφορες θέσεις της Κρήτης ανήκουν στο τέλος της ΠΕΧ και στην αρχή της ΜΕΧ. Ειδικότερα για την Κρήτη, η χρονολόγηση στην ΠΕΧ ΙΙΙ δεν είναι καθόλου βέβαιη, καθώς σχεδόν όλες οι ταφές χρονολογούνται από την ΠΜ ΙΙΙ έως και τη ΜΜ Ι ή και ΙΙ και ΥΜ Ι με μοναδική εξαίρεση την ταφή στα Νοπίγεια της ΠΜ ΙΙ περιόδου. Οι ταφές στην Ανατολία καλύπτουν όλη την ΠΕΧ.

Χώροι ταφών

Οι ταφές σε αγγεία είτε είναι μεμονωμένες στον χώρο, είτε βρίσκονται μαζί με άλλες, ανά συστάδες ή σε οργανωμένα νεκροταφεία. Οι ταφές που έχουν εντοπιστεί κάτω από δάπεδα σπιτιών ή γενικότερα εντός οικισμών αφορούν κατά κανόνα βρέφη ή παιδιά. Τέτοιες *intra muros* ταφές είναι εκείνες στην Αξό Γιαννιτσών, στο Ραχμάνι, στην Τροία, καθώς και η μία από τις ταφές στη Θερμή, εκείνες στην Πολιόχνη, στο Ασκηταριό, στο Πλατυγυάλι, στην Παροικιά και πιθανότατα και οι εννέα στη Φυλακωπή. Ως *intra muros* αναφέρονται οι εγχυτρισμοί στην Αίγινα, τη Λέρνα, την Κίρρα, στα Πελικάτα της Ιθάκης και στα Νοπίγεια Κισσάμου, χωρίς περισσότερες διευκρινίσεις. Αν στην κατηγορία αυτή συμπεριληφθεί και η αβέβαιη περίπτωση στο Στρέφι, τότε αυτή θα αποτελεί μια σπάνια περίπτωση ταφής ενήλικα στον οικισμό μαζί ίσως με τα Πελικάτα. Κάτω από δάπεδα σπιτιών βρέθηκε η ταφή στην Αξό, η μία από τις ταφές στην Τροία, οι δύο από την Πολιόχνη, εκείνη στην Παροικιά και οι

ταφές στο Πλατυγυάλι και, πιθανόν, και στη Φυλακωπή. Η ταφή στο Ασκηταριό είχε γίνει πάνω σε δάπεδο σπιτιού.

Πιθοταφές extra muros, δηλαδή έξω από τους οικισμούς, συναντώνται ήδη στην Νεότερη Νεολιθική στο νεκροταφείο στη Σουφλί Μαγούλα. Στην ίδια περίοδο ανήκουν και οι καύσεις σε τεφροδόχα αγγεία στο ίδιο νεκροταφείο καθώς και σε εκείνο στην Πλατιά Μαγούλα Ζάρκου. Ενώ το οργανωμένο νεκροταφείο της Κεφάλας στην Κέα με τους κιβωτιόσχημους τάφους και τις πιθοταφές ανήκει στην Τελική Νεολιθική. Στην Ανατολία απαντούν εκτεταμένα νεκροταφεία πιθοταφών. Οι ταφές στη Μάνικα και στο Ελαιοχώρι έχουν επίσης βρεθεί σε θαλαμοειδείς τάφους νεκροταφείων. Σε θαλαμοειδείς κατασκευές, που πιθανότατα είναι τάφοι, βρέθηκαν και οι τέσσερις από τους οκτώ εγχυτρισμούς στο Ακρωτήρι. Αυτοί στον Άγιο Μάμαντα ανήκουν σε νεκροταφείο μαζί με άλλα είδη ταφών (απλοί ενταφιασμοί και μία καύση μέσα σε αγγείο). Ένα από τα πέντε είδη ταφής αποτελούν οι εγχυτρισμοί στον τύμβο στο Νυδρί. Σε τύμβο βρέθηκε και ο ταφικός πίθος στο Τραγάνι Βαρθολομιού στην Ηλεία. Στο Παυλοπέτρι Λακωνίας δύο πιθανές ταφές, η μία σε πίθο, η άλλη με κάλυψη από κομμάτια πίθου έχουν εντοπιστεί σε κιβωτιόσχημους τάφους. Επίσης σε κιβωτιόσχημο τάφο (ταφή 23) βρέθηκε ο ένας από τους τέσσερις εγχυτρισμούς στην Κεφάλα. Στην Κρήτη οι ταφές σε αγγεία απαντούν συνήθως στο εσωτερικό θολωτών τάφων, ή στα εξωτερικά τους διαμερίσματα, και σε ταφικά κτήρια (ή οστεοφυλάκεια). Σε δύο μάλιστα περιπτώσεις πίθοι και λάρνακες συνιστούν ολόκληρες νεκροπόλεις (Άγιος Μύρωνας Ηρακλείου και Παχράμμος). Μεταγενέστερο είναι το παράδειγμα του Σφουγγαρά. Επίσης έχουν βρεθεί σε μεγάλες βραχώδεις κοιλότητες ή βραχοσκεπές και σε ταφικά σπήλαια. Σε σπήλαιο βρέθηκε και η ταφή στο Σαρακηνό.

Αδιευκρίνιστοι είναι οι χώροι όπου βρέθηκαν η καύση στο Διμήνι, οι ταφές στη Σάμο και στην Κω, η μία ταφή στη Θερμή (Θερμή Ι) και οι ταφές στην Ολυμπία, τρεις από τις οποίες πιθανόν βρέθηκαν κοντά σε σπίτια.

Ο αποσπασματικός χαρακτήρας της έρευνας στο Ακρωτήρι δεν επιτρέπει τον χαρακτηρισμό των χώρων όπου εντοπίστηκαν οι τέσσερις εκτός θαλάμων εγχυτρισμοί. Ενώ πολλά ερωτηματικά γεννά και η χωρική συνάφεια του εγχυτρισμού από την Καλαμιά: αν δεν αποτελεί προϊόν διατάραξης και έχει μεταφερθεί εκεί από κάπου αλλού- άγνωστο σε ποια χρονική στιγμή- ή δεν έχει παρασυρθεί από νερά, θα μπορούσε να αποτελεί μια μεμονωμένη περίπτωση ταφής ή να ανήκει σε κάποιο άγνωστο νεκροταφείο της περιοχής.

Μορφολογία ταφικών συνόλων (θέση αγγείου, κοιλότητες, τρόποι στερέωσης και κάλυψης)

Τα ταφικά αγγεία τοποθετούνται συνήθως σε πλάγια ή οριζόντια θέση (Ανατολία, Κεφάλα/ταφές 31 και 32, Φυλακωπή, Πολιόχνη, Ηραίο Σάμου, Πλατυγυάλι, Ολυμπία, Βαρθολομιό, Νυδρί, Άγιος Μάμας). Σπανιότερα τοποθετούνται όρθια (Πλατιά Μαγούλα Ζάρκου, Κεφάλα/ταφή 8, Ακρωτήρι, Παροικιά, Τροία και Κρήτη) ή ανεστραμμένα (μόνο στην Κρήτη έχουμε τρία παραδείγματα, από τα Γαλανά Χαράκια Άνω Βιάννου, από τη θέση Βορού και από τη λίγο μεταγενέστερη νεκρόπολη του Σφουγγαρά, καθώς και παραδείγματα τεφροδόχων αγγείων από την Πλατιά Μαγούλα Ζάρκου).

Σε αρκετές περιπτώσεις, έχουν ληφθεί κάποια μέτρα για την καλύτερη και πιο ασφαλή στερέωση των αγγείων και τη διαφύλαξη του περιεχομένου τους.

Πολλά αγγεία τοποθετούνται σε κοιλότητες (Σουφλί Μαγούλα, Πλατιά Μαγούλα Ζάρκου, Κεφάλα/ταφές 8,31,32, Φυλακωπή, Παροικιά, Ακρωτήρι, Πελικάτα, Άγιος

Μάμας, Νοπίγεια, Ανατολία), που ανοίγονται στο έδαφος, συνήθως στον φυσικό βράχο.

Πέτρες ή χαλίκια στερεώνουν το αγγείο στη θέση του (Κεφάλια/ταφή 31, Ακρωτήρι/ΝΦΠ 69, Παχιάμμος) ή συχνά το περιβάλλουν εξολοκλήρου ή τμηματικά (Πλατιά Μαγούλα Ζάρκου, Ασκληπιείο Κω, Άγιος Μάμας, Ολυμπία, Νυδρί, Θερμή Ι). Σε μία από τις ταφές στο Πλατυγυάλι (και ίσως στην ταφή στο ΝΦΠ 63 Α στο Ακρωτήρι) το ταφικό αγγείο περιέβαλλαν κομμάτια άλλου αγγείου, ενώ στο Νυδρί, σε μία περίπτωση περιβαλλόταν από χώμα και σε μία άλλη, πέτρες είχαν τοποθετηθεί μπροστά από το στόμιό του.

Λίθινες πλάκες (Παροικιά, Ολυμπία, Νυδρί) ή κτιστές κατασκευές προστατεύουν συχνά τα ταφικά αγγεία (Ακρωτήρι, Ηραίο Ι). Στην Παροικιά, μεγάλη λίθινη πλάκα κάλυπτε την κοιλότητα στην οποία ήταν τοποθετημένη η χυτροπρόχους. Στο Ηραίο Ι δύο πλάκες ήταν τοποθετημένες κάτω από τον πίθο. Στο Ηραίο IV τον ταφικό πίθο όχι μόνο περιέβαλλε κτιστή κατασκευή, αλλά τον κάλυπταν επιπρόσθετα και λίθινες πλάκες. Στην Κεφάλια, πέτρες περιέβαλλαν το αγγείο της ταφής 32, και πλάκες το κάλυπταν. Πλάκες και πέτρες κάλυπταν πιθανόν το στόμιο του ταφικού πίθου στο Βαρθολομίο.

Ειδικότερη μέριμνα παρατηρείται για την κάλυψη του στομίου του ταφικού αγγείου, ιδιαίτερα όταν αυτό είναι ευρύ. Συνηθέστερα "πώματα" αποτελούν άλλα μικρότερα αγγεία (Πλατιά Μαγούλα Ζάρκου), συνηθέστερα ανοιχτού σχήματος, όπως οι φιάλες (Φυλακωπή, Πολιόχνη, Πλατυγυάλι, Νυδρί, Ανατολία), ή τμήματα αγγείων (Αξός, Ακρωτήρι/ΝΦΠ 69, 63 Α και 18, Ολυμπία, Νυδρί, Ανατολία) ή και λίθινες πλάκες (Ανατολία, Ηραίο Ι και IV, Κεφάλια/ταφές 8, 31 και 32, Ακρωτήρι/ΝΦΠ 6 και ΝΦΠ 68, Νυδρί, Νοπίγεια). Σπανιότερη είναι η κάλυψη του στομίου με πέτρες και λάσπη (Ακρωτήρι/ΝΦΠ 69, Πλατυγυάλι, Ανατολία), με πηλό ή πηλό και τμήμα αγγείου (Νυδρί), με χώμα και κομμάτια πίθου (Ολυμπία) ή με πέτρες και κομμάτια πίθου (Στρέφι). Στην Κρήτη απαντούν και κανονικά πήλινα πώματα.

Ιδιαίτερη μνεία πρέπει να γίνει για τους εγχυτρισμούς στο Ακρωτήρι. Οι έξι από τις οκτώ ταφές (οι ταφές από τα ΝΦΠ 6, ΝΦΠ 63 Α, ΝΦΠ 18, ΝΦΠ 68 και οι δύο από το ΝΦΠ 69) μοιάζουν πράγματι ιδιαίτερα φροντισμένες. Και τα έξι αγγεία, που τις περιείχαν βρέθηκαν όρθια κατά χώραν, σκεπασμένα με "πώματα" και καλά στερεωμένα. Τέσσερα από αυτά συνδέονται άμεσα ή έμμεσα με περισσότερο ή λιγότερο φροντισμένες κατασκευές.

Στο ΝΦΠ 6, το αγγείο ήταν τοποθετημένο σε κοιλότητα διαμορφωμένη μέσα στο χώμα και επενδεδυμένη με λαξευμένους, αλλά και ακατέργαστους λίθους. Στρώση από λευκό αργιλώδη πηλό σκέπαζε από πάνω την κοιλότητα. Το στόμιο του αγγείου κάλυπτε κομμάτι σχιστόπλακας. Κοντά στον εγχυτρισμό εντοπίστηκε επιφάνεια διαμορφωμένη με κροκάλες, κοχλίδες και ακατέργαστους λίθους, που ερμηνεύτηκε ως δάπεδο ή εξέδρα. Στο ΝΦΠ 63 Α, ο ταφικός πίθος βρέθηκε σε μεγάλων διαστάσεων κοιλότητα του φυσικού βράχου. Όταν έγινε η ταφή, η κοιλότητα αυτή είχε επιχωσθεί, οπότε προφανώς ανοίχτηκε λάκκος για να υποδεχτεί το αγγείο. Τα δύο μεγάλα βότσαλα και το κάτω τμήμα κλειστού αγγείου που βρέθηκε ανεστραμμένο πάνω από τον πίθο πρέπει να του χρησίμευαν ως πώμα. Στο ίδιο στρώμα με τη συγκεκριμένη ταφή, βρέθηκαν δύο αδιάγνωστες πρόχειρες κατασκευές που ίσως να συνδέονται με αυτή.

Στο ΝΦΠ 18, το ταφικό αγγείο βρέθηκε πακτωμένο μέσα στην επίχωση κοιλότητας, μπροστά από τοίχο. Στο ΝΦΠ 68, ο πίθος βρέθηκε σε επαφή με το τοίχωμα του θαλάμου, ενώ στην άλλη του πλευρά προς Α ήταν κατακόρυφα τοποθετημένη μία σχιστόπλακα. Το στόμιό του κάλυπτε επίσης μία σχιστόπλακα. Το αγγείο πατούσε σε επιφάνεια διαμορφωμένη με μικρές πέτρες.

Στο ΝΦΠ 69, ο πρώτος εγχυτρισμός βρέθηκε μέσα σε βάθυνση στον φυσικό βράχο, καλά στερεωμένος με πέτρες, βότσαλα και όστρακα. Τμήμα κλειστού αγγείου κάλυπτε το στόμιό του. Ο δεύτερος εγχυτρισμός πατούσε σε μικρή, αβαθή κοιλάτητα, ενώ ακανόνιστου σχήματος κατασκευή από λάσπη, πέτρες, βότσαλα και μικρά κομμάτια βράχου τον περιέβαλλε και τον συγκρατούσε. Στρώση από λάσπη και πέτρες σφράγιζε το περιεχόμενο του αγγείου και έκλεινε το στόμιό του.

Στο ΝΦΠ 58 Α, ο ταφικός πίθος δεν βρέθηκε στην αρχική του θέση. Φαίνεται πως ήταν τοποθετημένος πάνω σε δύο μεγάλες πέτρες και πως μια ξερολιθιά τον όριζε στα βόρεια.

Ιδιαίτερα επιμελημένες είναι και οι ταφές από τη Σάμο. Και οι δύο περιβάλλονταν από χτιστή κατασκευή και καλύπτονταν από λίθινες πλάκες.

2. Ανάλυση ταφών/Ταφικά έθιμα

Ορισμός της πιθοταφής (εγχυτρισμού). Παραλλαγές ταφών σε αγγεία (Καύση μέσα σε αγγείο, ταφή σε ήμισυ πίθου, απλός ενταφιασμός με καλυπτήρια τμήματα αγγείων) Κενοτάφια.

Πιθοταφή ή εγχυτρισμός ορίζεται η ταφή εντός πίθου ή άλλου αγγείου, συνήθως ευρύστομου και χονδροειδούς όπως η χύτρα. Τα βασικά σχήματα αποτελούν οι πίθοι και τα πιθοειδή, οι χύτρες και τα χυτροειδή. Πέρα από την κανονική ταφή σε πίθο, που αποτελεί την πλειονότητα των περιπτώσεων, κατά τη συγκέντρωση του υπό μελέτη υλικού, παρατηρήθηκαν ταφές σε μισό πίθο, καθώς και απλές ταφές, μόνο με κάλυψη από τμήματα πίθου. Αυτές συνιστούν, προφανώς, παραλλαγές της κανονικής πιθοταφής, εφόσον κυρίαρχο χαρακτηριστικό τους είναι και πάλι ο πίθος. Ταφές σε μισό πίθο είναι γνωστές από το Στρέφι και τα Πελικάτα. Περισσότερες είναι οι περιπτώσεις, όπου η ταφή είναι απλή και ο νεκρός καλύπτεται με κομμάτια πίθου. Από τον ελλαδικό χώρο προέρχονται δύο παραδείγματα, ένα από τον Άγιο Μάμαντα και ένα από το Ασκηταριό και πιθανόν ένα τρίτο από το Παυλοπέτρι. Διαδεδομένη είναι αυτή η πρακτική στην Ανατολία.

Παραλλαγή της πρακτικής του εγχυτρισμού, ή συνδυασμό καύσης και εγχυτρισμού αποτελεί ίσως και η καύση μέσα σε τεφοδόχα αγγεία. Τέτοια αγγεία έχουν βρεθεί στη Σουφλί Μαγούλα, στην Πλατιά Μαγούλα Ζάρκου, στο Διμήνι, στην Πολιόχνη και στον Άγιο Μάμαντα. Σε καύση των οστών έχει αποδοθεί και η κακή διατήρηση των οστών στο Νυδρί, όπου σε κάποιες περιπτώσεις σώζονται ίχνη καύσης πάνω στα οστά, ενώ πολλές είναι οι ταφές που συνδέονται με πυρές.

Ενδιαφέρον παρουσιάζουν τέλος, οι περιπτώσεις εκείνες των πίθων χωρίς οστά, που αν δεν εξηγούνται από την καταστροφή τους λόγω των συνθηκών διατήρησης, ίσως να αποτελούν κενοτάφια, όπως συμβαίνει και με τους άλλους τύπων τάφων. Αρκετοί είναι οι πίθοι, που βρέθηκαν άδειοι στον θολωτό τάφο Α στη θέση Βορού στην Κρήτη. Ένα άλλο παράδειγμα προέρχεται από το Ασκληπιείο, όπου κοντά σε δύο πίθους με πολλαπλές ταφές βρέθηκε ένας τρίτος, που περιείχε μόνο κτερίσματα. Ανάλογη είναι πιθανόν η περίπτωση στο Παυλοπέτρι, όπου ένας άδειος πίθος που είχε τοποθετηθεί σε κιβωτιόσχημο τάφο θεωρήθηκε ότι περιείχε ταφή βρέφους.

Πρωτογενείς και δευτερογενείς ταφές

Στην παρούσα εργασία παρουσιάζονται οι εγχυτρισμοί που αφορούν πρωτογενείς ταφές. Αναφέρθηκαν ωστόσο και οι λιγοστές περιπτώσεις δευτερογενών ταφών ή

ανακομιδών σε πίθους ή άλλα αγγεία. Πρόκειται για μία ταφή στη Μάνικα, μία στο Πλατυγυάλι, για κάποιες από τις ταφές στα Πελικάτα, πιθανόν, για κάποιες από τις ταφές στο Νυδρί και για αρκετές στην Κρήτη, όπου στις Αρχάνες συναντώνται συχνά αποθέσεις επιλεγμένων οστών και συνηθέστερα κρανίων μέσα σε αγγεία.

Μεμονωμένες και πολλαπλές ταφές

Οι πρωτογενείς πιθοταφές είναι στην πλειονότητά τους μονές. Πολλαπλές παρατηρήθηκαν στην Κεφάλα (ταφή 31), στο Ακρωτήρι (ΝΦΠ 6 και 69), στη Μάνικα (η μία από τις δύο ταφές), στην Κρήτη και στην Κω. Πολλαπλές είναι, συνήθως, οι ταφές στα νεκροταφεία με πιθοταφές της Ανατολίας.

Ηλικία νεκρών

Στις περισσότερες περιπτώσεις, στα αγγεία που μελετήθηκαν ενταφιάζονταν βρέφη (Αξός, Κεφάλα, Ραχμάνι, Ακρωτήρι, Καλαμιά, Τροία, Θερμή/ η μία ταφή, Λέρνα, Ανατολία και πιθανόν Παυλοπέτρι) και παιδιά (Σουφλί Μαγούλα, Αλεποχώρι, Βαρθολομίο, Φυλακωπή, Παροικιά, Ακρωτήρι, Πολιόχνη, Ηραίο, Κολώνα, Μάνικα, Κίρρα, Ολυμπία, Ασκηταριό, Πλατυγυάλι, πιθανόν Πελικάτα, Νυδρί/οι περισσότερες ταφές, Κρήτη, Ανατολία). Για το ένα από τα δύο ταφικά αγγεία στη Θερμή αναφέρεται πως περιείχε ταφή εμβρύου. Κάποιες από τις καύσεις στην Πλατιά Μαγούλα Ζάρκου, αναφέρεται, πως ανήκουν σε παιδιά, ενώ η καύση από το Διμήνι ανήκει σε νήπιο. Λιγότεροι είναι οι ενταφιασμοί ενηλίκων. Απαντούν στη Σουφλί Μαγούλα, στην Ανατολία, στο Στρέφι, στο Νυδρί, στην Κρήτη, στο Ακρωτήρι και πιθανόν στα Πελικάτα. Στη Σουφλί Μαγούλα βρέθηκαν μαζί με ταφές παιδιών. Στην Ανατολία απαντούν μαζί με ταφές παιδιών και βρεφών. Στο Ακρωτήρι εντοπίστηκε μία μονάχα ταφή ενήλικα (ΝΦΠ 58 Α), ενώ οι υπόλοιπες επτά είναι βρεφών και παιδιών. Στο Νυδρί οι εγχυτρισμοί περιέχουν και ενήλικες και παιδιά. Στα Πελικάτα εκτός από μία παιδική ταφή αναφέρονται τρεις τουλάχιστον ταφές παιδιών ή νεαρών ενηλίκων. Για τις ταφές στο Ασκληπιείο, στο Καλαμάκι και στον Άγιο Μάμαντα δεν γίνεται λόγος για την ηλικία των νεκρών. Για την ταφή στο σπήλαιο του Σαρακηνού αναφέρεται μονάχα πως ανήκει σε νεαρό άτομο. Στο νεκροταφείο νε τις καύσεις στην Πλατιά Μαγούλα Ζάρκου κάποιες καύσεις ανήκουν σε ενήλικες.

Είναι αξιοσημείωτο πως οι *intra muros* ταφές περιέχουν μόνο βρέφη και παιδιά με εξαίρεση την πιθανή ταφή ενήλικα στο Στρέφι. Ενώ οι *extra muros* περιέχουν και παιδιά και ενήλικες. Στους θαλαμοειδείς τάφους στη Μάνικα και ακόμη και στις αδιευκρίνιστες θαλαμοειδείς κατασκευές του Ακρωτηρίου, τα αγγεία περιέχουν βρέφη ή παιδιά. Τέλος, στην Κρήτη ο εγχυτρισμός αποτελεί έναν εναλλακτικό τρόπο ταφής, κατεξοχήν, ενηλίκων.

Στάση νεκρού, προσανατολισμός ταφών, σήμανση τάφων, κτερίσματα, συννευρήματα (βότσαλα, όστρεα, φυτικά κατάλοιπα)

Οι νεκροί τοποθετούνται μέσα στα αγγεία σε συνεσταλμένη στάση σε αριστερή ή δεξιά κατάκλιση, άλλοτε με το κεφάλι προς τα πάνω, κοντά στο στόμιο, άλλοτε προς τον πυθμένα. Κοινός προσανατολισμός αγγείων παρατηρήθηκε σε ορισμένα οργανωμένα νεκροταφεία της Ανατολίας. Σε άλλες θέσεις, όπου, επίσης, υπάρχει συγκέντρωση τάφων, όπως στην Κεφάλα, στο Νυδρί και στο Πλατυγυάλι, ο προσανατολισμός δεν είναι κοινός. Στο Karatas της Ανατολίας κυκλικές κατασκευές από λίθους πάνω από το χώμα, που σκέπαζε τους εγχυτρισμούς, έχει ερμηνευτεί ως

σήμανση,²⁷ καθώς συνηθίζονταν οι διαδοχικές ταφές. Ως σήμα θεωρήθηκε και μία λίθινη πλάκα που κάλυπτε μία από τις ταφές που ανακάλυψε ο Doerpfeld.

Σε πολλές περιπτώσεις εγχυτρισμών αναφέρονται κτερίσματα (Βαρθολομίο, Φυλακωπή- η μία ταφή-, Σάμος, Ηραίο I και IV, Κως, Κίρρα, Στρέφι, Πελικάτα, Πλατυγυάλι, Νυδρί- οι περισσότερες ταφές-, Άγιος Μάμας, Κρήτη, Ανατολία), χωρίς να λείπουν και οι ακτέριστες ταφές. Κτερίσματα αναφέρονται και στις δευτερογενείς ταφές (Μάνικα, Πλατυγυάλι, Πελικάτα, Κρήτη). Συνήθως τοποθετούνται μέσα στα αγγεία, αλλά και έξω από αυτά και συχνά κοντά στο στόμιο των αγγείων. Τα συνηθέστερα κτερίσματα είναι αγγεία (πιθανόν Βαρθολομίο, Πλατιά Μαγούλα Ζάρκου, Φυλακωπή και Μάνικα, Σάμος/Ηραίο IV, Ασκληπιείο Κω, Κίρρα, Ολυμπία, Στρέφι, Πελικάτα, Νυδρί, Κρήτη, Ανατολία), αλλά και όστρακα αγγείων (Στρέφι, Νυδρί, Σάμος/Ηραίο IV), κομμάτια ή λεπίδες οψιανού²⁸ ή πυριτόλιθου (Στρέφι, Πελικάτα, Πλατυγυάλι, Νυδρί, πιθανόν Ακρωτήρι/ΝΦΠ 69 και 18), κοσμήματα (Ανατολία, Σάμος/Ηραίο I, Νυδρί, Μάνικα, Άγιος Μάμας, Πελικάτα), λίθινα ή χάλκινα εργαλεία (Πλατυγυάλι, Ανατολία), όπλα (Ανατολία, Νυδρί), σφονδύλια (Πελικάτα, Κρήτη/Γαλανά Χαράκια, πιθανόν Ακρωτήρι/ΝΦΠ 69) και ειδώλια (Ανατολία, Πελικάτα). Υπάρχουν παραδείγματα με δόντια και οστά ζώων (Φυλακωπή, Πελικάτα, Πλατυγυάλι) ακόμη και πέτρες (Κρήτη/Βορού), που ίσως αποτελούν απλά συνευρήματα. Περίεργο εύρημα αποτελούν οι σβώλοι καολίνη μέσα σε ταφικό αγγείο από την Τροία I. Μοναδικά, ίσως, θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν ο μικρός μολύβδινος δακτύλιος και ο μικρός μολύβδινος πέλεκυς, που συνόδευαν την ταφή στο Ηραίο IV.

Σε περιπτώσεις όπου παρατηρείται συγκέντρωση πιθοταφών, όπως στη Φυλακωπή ή στο Νυδρί, διαπιστώνεται διαφοροποίηση ως προς την ποιότητα ή την ποσότητα των κτερισμάτων, που ενδεχομένως να δηλώνει κοινωνική διαστρωμάτωση.

Συχνά με τις ταφές συνδέονται θαλάσσια βότσαλα, που πιθανόν να παραπέμπουν σε τελετουργικά και δοξασίες σχετικά με τη θάλασσα και τον θάνατο. Η άποψη αυτή έχει υποστηριχθεί από τον Ντούμα (Doumas 2004, in press).

Τα βότσαλα είναι εξάλλου πολύ συχνά στην επίστρωση δαπέδων στους κιβωτιόσχημους τάφους στις Κυκλάδες (Doumas 1977, 45, 67-68). Στην Κεφάλα, στην ταφή 32 το ταφικό αγγείο είχε τοποθετηθεί πάνω σε στρώση από βότσαλα, ενώ στην ταφή 23 σε δάπεδο από μικρές πέτρες. Δάπεδα από βότσαλα συναντήσαμε και σε ταφές σε δύο παραθαλάσσιους οικισμούς εκτός Κυκλάδων, στο Πλατυγυάλι Αστακού και στον Άγιο Μάμαντα Χαλκιδικής. Στο Πλατυγυάλι, το ένα από τα τέσσερα ταφικά αγγεία ήταν τοποθετημένο πάνω σε στρώμα από βότσαλα, ενώ στον Άγιο Μάμαντα δάπεδο από βότσαλα παρατηρήθηκε σε μία περίπτωση απλού ενταφιασμού με κάλυψη, όμως, από κομμάτια πίθου, σε έναν δεύτερο απλό ενταφιασμό με κάλυψη από λίθινη πλάκα και ακόμη και κάτω από ένα ταφικό αγγείο, που δεν περιείχε ταφή, αλλά καύση. Στο Ακρωτήρι, στρώση με βότσαλα παρατηρήθηκε στο εσωτερικό ενός ταφικού αγγείου (ΝΦΠ 69), ενώ θαλάσσια βότσαλα συνδέονται και με άλλες ταφές, είτε ως στοιχεία κατασκευών (π.χ ΝΦΠ 6), είτε ως απλά, αδιάγνωστα ωστόσο, συνευρήματα (ΝΦΠ 58 Α, 63 Α). Επίσης στην Πλατιά Μαγούλα Ζάρκου τα τεφροδόχα αγγεία είχαν τοποθετηθεί πάνω σε στρώμα από χαλίκια.

Στο ίδιο πλαίσιο δοξασιών, πιθανόν, να ανήκουν και τα θαλάσσια όστρεα. Θαλάσσια όστρεα έχουν βρεθεί σε παιδικές ταφές μέσα σε ταφικά αγγεία στη Φυλακωπή (πρόκειται μονάχα για τμήμα οστρέου και συνδέεται με τη μοναδική κτερισμένη

²⁷ Η σήμανση είναι πολύ συνηθισμένη στους ΠΚ κιβωτιόσχημους τάφους (Doumas 1990, 93-95).

²⁸ Για τη διασύνδεση ευρημάτων από οψιανό (λεπίδες, πυρήνες) με ταφικές πρακτικές, βλ. Carter 1994, 127-144.

ταφή) και στην Κρήτη, στη θέση Βορού, και στο Μαύρο Αυλάκι, όπου βρέθηκε πλήθος οστρέων μαζί με τεμάχια πίθων και οστά.

Από τις ταφές στο Πλατυγυάλι προέρχονται κάποιες ενδείξεις για την ταφή (πρωτογενή και δευτερογενή) του νεκρού μαζί με κάποια άλλα οργανικά υλικά. Σε δύο ταφές διαπιστώθηκε μικρή ποσότητα «ινώδους υλικού» και σε μία άλλη «απανθρακωμένη φυτική ύλη».

Τα ταφικά αγγεία. Σχήματα, διακόσμηση. Επεμβάσεις (επάλειψη με ασβέστη, διάνοιξη οπών)

Τα αγγεία που χρησιμοποιούνταν για τις ταφές ήταν αγγεία καθημερινής χρήσης, γνωστά, τις περισσότερες φορές, από τους οικισμούς. Επομένως ο χαρακτηρισμός τους ως ταφικών αναφέρεται στη χρήση και όχι στην εξ αρχής κατασκευή τους με σκοπό την ταφή. Εξάιρεση αποτελούν ίσως εκείνα στην Ανατολία, όπου –όπως έχει ήδη αναφερθεί– η μαζικότητα της παραγωγής τους πιθανόν να οφείλεται στον ταφικό τους προορισμό.

Είναι γεγονός πως ο πιο διαδεδομένος τύπος «ταφικού» αγγείου είναι ο πίθος. Ωστόσο, έχουν χρησιμοποιηθεί και άλλοι τύποι, κλειστών (αμφορείς, υδρίες, πρόχοι), όσο και ανοιχτών (φιάλες, χύτρες, κάδοι).

Πίθοι και πιθοειδή (που διαφέρουν από τους πίθους ως προς το ύψος, το μέγεθος και το ευρύ τους στόμιο) αποτελούν τα κατεξοχήν αγγεία ταφής στις περισσότερες περιοχές (Αζός, Σουφλί Μαγούλα, Ραχμάνι, Σαρακηνό, Κεφάλαια, Βαρθολομιά, Αλεποχώρι, Φυλακωπή, Ακρωτήρι, Πολιόχνη, Σάμος, Κως, Αίγινα, Κίρρα, Ελαιοχώρι, Ολυμπία, Στρέφι, Λέρνα, Πελικάτα, Νυδρί, Αγ. Μάμας, Κρήτη, Ανατολία).

Στη Φυλακωπή και στην Κρήτη, μαζί με τα πιθοειδή απαντούν και άλλοι τύποι αγγείων. Στη Φυλακωπή ως αγγεία ταφής είχαν χρησιμοποιηθεί δύο μικρού μεγέθους ευρύστομα απίοσχημα, με σαλπινγόσχημη βάση και δύο επίσης, μικρού μεγέθους, μόνωτα στο σχήμα της χυτροπρόχου. Χυτροπρόχους ήταν και το αγγείο, που περιείχε τον εγχυτρισμό στην Παροικιά της Πάρου. Στην Κρήτη πέρα από τους πίθους χρησιμοποιήθηκαν μικρά χυτροειδή αγγεία, και σε μία περίπτωση κάδος. Οι λάρνακες, που αποτελούν ένα πολύ διαδεδομένο ταφικό σκεύος στην Κρήτη, είναι καθαρά ένα τοπικό χαρακτηριστικό και θα πρέπει να αποσυνδεθούν από την ταφική πρακτική του εγχυτρισμού, του οποίου και αποτελούν μάλλον μια παράλληλη μορφή παρά μια παραλλαγή.

Χύτρα μικρού μεγέθους αποτελεί το ένα από τα δύο ταφικά αγγεία στη Θερμή, ενώ το άλλο είναι μία πρόχους. Κλειστά είναι και τα αγγεία που χρησιμοποιήθηκαν στην Τροία. Και τα τέσσερα είναι αμφορείς διαφορετικού τύπου. Υδρίες χαρακτηρίζονται δύο από τα ταφικά αγγεία στο Πλατυγυάλι και ένα στη Μάνικα. Η δεύτερη ταφή στη Μάνικα βρέθηκε σε φιάλη, ενώ μία ταφή στο Πλατυγυάλι σε βαθύ ανοιχτό αγγείο. Μοναδική είναι η περίπτωση του Διμηνιού, όπου τα καμένα οστά νηπίου περιείχε ένα κύπελλο.

Ένας μέσος όρος ύψους όσον αφορά στους πίθους και στα πιθοειδή είναι τα 0.30μ με 0.50μ., χωρίς να λείπουν και τα παραδείγματα, όπου οι πίθοι ξεπερνούν το 1μ., όπως στο Βαρθολομιά (1.25 μ.), στο Νυδρί (1.20μ.) και στην Κω (1.25μ. και 1.60μ.), ενώ στην Ανατολία φθάνουν μέχρι και τα 2.15μ. Τα μικρότερα αγγεία, υδρίες, αμφορείς και πρόχοι κυμαίνονται σε ύψος από τα 0.27μ. (πρόχους από Θέρμη) ως τα 0.50μ. (υδρία από Πλατυγυάλι), ενώ τα βραχύτερα αγγεία είναι η χύτρα από τη Θερμή (0.125μ.) και η φιάλη από τη Μάνικα (0.105μ.).

Πολλά από τα ταφικά αγγεία φέρουν διακόσμηση γραπτή, εγχάρακτη ή πλαστική (Κεφάλαια, Βαρθολομιοί, Φυλακωπή, Ακρωτήρι, Κρήτη, Θερμή Λέσβου, Ανατολία, Ολυμπία, Ελαιοχώρι Αχαιάς, Πελικάτα, Νυδρί, Άγιος Μάμας) ή έχουν καλά στιλβωμένη την εξωτερική τους επιφάνεια (Τροία, Ηραίο Σάμου). Στην Κεφάλαια τα τρία από τα τέσσερα αγγεία (ταφές 23, 31, 32) φέρουν πλαστική διακόσμηση, ενώ ο πίθος από το Βαρθολομιοί έχει ανάγλυφη σχοινοειδή διακόσμηση. Στη Φυλακωπή μόνο τα δύο από τα οκτώ αγγεία, που βρέθηκαν μαζί και τοποθετούνται στην ίδια περίοδο, είναι κοσμημένα με γραπτό διάκοσμο. Στο Ακρωτήρι ένα (το αγγείο του ΝΦΠ 63 Α) από τα δύο αγγεία, που ανήκουν στην ύστερη ΠΚΙΙΙ ή πρόιμη ΜΚ περίοδο, φέρει εγχάρακτη διακόσμηση. Εγχάρακτη διακόσμηση φέρει και ένας από τους πίθους στα Πελικάτα. Στην Κρήτη, σε διάφορες θέσεις, (Γαλανά Χαράκια Άνω Βιάννου, Μυρσίνη Σητείας, Βρύση) είναι πολύ συνηθισμένη τόσο η γραπτή όσο και η πλαστική σχοινοειδής διακόσμηση. Στη Θερμή το ένα ταφικό αγγείο, μία πρόχους, έφερε δύο πλαστικά κομβία. Στην Ανατολία συνηθίζεται η πλαστική, αλλά και η εγχάρακτη διακόσμηση. Πλαστική διακόσμηση φέρουν επίσης, ένα από τα τρία αγγεία των παλαιών ανασκαφών στην Ολυμπία, το μοναδικό ταφικό αγγείο από το Ελαιοχώρι, πέντε πίθοι από το Νυδρί και οι πίθοι από τον Άγιο Μάμαντα.

Σε δύο από τα ταφικά αγγεία στην Τροία παρατηρήθηκε επάλειψη με ασβέστη. Σε ένα από αυτά, παχειά επίστρωση παρατηρήθηκε εσωτερικά και εξωτερικά (ταφή 5), ενώ στο άλλο (ταφή 6) μόνο στο εσωτερικό του αγγείου. Ανάλογες επισημάνσεις έχει κάνει και ο Kamil για ταφικούς πίθους στην Ανατολία.

Δύο άλλου είδους επεμβάσεις στα κλειστά αγγεία με στενό λαιμό είναι η αφαίρεση τμήματος των τοιχωμάτων τους, προκειμένου να πραγματοποιηθεί η ταφή (Τροία, Μάνικα) και η διάνοιξη οπών. Τέτοιου είδους επέμβαση έχει διαπιστωθεί σε ένα αγγείο από το Πλατυγυάλι και σε ένα ακόμη από το Ακρωτήρι. Η σκοπιμότητα των οπών αυτών, ίσως, να εξηγείται από την ανάγκη διαφυγής των υγρών του νεκρού σώματος. Την ίδια χρησιμότητα μπορεί να είχαν και τα ταφικά αγγεία με κρουνό (ένα από το Ακρωτήρι, ένα από την Τροία και ένα από το Νυδρί).

3 α. Ο ταφικός πίθος στην εικονογραφία των προϊστορικών χρόνων

Πίθοι με ενδεχόμενο ταφικό χαρακτήρα έχουν αναγνωριστεί από κάποιους ερευνητές σε σφραγιστικά δαχτυλίδια της ΥΕΧ από την Κρήτη και την Ηπειρωτική Ελλάδα. Στο βιβλίο του για την προϊστορική θρησκεία ο Persson αναλύει τρεις παραστάσεις σε σφραγιστικά δαχτυλίδια και τις ερμηνεύει ως σκηνές νεκρικού θρήνου και ταφικής λατρείας (Persson 1942, 33-39, 171, εικ. 1-3). Η Μαρινάτου εντοπίζει επίσης το εικονογραφικό στοιχείο του πίθου, χωρίς να του προσδίδει όμως ταφικό χαρακτήρα (Marinatos 1990, 79-92). Η Κόπακα συνδέει τους πίθους σε τρία τουλάχιστον σφραγιστικά δαχτυλίδια (από τα Καλύβια, το Σελλόπουλο και ένα που βρίσκεται στην Οξφόρδη) με την αποθήκευση και το τελετουργικό του κρασιού (Κόπακα 2002, 25-41). Αντίθετη άποψη έχει ο Warren, ο οποίος στη θέση του πίθου βλέπει είτε έναν βαίτυλο, είτε έναν πεσσοσχημο λίθο (Marinatos 1990, 79-92).

Απεικόνιση πίθου συναντάμε σε επτά σφραγιστικά δαχτυλίδια.

Το πρώτο προέρχεται από την Κνωσό και βρίσκεται στο Ashmolean Museum, στην Οξφόρδη (Persson 1942, 171, εικ. 1\Evans 1964, 842, εικ. 557). Μία γυναίκα παριστάνεται γονατιστή και σκυμμένη πάνω από έναν μεγάλο πίθο. Η στάση της δηλώνει θρήνο (Σχ. 24). Στα δεξιά του πίθου εικονίζεται ένας μεγάλος λίθος ελλειπτικού σχήματος, πιθανόν ένας βαίτυλος και ένα δέντρο χωρίς φύλλα. Πίσω από τη γυναίκα, στα αριστερά της παράστασης, στέκεται μια άλλη γυναίκα και μπροστά

της, σαν να ίπταται, μια μικρού μεγέθους ανδρική μορφή με τόξο στο αριστερό χέρι. Στον χώρο πάνω από τη σκυμμένη γυναίκα απεικονίζεται ένα μάτι ή χρυσαλίδα και ένα αυτί. Οι δύο μορφές πίσω από τη θρηνωδό ερμηνεύτηκαν από τον Persson ως επιφάνειες θεοτήτων, ενώ η όλη σκηνή ερμηνεύτηκε ως σκηνή θρήνου και αναμονής της ανάστασης του νεκρού.

Το δεύτερο δαχτυλίδι προέρχεται από το νεκροταφείο στα Καλύβια, κοντά στη Φαιστό (Persson 1942, 171, εικ. 2/ Pini 1984, 114). Στο κέντρο της παράστασης εικονίζεται ένας άντρας σκυμμένος πάνω από έναν μεγάλο ωοειδούς σχήματος λίθο, πιθανότατα έναν βαίτυλο²⁹, να απλώνει τα χέρια του, μάλλον σε στάση θρήνου (Εικ. 54). Στο ένα άκρο της παράστασης, δεξιά του λίθου μία γυναίκα που λυγίζει τα κλαδιά ενός δέντρου. Πίσω από τον άνδρα ένα πουλί, που πιθανόν αποτελεί την επιφάνεια κάποιας θεότητας. Στα αριστερά της παράστασης ένας πίθος ή κατ' άλλους ένας βαίτυλος.

Το τρίτο δαχτυλίδι προέρχεται από τον θολωτό τάφο του Βαφειού (Persson 1942, 171, εικ.3/ Matz-Biesantz 1964, 219). Στα αριστερά της παράστασης εικονίζεται ένα δέντρο και ένας άνδρας που το κουνά (Εικ. 55). Κάτω από το δέντρο ένας πίθος ανεστραμμένος³⁰. Στο κέντρο μια γυναικεία μορφή, και πάνω από αυτήν μια πεταλούδα, που χαρακτηρίστηκε από τον Evans (Evans 1964, 140) ως σύμβολο αθανασίας και ένα βουκράνιο. Στο άκρο της παράστασης, μια οκτώσχημη ασπίδα κατά τομή. Στον κενό χώρο πιο πάνω ένα κλαδί και μια παραλλαγή του συμβόλου του διπλού πέλεκου ή συνδυασμός διπλού πέλεκου και ιερού κόμβου (Marinatos 1990, 80). Μορφή αμέσως στα αριστερά της οκτώσχημης ασπίδας ερμηνεύτηκε από τον Evans ως γυναίκα, που θρηνεί, ενώ ο Persson βλέπει έναν ιερό κόμβο και η Μαρινάτου ένα ένδυμα.

Ένα τέταρτο χρυσό σφραγιστικό δαχτυλίδι προέρχεται από το Φουρνί των Αρχανών (Sakellarakis 1967, 280).

Στα αριστερά της παράστασης ένας άντρας σκυμμένος πάνω από πίθο, τον οποίο φαίνεται να κρατά με το ένα χέρι (Σχ. 25). Στο κέντρο, μια γυναίκα με τη συνηθισμένη μεγαλοπρεπή εμφάνιση, και στα δεξιά ένας ακόμη άντρας που κουνά το δέντρο τραβώντας το από ένα του κλαδί. Ανάμεσα στα σύμβολα, που απεικονίζονται στον κενό χώρο διακρίνονται μία πεταλούδα και μία χρυσαλίδα.

Στο πέμπτο δαχτυλίδι από το Σελλόπουλο (Porpham-Gatling 1974, πίν.37A) ένα μεγάλου μεγέθους αντικείμενο που μοιάζει πολύ με πίθο, απεικονίζεται στο ένα άκρο της παράστασης (Σχ. 26). Στο κέντρο, ένας άντρας σκυμμένος πάνω από έναν ωοειδή λίθο κοιτάζει πίσω του, όπου παριστάνεται ένα πουλί να πετάει κρατώντας κάτι³¹ στο ράμφος του. Στα αριστερά της παράστασης υπάρχει ένα δέντρο και στον κενό χώρο πάνω από τον άντρα ένα δυσδιάγνωστο σύμβολο³².

Απεικόνιση πίθου συναντάται σε δύο ακόμη παραστάσεις με πιθανό θρησκευτικό χαρακτήρα. Σε δαχτυλίδι από την Κνωσό (Pini 1984, 15) απεικονίζεται ένας πίθος σε πλάγια θέση στα αριστερά της παράστασης (Εικ. 56). Στο κέντρο μια γυναίκα και στα δεξιά κατασκευή, που μοιάζει με ιερό.

²⁹ Ο Persson αναγνωρίζει ταφικό πίθο στη θέση του λίθου (Persson 1942, 171).

³⁰ Η Μαρινάτου δεν θεωρεί πως ο πίθος είναι ανεστραμμένος και βλέπει το δέντρο να προβάλλει μέσα από αυτόν (Marinatos 1990, 80).

³¹ Κατά τη Μαρινάτου πρόκειται για χρυσαλίδα (Marinatos 1990, 80).

³² Από τη Μαρινάτου αναγνωρίστηκε ως κλαδί ή στάχυ (Marinatos 1990,80), ενώ από τον Warren ως διάττων αστέρας (Warren 1990,195).

Σε δαχτυλίδι από την Αμνισό (Evans 1964, σχ. 147β) παριστάνεται ένα πλοίο, πιθανόν τη στιγμή της αναχώρησής του. Μπροστά από αυτό βρίσκεται ένα ζευγάρι που φαίνεται να το αποχαιρετά (Σχ. 27). Στα αριστερά της παράστασης, πίσω από το ζευγάρι, διακρίνεται ένας πίθος. Στον κενό χώρο πάνω από το πλοίο εικονίζονται, σε πολύ μικρότερη κλίμακα, μία γυναικεία μορφή που αποτελεί πιθανόν την επιφάνεια θεότητας, και ένα δέντρο.

3 β.Ο ταφικός πίθος στην εικονογραφία των ιστορικών χρόνων

Συχνή είναι η απεικόνιση πίθων με ταφικό χαρακτήρα σε αγγεία των υστεροαρχαϊκών και κλασικών χρόνων. Στις απεικονίσεις αυτές οι πίθοι συνδέονται με φτερωτές ψυχές. Σε αμφορέα του ζωγράφου του Buccì, του β' μισού του 6ου αι.π.χ., εικονίζονται ψυχές να αδειάζουν το περιεχόμενο δύο αγγείων μέσα σε μεγάλο πίθο, που χάνεται μέσα στη γη (Εικ. 57). Παραδίπλα, ο Σίσυφος κυλά την πέτρα του στον Άδη. Μοναδική είναι η απεικόνιση σε λευκή λήκυθο του 5ου αι. π.χ, του Ερμή δίπλα σε πίθο (Εικ. 58), από τον οποίο βγαίνουν φτερωτές ψυχές (Παπαχατζής 1972, 255). Η παράσταση αυτή απηχεί τελετή, που λάμβανε χώρα στα Ανθεστήρια, μία μεγάλη γιορτή στην Αττική των κλασικών χρόνων, από τις παλαιότερες και σημαντικότερες γιορτές του Διονύσου (Παπαχατζής 1972, 254-256). Επίσημη ημέρα των Ανθεστηρίων ήταν η 12η του μήνα Ανθεστηρίωνα, που λεγόταν Χόες. Η γιορτή όμως άρχιζε την προηγούμενη ημέρα, που ονομαζόταν Πιθοίγια, επειδή τότε για πρώτη φορά άνοιγαν οι πίθοι με το καινούριο κρασί. Η τρίτη και τελευταία ημέρα των Ανθεστηρίων ονομαζόταν Χύτροι και ήταν αφιερωμένη στους νεκρούς και στον χθόνιο Ερμή, στους οποίους και γίνονταν προσφορές. Ονομάστηκε έτσι από τις χύτρες, μέσα στις οποίες έβραζαν σιτάρι και άλλες τροφές και τις πρόσφεραν στις ψυχές. Μάλιστα το όνομα "Ανθεστήρια", κατά μία άποψη, δεν σχετίζεται με τα άνθη, άλλα με το ρήμα "αναθέσσασθαι", που σημαίνει την ανάκληση των ψυχών. Οι ψυχές, που έμπαιναν στα σπίτια από το βράδυ των Χοών και έμεναν με τους ζωντανούς την ημέρα των Χύτρων, αποπέμπονταν την επόμενη ημέρα με τη φράση: "θύραζε, κάρες, ουκέτ' Ανθεστήρια".

4. Ο ταφικός πίθος στη μυθολογία

Ο πλέον γνωστός μύθος στον οποίο θα μπορούσε ενδεχομένως κάποιος να βρει μια διασύνδεση με την πρακτική του εγχυτρισμού είναι εκείνος του Γλαύκου³³, γιού του Μίνωα και της Πασιφάης. Σύμφωνα με τον μύθο (Grimal 1991, 152), όταν ο Γλαύκος ήταν ακόμη παιδί και ενώ κυνηγούσε ένα ποντίκι, έπεσε μέσα σε έναν πίθο γεμάτο με μέλι³⁴ και πνίγηκε. Μετά από μακρά αναζήτηση, ο Μίνωας κατόρθωσε να τον βρεί χάρη σε μάντεις ή και στον ίδιο τον Απόλλωνα. Από τους Κουρήτες έμαθε, πως μονάχα ένας άνθρωπος ήταν ικανός να ξαναδώσει ζωή στον Γλαύκο, εκείνος που θα μπορούσε να περιγράψει καλύτερα το χρώμα μιας συγκεκριμένης αγελάδας από τα κοπάδια του, η οποία άλλαζε χρώμα τρεις φορές την ημέρα- από άσπρη γινόταν κόκκινη, έπειτα μαύρη- και ξανάρχιζε τον ίδιο κύκλο την επόμενη ημέρα. Ο

³³ Ανάλυση του μύθου κάνουν, μεταξύ άλλων, ο Persson (Persson 1942) και ο Salehi (Salehi 1986).

³⁴ Για τη σημασία του μελιού και τη χρήση του κατά τον ενταφιασμό των νεκρών στους προϊστορικούς χρόνους, στο Αιγαίο, στη Μεσοποταμία και την Αίγυπτο βλ. Persson 1942, 15.

άνθρωπος αυτός ήταν ο Πολύειδος, γιος του Κοίρανου, ο οποίος απάντησε, πως η αγελάδα αυτή έχει το χρώμα των μούρων, αφού και εκείνα αρχικά είναι λευκά, μετά κοκκινίζουν, και όταν ωριμάζουν, είναι τελείως μαύρα. Ο Μίνωας κρίνοντας, πως ο Πολύειδος είχε λύσει το δύσκολο αίνιγμα, τον διέταξε να εμφυσήσει πάλι τη ζωή στον γιό του. Όταν τον έκλεισε στον τάφο μαζί με το νεκρό παιδί, εκείνος αρχικά ήταν αμήχανος. Καθώς είδε, όμως, ένα φίδι να πλησιάζει το παιδί, από φόβο μήπως του κάνει κακό, το σκότωσε. Σε λίγο μπήκε ένα δεύτερο φίδι, που στη θέα του νεκρού φιδιού έφυγε και επέστρεψε έχοντας στο στόμα του ένα βότανο με το οποίο και άγγιξε το ταίρι του. Εκείνο τότε αναστήθηκε αμέσως. Ο Πολύειδος άρπαξε γρήγορα το φυτό και έτριψε με αυτό τον Γλαύκο, ο οποίος με αυτόν τον τρόπο ήρθε ξανά στη ζωή³⁵. Ο μύθος τελειώνει με τον Πολύειδο να αποχωρεί για την πατρίδα του (το Άργος ή την Κόρινθο), δίχως να μεταδώσει στον Γλαύκο τη γνώση του, και παρά την απαίτηση του Μίνωα.

Το όνομα Γλαύκος συνδέεται με την αθανασία και σε έναν άλλο μύθο, που διηγείται πως ο Γλαύκος, γιος του Σισύφου, είχε πει από κάποια πηγή, που το νερό της χάριζε την αθανασία. Επειδή κανείς δεν πίστεψε στην μεταμόρφωσή του, για να πείσει τους ανθρώπους, έπεσε στη θάλασσα και έγινε θαλασσινός θεός (Grimal 1991, 151-152).

Τον πίθο, όχι με ταφικό χαρακτήρα, συναντάμε και σε μύθο, που έχει να κάνει με έναν από τους άθλους του Ηρακλή (Grimal 1991, 227-229). Ο Ευρυσθέας, ο οποίος είχε επιβάλλει στον ήρωα τους άθλους, από φόβο για τον Ηρακλή δεν παρουσιαζόταν ποτέ μπροστά του και τον είχε διατάξει ό,τι μετέφερε κάθε φορά από τους άθλους του να το αφήνει μπροστά στις πύλες της πόλης. Είχε επιπλέον φροντίσει να έχει έναν μπρούτζινο πίθο, τον οποίο και θα χρησιμοποιούσε ως έσχατο καταφύγιο, σε περίπτωση που θα δεχόταν επίθεση. Και πραγματικά, όταν εμφανίστηκε μπροστά του ο Ηρακλής, παραβαίνοντας τις εντολές του, φέρνοντάς του ζωντανό τον Ερυμάνθιο κάπρο, εκείνος από τον τρόμο του, κρύφτηκε στον πίθο. Σε μελανόμορφο αμφορέα του δεύτερου μισού του 6ου αι. π.χ. (Εικ.59) και σε ερυθρόμορφη κύλικα του ύστερου 6ου αι., με την υπογραφή του Σκύθου, υπάρχει απεικόνιση του Ευρυσθέα κρυμμένου στον πίθο (Εικ.60).

Σε έναν τρίτο μύθο, εκείνο με τις Δαναΐδες, ο πίθος συναντάται στον Κάτω Κόσμο με έναν ιδιαίτερο συμβολισμό. Σύμφωνα με τον μύθο (Ρούσσο 1986, 172-176), οι γιοι του Αιγύπτου νυμφεύθηκαν τις κόρες του αδελφού του Δαναού. Εξαιτίας της γνωστής έχθρας που χώριζε τα δύο αδέλφια, ο Δαναός φρόντισε πριν την πρώτη νύχτα του γάμου να προμηθεύσει τις κόρες του με μαχαίρια, προκειμένου να σκοτώσουν τους άντρες τους. Οι κόρες του υπάκουσαν με εξαίρεση μία ή δύο. Οι φόνισσες εξαγνίστηκαν από την Αθηνά και τον Ερμή κατά μία εκδοχή, ενώ κατά μία άλλη παρέμειναν μiasμένες και καταδικάστηκαν στον Κάτω Κόσμο να προσπαθούν αιώνια να γεμίσουν με νερό πίθους, οι βάσεις των οποίων ήταν τρύπιες.

Σε έναν τέταρτο, τέλος, μύθο, (Grimal 1991, 240-241) ο Ήλιος στα ταξίδια του χρησιμοποιεί ένα μεγάλο και βαθύ σκεύος, που θα μπορούσε να είναι πίθος. Κάθε πρωί, αφού προηγηθεί το άρμα της Αυγής, ο Ήλιος ξεκινά από τη χώρα των Ινδιών πάνω σε έναν στενό δρόμο που ακολουθεί τη μέση του ουρανού. Όλη τη μέρα τρέχει με το άρμα του και το βράδυ φτάνει στον Ωκεανό. Τη διαδρομή κάτω από τη γη ή ακόμη και πάνω από τον Ωκεανό, που περιβάλλει τον κόσμο, την κάνει μέσα στο σκεύος αυτό, που φαίνεται να λειτουργεί σαν πλεούμενο. Σε ερυθρόμορφη κύλικα της

---

³⁵ Σύμφωνα με άλλη εκδοχή του μύθου ο Γλαύκος αναστήθηκε από το ίδιο το μέλι που τον έπιζε (Persson 1942, 61).

τεχνοτροπίας του Δούριδος από το πρώτο μισό του 5ου αι. π.χ. απεικονίζεται το περίεργο σκεύος του Ήλιου και μέσα σε αυτό ο Ηρακλής (Εικ. 61).

5. Απόπειρα ερμηνείας της ταφικής πρακτικής του εγχυτρισμού

Όπως φάνηκε από την παρουσίαση των διαφόρων περιπτώσεων εγχυτρισμού, είναι δυνατόν να προσδιοριστούν κάποια από τα γενικά χαρακτηριστικά του, παρόλο που δεν είναι πολλές οι διαπιστώσεις με καθολική ισχύ σε όλες τις ταφές. Η ερμηνεία της μορφής αυτής ενταφιασμού δεν είναι εύκολη, και δυσχεραίνεται επιπλέον από την αποσπασματικότητα της έρευνας και τις ελλιπείς δημοσιεύσεις. Ορισμένες περαιτέρω επισημάνσεις, που μπορούν να γίνουν για τις πιθοταφές που παρουσιάστηκαν και να βοηθήσουν την προσπάθεια για μια ερμηνευτική τους προσέγγιση, είναι οι εξής:

α) Στα αγγεία δεν θάβονται μονάχα μωρά και παιδιά αλλά και ενήλικες, αν και σε μικρότερο αριθμό.

β) Μαζί με τους εγχυτρισμούς βρεφών έχουν βρεθεί και απλές ταφές βρεφών σε λάκκους (Τροία).

γ) Στο νεκροταφείο της Κεφάλας μόνο βρέφη έχουν ενταφιαστεί σε αγγεία, ενώ οι ενήλικες και τα παιδιά σε κιβωτιόσχημους τάφους.

δ) Στη Μάνικα, όπου ενήλικες και παιδιά θάβονται στους θαλαμοειδείς τάφους, οι δύο περιπτώσεις εγχυτρισμών έχουν θεωρηθεί ανακομιδές, στο Πλατυγυάλι η μία περίπτωση εγχυτρισμού από τις τέσσερις συνολικά έχει χαρακτηριστεί ανακομιδή, ενώ ανακομιδές και όχι ταφές μέσα σε αγγεία προέρχονται επίσης από την Ιθάκη, τη Λευκάδα και την Κρήτη.

ε) Στα πέντε παραδείγματα οργανωμένων νεκροταφείων που εξετάστηκαν στον ελλαδικό χώρο (Κεφάλα, Σουφλί, Μάνικα, Καλαμάκι Ελαιοχωρίου, Άγιος Μάμας) οι ταφές σε αγγεία απαντούν μαζί με άλλα είδη ταφών.

στ) Μόνο στην Ανατολία υπάρχουν εκτεταμένα νεκροταφεία αποκλειστικά και μόνο με πιθοταφές (τα νεκροταφεία πιθοταφών στην Κρήτη ανήκουν στην ΜΜ περίοδο).

ζ) Δεν υπάρχουν αγγεία προορισμένα για ταφική χρήση και μόνο, ούτε προτιμάται ένας συγκεκριμένος και καθιερωμένος τύπος αγγείου, τουλάχιστον στον ελλαδικό χώρο. Στην Ανατολία, αντίθετα, μπορεί να γίνει λόγος για ειδική παραγωγή ταφικών αγγείων, αν λάβει κανείς υπ' όψη του τα εκτεταμένα νεκροταφεία πιθοταφών.

η) Συνήθως, στους οικισμούς, κάτω από δάπεδα σπιτιών θάβονται μόνο βρέφη και παιδιά μέσα σε αγγεία (Παροικιά, Τροία, Θερμή, Πολιόχνη, Κίρρα, Λέρνα). Από την Τροία, ωστόσο, προέρχεται και απλή ταφή βρέφους κάτω από δάπεδο, ενώ το Στρέφι αποτελεί τη μοναδική γνωστή περίπτωση *intra muros* ταφής ενήλικα σε αγγείο.

Με βάση τις παραπάνω επισημάνσεις, μπορεί κανείς να συμπεράνει, ότι:

- Η εικόνα των πιθοταφών στον νησιωτικό και στον ηπειρωτικό Αιγαϊακό χώρο είναι αρκετά διαφοροποιημένη από εκείνη στην Ανατολία.
- Κατά κανόνα στο Αιγαίο θάβονταν βρέφη και παιδιά.
- Οι εντός οικισμού ταφές αφορούν κατά κανόνα βρέφη και παιδιά.
- Ενδεχομένως, τα ίδια αγγεία εξυπηρετούν και άλλες ανάγκες πέρα από της ταφής.
- Οι ταφές σε αγγεία αποτελούν ένα ξεχωριστό είδος ταφής και τύπο τάφου, που απαντά μεμονωμένως ή, συνήθως, μαζί με άλλους τύπους τάφων.
- Συναντάται σε όλη τη διάρκεια της Πρώιμης Εποχής του Χαλκού και δεν εμφανίζεται μόνο στο τέλος της. Ειδικότερα οι εγχυτρισμοί του Ακρωτηρίου, με την προτεινόμενη χρονολόγησή τους, καλύπτουν πραγματικά ένα μεγάλο κενό που υπήρχε ως τώρα στην ιστορία των Κυκλάδων, ανάμεσα στους εγχυτρισμούς της Κεφάλας και σε εκείνους της Φυλακωπής.

- Η ταφή σε αγγείο πιθανότατα υπαγορευόταν από κάποιας μορφής διάκριση. Στις περισσότερες θέσεις μια αιτία διάκρισης είχε φαίνεται να κάνει με την ηλικία του νεκρού. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση της Κεφάλας, όπου τα βρέφη θάβονται στα αγγεία, ενώ οι ενήλικες και τα παιδιά στους κιβωτιόσχημους τάφους. Άλλες διακρίσεις πιθανόν να αποτέλεσαν, κατά περιπτώσεις, το φύλο του νεκρού, η κοινωνική του θέση, ή η καταγωγή του. Η διάγνωση του φύλου προκύπτει από ανθρωπολογική μελέτη, που σπάνια παρατίθεται στις δημοσιεύσεις, ενώ η διάγνωση της κοινωνικής θέσης και της καταγωγής των νεκρών και δύσκολη είναι εν γένει σε μία ανασκαφή και ανέφικτη στο πλαίσιο της παρούσας εργασίας με βάση τα γνωστά, ως τώρα, δημοσιευμένα στοιχεία.

Πάντως η επανάληψη χαρακτηριστικών στη μορφολογία των ταφικών συνόλων που μελετήθηκαν και η γεωγραφική και χρονολογική διάδοση της πρακτικής του εγχυτρισμού προσδίδουν σε αυτήν τη μορφή ενός ανθεκτικού εθίμου.

Η συγκεκριμένη πρακτική, πέρα από την όποια λειτουργικότητα και ανάγκη για διαφοροποίηση, πρέπει να υπαγορεύτηκε και από άλλεςπίστεις και δοξασίες, ίχνη των οποίων πολύ πιθανόν ανιχνεύονται στις μαρτυρίες της τέχνης και στη μυθολογία. Προπάντων στην εικονογραφία των αιγαιακών σφραγιστικών δαχτυλιδιών της 2 ης χιλιετίας, σε πέντε από τα οποία απεικονίζονται πίθοι μαζί με στοιχεία που προφανώς παραπέμπουν σε κάποιο τελετουργικό - όπως το δέντρο, ο βαίτυλος, το πουλί και διάφορα σύμβολα (βουκράνιο, διπλός πέλεκυς, ιερός κόμβος), η μεγαλοπρεπής γυναικεία μορφή, η μορφή σε στάση θρήνου, η μικροσκοπική φτερωτή ανδρική μορφή, οι χρυσαλίδες και οι πεταλούδες που τόσο θυμίζουν τις μεταγενέστερες φτερωτές ψυχές της λευκής ληκύθου. Σε μία περίπτωση, μαζί με τον πίθο απεικονίζεται κατασκευή που πιθανόν αποτελεί ιερό. Ενώ σε μία άλλη ο πίθος εικονίζεται ίσως ανεστραμμένος, θυμίζοντας έντονα τους ανεστραμμένους ταφικούς πίθους, που έχουν ανασκαφεί σε νεκροπόλεις της Κρήτης και της Ανατολίας.

Η συνύπαρξη των χρυσαλίδων (με τη γνωστή νοηματική φόρτιση των ψυχών), πιθανών συμβόλων αθανασίας, με ταφικούς πίθους στα προϊστορικά δαχτυλίδια και η συνύπαρξη των φτερωτών ψυχών, που επίσης συνδέονται με την αθανασία, επίσης με ταφικό πίθο, στη λευκή ληκύθο και στον αμφορέα του ζωγράφου του Buccì δεν πρέπει να είναι ούτε τυχαία, ούτε ασύνδετη με το έθιμο του εγχυτρισμού και τις δοξασίες που θα το συνόδευαν.

Άλλωστε, τη διάσταση της αθανασίας τη συναντάμε και στον μύθο με τον Γλαύκο, ο οποίος έχει ιδιαίτερη αξία, καθώς αναφέρεται στην εποχή του Μίνωα. Αξιοσημείωτη είναι η σύνδεση του ονόματος «Γλαύκος» με την αθανασία σε δύο μύθους. Ενώ εντύπωση προκαλεί η παρουσία του πίθου και σε άλλους ελληνικούς μύθους. Στον έναν από αυτούς ο πίθος λειτουργεί ως κρυψώνα για τον Ευρυσθέα, ως χώρος ασφαλής, που τον προστατεύει από τον κίνδυνο που δεν είναι άλλος από τον Ηρακλή. Κατ'επέκταση, θα μπορούσε να δει κανείς μια απήχηση της πρακτικής του εγχυτρισμού, όπου ο πίθος λειτουργεί και πάλι ως ένα έσχατο καταφύγιο για τα βρέφη, τα παιδιά και τους ενήλικες, τους οποίους και προστατεύει από έναν άλλο κίνδυνο, τον θάνατο. Στον μύθο με τις Δαναΐδες, ο πίθος δεν είναι ταφικός, ωστόσο, βρίσκεται στον Κάτω Κόσμο και συνδέεται και πάλι με την αθανασία. Στον συμβολισμό αυτό παραπέμπει η αέναη ροή του νερού μέσα από τον πίθο των

Δαναΐδων, έναν πίθο χωρίς κανονική βάση, που δεν έχει τέλος, όπως δεν υπάρχει τέλος και για το περιεχόμενό του, το νερό εν προκειμένω, αλλά και για τους ανθρώπους, όσον αφορά τους εγχυτρισμούς. Στον μύθο με τον Ήλιο, ο Ήλιος την ημέρα ταξιδεύει με το άρμα του και την νύχτα στο ταξίδι του στον Κάτω Κόσμο, μέσα σε ένα σκεύος, που θα μπορούσε να είναι (σύμφωνα με την απεικόνιση του στο αγγείο) αν όχι ένας ευρύστομος πίθος, μία χύτρα. Και σε αυτόν τον μύθο δεν μοιάζει τυχαία η παρουσία του αγγείου στον Κάτω Κόσμο. Δεν είναι δύσκολο να ανιχνεύσει κανείς τον υπαινιγμό για ένα άλλο ταξίδι, εκείνο του θανάτου, ενώ στη συνέχιση του ταξιδιού στον Ωκεανό και στην παρουσία μέσα στο αγγείο δύο αθανάτων, του Ήλιου και του Ηρακλή διαπιστώνεται και πάλι η διάσταση της αθανασίας. Σχεδόν σε όλους τους μύθους που προαναφέρθηκαν, και ιδιαίτερα στον μύθο με τον νεκρό Γλαύκο, φαίνεται, πως βρίσκουμε αποκρυσταλλωμένη τη διασύνδεση του πίθου με τον θάνατο και την αθανασία, που πιθανόν ερμηνεύει το έθιμο του εγχυτρισμού.

Αρχικά η πίστη αυτή πρέπει να αφορούσε μόνο τα μικρά παιδιά. Ίσως επειδή ο χαμός ενός παιδιού και ιδιαίτερα ενός βρέφους³⁶ οπωσδήποτε βαραίνει συναισθηματικά περισσότερο τον άνθρωπο από ό,τι ο χαμός ενός ενήλικα. Αυτό αποτελεί μια γενική παραδοχή, που δεν έχει να κάνει με αρχαιολογικά δεδομένα, αλλά με την ανθρώπινη ψυχολογία. Επειδή ακόμη, με εξαίρεση την Ανατολία, στην πλειονότητά τους οι νεκροί που θάβονται σε αγγεία κατά την ΠΕΧ, όταν ξεκινά ουσιαστικά και εξαπλώνεται η συγκεκριμένη ταφική πρακτική, είναι βρέφη και μικρά παιδιά. Επειδή, τέλος, αυτή την πληροφορία έχει σώσει και ο μύθος με τον Γλαύκο.

Την απήχηση της δοξασίας περί αθανασίας, όπως και τη σύνδεσή της με την ταφική πρακτική του εγχυτρισμού, μπορεί κανείς να διαπιστώσει ακόμη και στα πολύ μεταγενέστερα, κλασικά χρόνια στα Πιθοίγια και στους Χύτρους, τελετές των Ανθεστηρίων. Όπως ή άλλως, όμως, επιβεβαιώνονται από την τέλεση του εθίμου ακόμη τότε, καθώς και αργότερα.

Μπορεί να γεννά ερωτηματικά και αντιδράσεις η συσχέτιση του εθίμου του εγχυτρισμού της ΠΕΧ με τις παραστάσεις στα σφραγιστικά δαχτυλίδια της ΥΕΧ, τις απεικονίσεις σε αγγεία του 6 ου και 5 ου αι. π.χ., τις γιορτές και τις δοξασίες των κλασικών χρόνων και τους μύθους που καταγράφηκαν από μυθογράφους ή ιστορικούς των ίδιων αλλά και των μεταγενέστερων χρόνων. Ωστόσο, τόσο τα ίδια τα αρχαιολογικά δεδομένα, ιδιαίτερα όσον αφορά στη μακρά χρονική διάδοση του εθίμου, όσο και η ανθρώπινη ψυχολογία, ως προς τη σύνδεση του εθίμου με τον θάνατο και την προσδοκία της αθανασίας, αποτελούν, πιστεύω, ισχυρά ερείσματα, πάνω στα οποία μπορεί να πατήσει καλά η προτεινόμενη ερμηνεία.

---

³⁶ Τις δοξασίες και τα έθιμα που σχετίζονται με τον θάνατο και την ταφή ενός βρέφους πραγματεύεται η Scott (Scott 1999).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- ◆ *Εγχυτρισμοί στην Προϊστορία του Αιγαίου*

HODDER, I.

2002 *Διαβάζοντας το παρελθόν*, Αθήνα. (μετ. Μουτζουρίδης Π., Νικολέντζος Κ., Τσούλη Μ.).

ΝΤΟΥΜΑΣ, Χ.

2000 *Πρωτοκυκλαδικός Πολιτισμός*, Συλλογή Ν. Π Γουλανδρή, Ίδρυμα Ν.Π Γουλανδρή-Μουσείο Κυκλαδικής Τέχνης, Αθήνα.

UCKO, P.

1969 “Ethnography and archaeological interpretation of funerary remains”, *World Archaeology* 1, 262-281.

- ◆ *Πρώιμοι αιγαιακοί εγχυτρισμοί: η Νεολιθική Περίοδος*

ΓΑΛΛΗΣ, Κ.

1996, «Ταφικά Έθιμα», στο ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΟΠΟΥΛΟΣ 1996, 171-174.

CAVANAGH, W. and C. MEE

1998 *A private place: death in prehistoric Greece*, Jonsered.

COLEMAN, J. E.

1977 *Keos I: Kephala, a Late Neolithic Settlement and Cemetery*, Princeton.

ΘΕΟΧΑΡΗΣ, Δ. (επιμ.)

1973 *Νεολιθική Ελλάδα*, 201-212, Αθήνα.

ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΟΠΟΥΛΟΣ, Γ. (επιμ.)

1996 *Νεολιθικός Πολιτισμός στην Ελλάδα*, 171-174, Αθήνα.

RAMBACH, J. και Γ. ΧΑΤΖΗ-ΣΠΗΛΙΟΠΟΥΛΟΥ

2001-2002 “Μια πρώιμη παιδική ταφή σε πίθο από το Τραγάνι Βαρθολομιού”, *Πρακτικά του Ε΄ Διεθνούς Συνεδρίου Πελοποννησιακών Σπουδών, Τρίπολις 24-29 Σεπτεμβρίου 2000*, Τόμος Β΄, Αθήνα.

ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΣ, Θ.

1973 «Αρχαιότητες και μνημεία Βοιωτίας- Φθιώτιδας, Σπηλιά Σαρακηνού Κωπαίδος», *ΑΔ* 25, Χρονικά Β1, 264.

ΧΟΥΡΜΟΥΖΙΑΔΗΣ, Γ.

1973 “Ταφικά έθιμα” στο ΘΕΟΧΑΡΗΣ 1973, 201-212.

ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, Π.

1996 “Η νεολιθική κατοίκηση στη βόρεια παράκτια ζώνη του άλλοτε Θερμαϊκού κόλπου (επαρχία Γιαννιτσών)”, *ΑΕΜΘ* 10 Α, 159-168.

WACE, A. J. B. and M. S. THOMPSON

1912 *Prehistoric Thessaly*, Cambridge.

♦ Οι εγχυτρισμοί κατά την ΠΕΧ

ΚΥΚΛΑΔΕΣ

ATKINSON, T. D. et.al.

1904 *Excavations at Phylakopi in Melos* (Society for the Promotion of Hellenic Studies Supplementary Paper 4), London.

BAKALAKIS, G.

1964 Notes Cycladiques, *BCH*, 539-558.

BALMUTH, M.S

1992 «Archaeology in Sardinia», *AJA* 96, 663-697.

BARBER, R.L.N

1983 The Definition of the Middle Cycladic Period, *AJA* 87, 76-79.

BARBER, R.L.N and J.A MACGILLIVRAY

1980 The Early Cycladic Period. Matters of Definition and Terminology, *AJA* 84,141-157.

BARTLETT, J.

1982 *Jericho*, Guilford.

ΒΑΣΙΛΟΓΑΜΒΡΟΥ, Α.

1996-1997 Πρωτοελλαδικό Νεκροταφείο στο Καλαμάκι Ελαιοχωρίου- Λουσικών Αχαΐας, *Πρακτικά Ε' Διεθνούς Συνεδίου Πελοποννησιακών Σπουδών, Αργος-Ναύπλιο, 6-10 Σεπτεμβρίου 1995*, 366-399.

BLEGEN, C.W.

1928 *Zygouries: A prehistoric settlement in the valley of Cleonae*, Cambridge.

1937 *Prosymna: The Helladic Settlement Preceding the Argive Heraeum*, Cambridge.

BOYLE, K. - G. GAVALAS-RENFREW C. (eds)

2004 (in press) *OPIZON, A Colloquium on the Prehistory of the Cyclades*, Cambridge.

CARDONA, G. et al.

1970 Indo-European and Indo-Europeans. *Papers presented at the Third Indo-European Conference at the University of Pennsylvania*, Philadelphia.

CROSSLAND and BIRCHALL (eds)

1973 Bronze Age Migrations in the Aegean. Archaeological and linguistic problems in Greek Prehistory. *Proceedings of the first International Colloquium on Aegean Prehistory*, Sheffield, 127-138.

ΔΑΒΑΡΑΣ, Κ.

1971 «Πρωτομινωικών νεκροταφείων Αγίας Φωτιάς Σητείας», *AAA*, τομ.3, 392-397.

1972 «Η αρχαιολογική κίνηση στην Ανατολική Κρήτη κατά το 1971», *Αμάλθεια*, 42-44.

ΔΑΝΕΖΗΣ, Μ.Ι (εκδ.)

2001 *‘Σαντορίνη: Θήρα, Θηρασιά, Ασπρονήσι, Ηφαίστεια’*, Αθήνα.

DAVIS, J.L. and J.F. CHERRY

1979 Papers in Cycladic Prehistory, *Monograph 14, Institute of Archaeology, University of California*, Los Angeles.

DAWKINS R.M, and J. DROOP

1911 ‘The Excavations at Phylakopi in Melos’, *BSA* 17, 1-22.

DOUMAS, C.

1977 Early Bronze Age Burial Habits in the Cyclades, *Studies in Mediterranean Archaeology* 48, Goeteborg.

2004 (in press) ‘Chambers of mystery’ στο BOYLE -GAVALAS-RENFREW 2004

EDGAR, C.C.

1904 Phylakopi (Pottery: 80-176, Notes of the Tombs: 234-237) στο ATKINSON T.D.ET.AL 1904.

EVANS, J.D

1971 *The Prehistoric Antiquities of the Maltese Islands, a survey*, London.

EVANS, R. and C. RENFREW

1984 ‘The Earlier Bronze Age at Phylakopi’, 63-69, στο MACGILLIVRAY-BARBER 1984.

GARASANIN, G.

1967 ‘Die Bestattungen des Vuucedoles Burghugels’, *Archaeologia Jugoslavica*, 27-33.

GIMBUTAS, M.

1970 ‘Indo-European and Indo-Europeans’ στο CARDONA ET.AL 1970

1973 ‘The destruction of Aegean and East Mediterranean urban civilisation around 2300 B.C.’ στο CROSSLAND and BIRCHALL 1973.

HARDING, A. et. al

1969 Pavlopetri, an underwater Bronze Age town in Laconia, *BSA* 64, 113-142.

HATZIPOULOU-KALLIRI, E.

1983 ‘An Early Helladic II Tomb by Lake Vouliagmeni, Perachora’, *BSA* 78, 369-375.

HEERMANCE, T.W and G.D. LORD

1897 ‘Pre-Mycenean Graves in Corinth’, *AJA* 1, 313-332.

HOOD, S.

1981-1982 *Excavations in Chios 1938-1955. Prehistoric Emborio and Ayio Gala*, Oxford.

ΘΕΟΧΑΡΑΚΗ, Ε.

1980 «Νέα Μάκρη», *ΑΔ* B1, 82-83.

IMMERWAHR, S.A.

1982 "The earliest Athenian Grave, Studies in Athenian Architecture, Sculpture and Topography presented to Homer Thompson", *Hesperia* Suppl.20, 54-62.

ΚΑΚΑΒΟΓΙΑΝΝΗ, Ο.

1993 "Οι έρευνες στον πρωτοελλαδικό οικισμό στο Κορωπί Αττικής" στο ZERNER C-P.ZERNER-J.WINDER (EDS) 1993.

2003 (επιμ.) *Αρχαιολογικές έρευνες στην Μερέντα Μαρκόπουλου στον χώρο κατασκευής του Νέου Ιπποδρόμου και του Ολυμπιακού Ιππικού Κέντρου*. Β' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων.

ΚΟΥΜΟΥΖΕΛΙΣ, Μ.

1981 "La tombe prehistorique d'Elis: Ses relations avec le Sud-Est Europeen et les Cyclades", *AAA*, 265-272.

MACGILLIVRAY J.A

1983 "On the Relative Chronologies of the Early Cycladic III A and the Early Helladic III", *AJA* 87, 81-83.

MACGILLIVRAY J.A and R.L.N BARBER

1984 *The Prehistoric Cyclades*, Edinburgh.

ΜΑΡΘΑΡΗ, Μ.

2001 "Η Θήρα από την Πρώιμη στη Μέση εποχή του Χαλκού. Τα αποτελέσματα των ανασκαφών στον Φτέλλο και τον Άγιο Ιωάννη τον Ελεήμονα", στο ΔΑΝΕΖΗΣ 2001, 105-118.

ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ, Σ.

1969 Ανασκαφαί Θήρας III (Περίοδος 1969), *ΠΑΕ*, 147-192.

MARINATOS, S.

1969 *Excavations at Thera III* (1969 Season), Athens 1970.

MARINATOS, S.

1970 α, *Excavations at Thera IV* (1970 Season), Athens 1971.

ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ, Σ.

1970 β, Ανασκαφαί Θήρας IV, *ΠΑΕ*, 156-204.

MATZOYRANH, E.

2001 *Η αρχαιολογία της προϊστορικής Κύπρου*, Αθήνα.

ΒΟΥΛΟΤΙΣ, CH.

1982 "Ein Grundungdepositum im minoischen Palast von Zakros, Minoisch-mykenische Bauopfer", *Archaeologisches Korrespondenzblatt* 12,153-156.

ΜΠΟΥΛΩΤΗΣ, Χ.

1986 "Μινωικοί αποθέτες θεμελίωσης", *Πεπραγμένα του Ε' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου, Άγιος Νικόλαος 25 Σεπτεμβρίου-1 Οκτωβρίου 1981, Ηράκλειο Κρήτης*, 248-257.

OVERBECK, J.C.

1989 The Bronze Age Pottery from the Kastro of Paros, *Studies in Mediterranean Archaeology and Literature*, Pocket book 78, Jonsered.

OVERBECK, J.C and G.F. OVERBECK

1979, "Consistency and Diversity in the Middle Cycladic Era", στο DAVIS-CHERRY, 106-121.

ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ, Ι.

1931, "Προϊστορικός συνοικισμός παρά την λίμνην Λικέρι της Βοιωτίας", *ΠΑΕ*, 274-276.

ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, Φ.

1965 Αρχαιότητες και μνημεία Κυκλάδων: Μήλος, *ΑΔ* 20, Β3 Χρονικά, 508-514.

ΠΑΝΤΕΛΙΔΟΥ, Μ.

1975 *Αί προϊστορικά Αθήναι*, Αθήνα.

PERROT, J.

1955 "The Excavations at Tell Abu Matar, near Beersheba", *Israel Exploration Journal* 5, 73-84.

PETRIE, W.M.F and J.E. QUIBELL

1896 *Naqada and Ballas*, London.

RELLINI, U.

1925 "Matera-Scavi preistorici a Serra d'Alto", *Notizie Scavi*, 257-295.

RENFREW, C.

1972 *The Emergence of Civilization. The Cyclades and the Aegean in the Third Millennium B.C.*, London.

RENFREW, C. and WAGSTAFF M.

1982 *An Island Polity: the Archaeology of Exploitation in Melos*, Cambridge 1982.

RUBENSOHN, O.

1917 Die praehistorischen und fruhgeschichtlichen Funde auf dem Burghügel von Paros, *AM* 42, 1-96.

RUTTER, J.B.

1983 "Some Observations on the Cyclades in the Later Third and Early Second Millennia", *AJA* 87, 69-76.

ΣΑΜΨΩΝ, Α.

1985 *Μάνικα Ι. Μια πρωτοελλαδική πόλη στη Χαλκίδα*. Αθήνα.

1988 *Μάνικα ΙΙ. Ο πρωτοελλαδικός οικισμός και το νεκροταφείο*, Αθήνα.

SAPOUNA – SAKELLARAKI, E.

1987 "New Evidence from the Early Bronze Cemetery at Manika, Chalkis", *BSA* 82, 233-264

SAVORY, H.W.

1968 *Spain and Portugal. The Prehistory of the Iberian Peninsula*, London.

ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΣ, Θ.

1969α ‘‘Λιθαρές Θηβών’’, *ΑΔ Α*, 28-46.

1969 β. ‘‘Παραλίμνη’’, *ΑΔ Β1*, 174-175.

1970 ‘‘Υπατον Θηβών’’, *ΑΔ Β1*, 224-226.

ΣΩΤΗΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, Π.

1999 ‘‘Ακρωτήρι Θήρας: Η Νεολιθική και η Πρώιμη Εποχή του Χαλκού επι τη βάση της κεραμεικής’’. Βιβλιοθήκη της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας, αρ.184, Αθήναι.

2001 Οι αρχαιολογικές μαρτυρίες για την πρώτη κατοίκηση στη Θήρα, στο ΔΑΝΕΖΗΣ 2001, 97-104.

ΤΣΑΚΟΣ, Κ.

1967 Αρχαιότητες και μνημεία Σάμου και Κυκλάδων, *ΑΔ 22*, Β2 Χρονικά, 464.

ΤΣΟΥΝΤΑΣ, Χ.

1898 ‘‘Κυκλαδικά’’, *ΑΕ*, 137-212.

ΦΑΡΑΚΛΑΣ, Ν.

1968 ‘‘Ίσος’’, *ΑΑΑ* (1), 139.

WALTER, P.

1988 ‘‘Shaft-chambered tombs of the fourth millenium B.C. in the Mediterranean’’, *Berytus 2*, 143-167.

WHITEHOUSE, R.

1972 ‘‘The rock-cut tombs of the Central Mediterranean’’, *Antiquity 46*, 275-281.

WILSON, D.E. and M. ELIOT

1984 ‘‘Ayia Irini III: the last phase of occupation at the EBA settlement’’, στο MACGILLIVRAY – BARBER 1984 , 78-87

ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΥ, Φ.

1970 «Αρχαιότητες και μνημεία Κυκλάδων», *ΑΔ*, Β2, 429.

ZERNER, C. - P. ZERNER-J. WINDER (επιμ.)

1993 *Proceedings of the International Conference «Wace and Blegen»: Pottery as evidence for trade in the Aegean Bronze Age 1939-198*, Athens, 1989, Amsterdam.

ΒΟΡΕΙΟΑΝΑΤΟΛΙΚΟ ΑΙΓΑΙΟ

ΒΕΡΝΑΒΟ-ΒΡΕΑ, L.

1976 *Poliochni, citta preistorica nell'isola di Lemnos*, τόμ. ΙΙ, Roma.

BLEGEN, C. W. et al.

1950 *Troy I*, Princeton.

LAMB, W.

1936 *Excavations at Thermi in Lesbos*, Cambridge.

ΠΟΛΙΟΧΝΗ, ΔΗΜΝΩι EN AMIXΘAΛOΕΣΣΗι. Ένα κέντρο της Πρώιμης Εποχής του Χαλκού στο Βόρειο Αιγαίο, Υπουργείο Αιγαίου, ΥΠΠΟ- Κ' Εφορεία Κλασικών και Προϊστορικών Αρχαιοτήτων, Scuola Archeologica Italiana di Atene, 100-101.

TREUIL, R.- P. DARQUE- J.C. POURSAT-G. TOUCHAIS
1996 *Οι πολιτισμοί του Αιγαίου*, Αθήνα.

ΑΝΑΤΟΛΙΚΟ-ΝΟΤΙΟΑΝΑΤΟΛΙΚΟ ΑΙΓΑΙΟ

MILOJCIC, VL.

1961 *Samos I: Die Praehistorische Siedlung unter dem Heraion. Grabung 1953 und 1955*, Bonn.

MORRICONE, L.

1950 Recherche e scavi nei dintorni di Coo e nell'isola, *Boll.d 'Arte* 35, 323-325.

ΑΙΓΙΝΑ, ΕΥΒΟΙΑ, ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΗ ΕΛΛΑΔΑ

ΒΑΣΙΛΟΓΑΜΒΡΟΥ, Α.

1996-1997 «Πρωτοελλαδικό Νεκροταφείο στο Καλαμάκι Ελαιοχωρίου- Λουσικών Αχαΐας», *Πρακτικά Ε' Διεθνούς Συνεδίου Πελοποννησιακών Σπουδών, Άργος-Ναύπλιο, 6-10 Σεπτεμβρίου 1995*, 366-399.

BLACKBURN, E.T.

1970 *Middle Helladic Graves and Burial Customs with special reference to Lerna in the Argolid*, Cincinnati.

BUCK, R.J.

1966 "The Middle Helladic Period", *Phoenix* 20, 193-209.

CASKEY, J.L.

1986 "Did the Early Bronze Age end?", *CCS* VI, 9-30.

1960 "The Early Helladic Period in the Argolid", *Hesperia* 20, 285-303.

DOERPFELD, W.

1935 Untersuchungen und Ausgrabungen zur Geschichte des ältesten Heiligtums von Olympia und der älteren griechischen Kunst, Berlin.

DOR, L. et. al.

1960 *Kirra: Etude de Prehistoire Phocidienne*, Paris.

HARDING, A. et. al.

1969 Pavlopetri, an underwater Bronze Age town in Laconia, *BSA* 64, 113-142.

ΘΕΟΧΑΡΗΣ, Δ. Ρ.

1955 «Ανασκαφή εν Αραφήνι», *ΠΑΕ*, 115-116.

ΚΟΥΜΟΥΖΕΛΙΣ, Μ.

1981 "La tombe Prehistorique d'Elis: Ses relations avec le Sud-Est Europeen et les Cyclades", *AAA*, 265-272.

KYRIELEIS, H.

1990 “ Neue Ausgrabungen in Olympia“, *Antike Welt* 21,177-188.

ΠΑΠΠΑ, Μ.

1992 “Τούμπα Αγίου Μάμαντος Χαλκιδικής. Ανασκαφή νεκροταφείων.” *AEMΘ* 6, 475-478.

RENARD, J.

1995 « Le Peloponnèse au Bronze Ancien », *Aegaeum* 13, Liège, 299.

ΣΑΜΨΩΝ, Α.

1988 *Μάνικα ΙΙ. Ο πρωτοελλαδικός οικισμός και το νεκροταφείο*, Αθήνα.

TOUCHAIS, G.

1989 « Chronique des fouilles en 1988», *BCH* 113, 581-700.

FORSEN, J.

1992 *The Twilight of the Early Helladics: A Study of the Disturbances in East-Central and Southern Greece towards the End of the Early Bronze Age*, Jonsered.

WELTER, G.

1938 “Aegnetica XIII-XXIV”, *AA*, 510-512.

Van EFFENTERE, H. and M. van EFFENTERE

1975 « Comment croire a` l`Helladique Ancien III ?», *BCH* 99, 35-42.

ΝΗΣΙΑ ΙΟΝΙΟΥ

ΔΕΛΑΠΟΡΤΑ Κ. κ.α.

1988, «Πρωτοελλαδικός οικισμός στο Πλατυγυάλι Αστακού. Πρώτες Παρατηρήσεις», *AA* 49, 7-19.

DOERPFELD, W.

1927 *Alt-Ithaca*, Munchen.

HANIOTIS, F.K and N.VOUTIROPOULOS

1996 “New Evidence from Platygiáli, an Early Bronze Age Settlement in Western Greece”, *BSA* 91,59-80.

HEURTLEY, W.A

1934-5 “Excavations in Ithaka II: the Early Helladic Settlement at Pelikata”, *BSA* 35, 1-44.

SOUYOUDZOGLOU-HAYWOOD, CH .

1999 *Ionian Islands in the Bronze Age and Early Iron Age, 3.000-800 B.C*, Liverpool University Press.

ΚΡΗΤΗ

ΑΛΕΞΙΟΥ, Σ.

1964 «Αρχαιότητες και μνημεία Κρήτης, Α΄ Περιφέρεια Ηρακλείου\ Μικραΐ σκαφικά έρευνα, Περισυλλογή αρχαιοτήτων», *ΑΔ* 19, Χρονικά ΙΙ 3.

1970 «Αρχαιότητες και μνημεία κεντρικής και ανατολικής Κρήτης, Ανασκαφαί και περισυλλογή αρχαιοτήτων», *ΑΔ* 25, Χρονικά, 454-457.

BETANCOURT, P. P.

1983 *The Cretan Collection in the University Museum, University of Pennsylvania, Minoan Objects excavated from Vasilike, Pseira, Sphoungaras, Priniatikos Pyrgos, and Other Sites*, I Philadelphia

GEORGOULAKI, E.

1996 *Burial Evidence and its Religious Connotations in Prepalatial and Old Palace Minoan Crete* (αδημ. διδ. διατριβή), Πανεπιστήμιο Λιέγης.

HALL, E.H.

1912 *Excavations in Eastern Crete, Sphoungaras*, Philadelphia.

KARANTZALI, E.

1996 *Le Bronze Ancien dans les Cyclades et en Crète : les relations entre les deux régions; influence de la Grèce continentale* (BAR 631), Oxford.

ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ, Σ.

1930-1931 “Δύο πρόιμοι μινωικοί τάφοι εκ Βορού Μεσαράς”, *ΑΔ* 13, 137-170.

PETIT, F.

1990 « Les jarres funéraires du Minoen Ancien III au Minoen Récant I », *Aegaeum* 6, 29-60.

PINI, I.

1968 *Beitrag zur minoischen Graberkunde*, Wiesbaden.

ΠΛΑΤΩΝ, Ν.

1954 « Η αρχαιολογική κίνησις εν Κρήτη κατά το έτος 1954 », *Κρητ. Χρονικά* 8, Χρονικά, 512.

1956 « Η αρχαιολογική κίνησις εν Κρήτη κατά το έτος 1956 », *Κρητ. Χρονικά* 10, Χρονικά, 416.

1957 « Η αρχαιολογική κίνησις εν Κρήτη κατά το έτος 1957 », *Κρητ. Χρονικά* XI, Χρονικά, 339-340.

1959 « Η αρχαιολογική κίνησις εν Κρήτη κατά το έτος 1959 », *Κρητ. Χρονικά* XIII, Χρονικά, 373.

1962 « Ανασκαφαί Ζάκρου », *ΠΑΕ*, 142-168.

ΣΑΚΕΛΛΑΡΑΚΗΣ, Γ. και Ε. ΣΑΚΕΛΛΑΡΑΚΗ

1997 *Αρχάνες. Μια νέα ματιά στη μινωική Κρήτη*, Αθήνα.

SEAGER, R.B.

1916 “*The Cemetery of Pachyammos, Crete*”, Philadelphia.

SOLES, J.S

1988 ‘‘Social Ranking in Prepalatial Cemeteries’’ στο FRENCH-WARDLE 1988

FRENCH E. and WARDLE, K.A (eds)

1988 *Problems in Greek Prehistory. Papers Presented at the Centenary Conference of the British School of Archaeology at Athens, Manchester April 1986*, Bristol.

XANTHOUDIDES, S.

1924 *The Vaulted Tombs of Mesara*, London

ANATOLIA

ANGEL, J.L.

1976 "Early Bronze Karatas People and their Cemeteries", *AJA* 80, 385-391.

BITTEL, K.

1939-1941 "Ein Graeberfeld der Yortankultur bei Babakoy", 1-28.

ERKANAL, A.

1993 "Panaztepe Nekropolü», *1992 Yili Anadolu Medeniyetleri Müzesi Konferanslari*, Ankara, 129-140.

ERKANAL, H.

1988 "Das Graeberfeld von Panaztepe", *The Prehistoric Aegean and its Relations to Adjacent Areas*

ERKANAL, H. and S.GUNEL

1994 "1993 Liman Tepe Kazisi", XVI. *KSTI*, 263-279.

1996 "1994 Liman Tepe Kazisi", XVII. *KSTI*, 305-307.

1997 "1995 Yili Liman Tepe Kazilari", XVIII. *KSTI*, 231-260.

GATES, M.H.

1995 "Archaeology in Turkey", *AJA* 99, 207-255.

GOLDMAN, H.

1956 *Excavations at Gozlu Kule, Tarsus*, II, Princeton.

KAMIL, T.

1982 *Yortan Cemetery in the Early Bronze Age of Western Anatolia*, BAR Inter.Ser.145.

KOKTEN, K.

1949 "1949 yili tarihoncesi arastirmalari", *Bellekten XII*, 812-814.

LAMB, W.

1936 "Excavations at Kusura near Afyon Karahisar", *Archaeologia* 86.

MELLINK, M. J.

1970 "Archaeology in Asia Minor", *AJA* 74, 157-158.

1977 "Archaeology in Asia Minor", *AJA* 81, 296.

1985 "Archaeology in Anatolia", *AJA* 89, 547-587

1988 "Archaeology in Anatolia", *AJA* 92, 101-131.

MERIC, R.

1982 "Metropolis in Ionien. Ergebnisse einer Survey-Unternehmung in der Jahren 1972-1975", *Beitr. Z. klass.Phil.*142, Koenigstein.

MITTEN, D.G.

1968 "Prehistoric Survey of the Gygean Lake and Excavations at Ahlatli Tepecik", *BASOR* 191, 6-10.

MITTEN, D.G. and G. YUGRUM

1974 "Ahlatli Tepecik", *Archaeology* 27, 22-32.

NIKLLASSON, K.

1991 "Early Prehistoric Burials in Cyprus", *SIMA* 96, Jonsered.

OZGUC, T.

1948 *Die Bestattungsbrauche im vorgeschichtlichen Anatolien*, Ankara.

OZKAN, T. and H.ERKANAL (eds)

1999 *Tahtali Baraji Kurtarma Kazisi Projesi/ Tahtali Dam Area Salvage Project*, Izmir.

OSZAIT, M.

1995 "1993 Yili Harmanoeren Mezarik Kazisi", 16 *Kazi Sonuclari Toplantisi* 2, 153-174, εικ. 1-21.

STROMMENDER, E.

1971 "Grab (I. Irak und Iran)", *Reallexicon der Assyriologie und vorderasiatischen Archaeologie*, Berlin, 581-93.

WHEELER, T.S.

1974 "Early Bronze Age Burial Customs in Western Anatolia", *AJA* 78, 416-425, πιν.84-85.

♦*Παρατηρήσεις, διαπιστώσεις, συμπεράσματα.*

BARBER, R.L.N.

1994 *Οι Κυκλάδες στην Εποχή του Χαλκού*, Αθήνα.

ΒΛΑΧΟΠΟΥΛΟΣ, Α. και ΜΠΙΡΤΑΧΑ Κ. (επιμ)

2003 *Αργοναύτης, Τιμητικός τόμος για τον καθηγητή Χρίστο Γ. Ντούμα, από τους μαθητές του στο Πανεπιστήμιο Αθηνών (1980-2000)*, Αθήνα 2003.

CAVANAGH, W. and C. MEE.

1998 *A private place: death in prehistoric Greece*, Jonsered.

ΛΑΝΑΡΑΣ, Β.

2003 "Μία intra muros ταφή βρέφους στο μεσοκυκλαδικό Ακρωτήριο Θήρας, Ιστορία του εθίμου των intra muros ταφών στο Αιγαίο" στο ΒΛΑΧΟΠΟΥΛΟΣ και ΜΠΙΡΤΑΧΑ 2003, 445-460.

OVERBECK, G.F.

1984 The Development of Grave Types at Ayia Irini, Kea, στο MACGILLIVRAY and BARBER 1984.

1989 "The Cemeteries and the Graves" στο OVERBECK 1989, 184-205.

OVERBECK, J.C and G.F. OVERBECK

1979, 'Consistency and Diversity in the Middle Cycladic Era' στο DAVIS and CHERRY 1979, 106-121.

OVERBECK, J.C.

1989 *Keos, VII, Ayia Irini. Period IV. The Stratigraphy and the Find Deposits*, Mainz.

♦ *Ανάλυση ταφών/Ταφικά έθιμα.*

ASHTON, N. and A. DAVID (eds)

1994 «Stories in Stone», *Lithic Study Society Occasional Paper* 4, London.

BOYLE, K. - G. GAVALAS-RENFREW C. (eds)

2004 (in press) OPIZΩN, *A Colloquium on the Prehistory of the Cyclades*, Cambridge.

CARTER, T.

1994 "Southern Aegean Fashion Victims. An Overlooked Aspect of Early Bronze Age Burial Practices" στο ASHTON – DAVID 1994, 127-144.

DOUMAS, C.

1977 "Early Bronze Age Burial Habits in the Cyclades", *SIMA* 48, Goeteborg.

1990 «Thanatos» στο MARANGOY 1990, 93-95.

2004 (in press) "Chambers of mystery" στο BOYLE -GAVALAS-RENFREW 2004

MARANGOY, L (ed.)

1990 *Cycladic Culture, Naxos in the 3 rd Millenium BC*, Athens.

♦ *Ο ταφικός πίθος στην εικονογραφία των προϊστορικών χρόνων.*

EVANS, A. J.

1964 *The Palace of Minos at Knossos II-III* (ανατύπωση), London.

ΚΟΠΑΚΑ, Κ.

2002 «Οίνος παλαιός και άνθρωποι: Σκηνές από την καθημερινότητα της μινωικής οινοπαραγωγής», *Πρακτικά του Διεθνούς Επιστημονικού Συμποσίου « Οίνος παλαιός ηδύποτος: Το κρητικό κρασί από τα προϊστορικά ως τα νεότερα χρόνια»*, 24-26 Απριλίου 1998, *Ηράκλειο*, 25-41.

MARINATOS, N.

1990 «The tree, the stone and the pithos», *Aegaeum* 6, 79-92.

MATZ, FR. and H.BIESANTZ

1964 Die minoischen und mykenischen Siegel des Nationalmuseums in Athen, bearbeitet von Ag. Sakellariou, *CMS I*, Berlin.

PERSSON, A.

1942 *The Religion of Greece in Prehistoric Times*, Berkeley, Los Angeles.

PINI, I.

1984 Iraklion, Archaeologisches Museum, Die Siegel der Neupalastzeit, bearb. von N.Platon und Ingo Pini, *CMS II*, 3, Berlin.

POPHAM, M.R, E.A and H.W. GATLING

1974 Sellopoulo Tombs 3 and 4, Two Late Minoan Graves near Knossos, 195-259, *BSA* 69.

SAKELLARAKIS, J.

1967 "Minoan Cemeteries at Arkhanes", *Archaeology* XX, 276-281.

WARREN, P.

1990 "Of Baetyls", *Πεπραγμένα του ΣΤ' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου*, Α2, Χρονικά, 353-363.

◆Ο ταφικός πίθος στην εικονογραφία των ιστορικών χρόνων.

BOARDMAN, J.

1980 *Αθηναϊκά Μελανόμορφα Αγγεία* (μετ.), Αθήνα.

1985 *Αθηναϊκά Ερυθρόμορφα Αγγεία, Αρχαϊκή Περίοδος* (μετ.), Αθήνα.

ΠΑΠΑΧΑΤΖΗΣ, Ν.

1972, Κλασικός Ελληνισμός, *ΙΕΕ*, τομ.Γ2, 254-256.

◆Ο ταφικός πίθος στη μυθολογία.

GRIMAL, P.

1991 *Λεξικό της Ελληνικής και Ρωμαϊκής Μυθολογίας* (μετ.), Θεσσαλονίκη.

ΚΑΚΡΙΑΔΗΣ, Ι.

1986 *Ελληνική Μυθολογία, οι Ήρωες* (τομ.3), Αθήνα.

ΡΟΥΣΣΟΣ, Ε.

1986 «Δαναός και Δαναίδες», 166-197 στο ΚΑΚΡΙΑΔΗΣ 1986

SALEHI, H.M.

1986 "Μελέτη Θανάτου" στην Κρητομυκηναϊκή Θρησκεία. *Ερμηνεία του θανάτου επί τη βάσει των αρχαιολογικών ευρημάτων του Προϊστορικού Αιγαίου* (αδημ. διδ. διατριβή), Πανεπιστήμιο Αθηνών.

◆Απόπειρα ερμηνείας της ταφικής πρακτικής του εγχυτρισμού.

SCOTT, E.

1999 *The Archaeology of Infancy and the Infant Death* (BAR IS 819).

Κατάλογος εικόνων

1. Πιθοειδές αγγείο με ταφή βρέφους από τον νεολιθικό οικισμό της Αξού Α (Χρυσοστόμου 1996, εικ.7, 8).
2. Πιθοειδές αγγείο με ταφή βρέφους από τη Σουφλί Μαγούλα (Χουρμουζιάδης 1973, εικ.132).
3. Πιθοειδές αγγείο που περιείχε ταφή βρέφους από το Ραχμάνι (Wace-Thompson 1912, fig.7b).
- 4 α. Το αγγείο της ταφής 8 από το νεκροταφείο της Κεφάλας στην Κέα. Πρόσθια όψη (Coleman 1977, πιν.78).
- 4 β. Το αγγείο της ταφής 8 από το νεκροταφείο στην Κεφάλα. Πλαϊνή όψη (Coleman 1977, πιν.78).
- 5 α. Το αγγείο του τάφου 31 από την Κεφάλα (Coleman 1977, πιν.79).
- 5 β. Ο τάφος 31 στο νεκροταφείο της Κεφάλας (Coleman 1977, πιν. 63δ).
- 6 α. Το αγγείο της ταφής 32. Κεφάλα (Coleman 1977, πιν.64).
- 6 β. Το αγγείο της ταφής 32 in situ. Κεφάλα (Coleman 1977, πιν.64).
- 7α. Το αγγείο της ταφής 32 από την Κεφάλα (Coleman 1977, πιν.79).
- 7β. Ο τάφος 32 πριν την αφαίρεση λίθων και πλακών που τον κάλυπταν. Κεφάλα (Coleman 1977, πιν.64).
8. Το αγγείο της ταφής 23 από την Κεφάλα (Coleman 1977, πιν.62).
9. Barrel jar με γραπτό σκοτεινόχρωμο διάκοσμο από τη Φυλακωπή (Dawkins-Droop 1911, pl. V).
10. Barrel jar με γραπτό γεωμετρικό διάκοσμο λευκής βαφής από τη Φυλακωπή (Dawkins-Droop 1911, pl. IV).
11. Μεγάλος ακόσμητος πίθος. Φυλακωπή (Dawkins-Droop 1911, pl.V).
12. Ευρύστομο απιόσχημο πιθοειδές με στενή επίπεδη βάση. Φυλακωπή (Dawkins-Droop 1911, pl IV).
13. Μόνωτο αγγείο με πόδι και σαλπιγγόσχημη βάση. Φυλακωπή (Dawkins-Droop 1911, pl. IV).
14. Ευρύστομο απιόσχημο αγγείο με σαλπιγγόσχημη βάση. Φυλακωπή (Dawkins-Droop 1911, pl. IV).
15. Μόνωτο αγγείο με σαλπιγγόσχημη βάση παρόμοιο με το αγγείο που αποκάλυψε ο Rubensohn. Κάστρο Πάρου (Overbeck 1989, fig.44).
- 16 α. Ο ταφικός πίθος από την Καλαμιά (Marinatos 1969, pl.8b).
- 16 β. Ο ταφικός πίθος από την Καλαμιά σε λήψη από πάνω (Αρχείο Ανασκαφής Ακρωτηρίου Θήρας).
- 16 γ. Ο ταφικός πίθος από την Καλαμιά. Πρόσθια όψη (Αρχείο Ανασκαφής Ακρωτηρίου Θήρας).
- 17 α. Αποκάλυψη του εγχυτρισμού στο ΝΦΠ 58 Α. Σε χαμηλότερο επίπεδο διακρίνονται λευκά βότσαλα (Αρχείο Ανασκαφής Ακρωτηρίου Θήρας).
- 17 β. Ο εγχυτρισμός στο ΝΦΠ 58 Α σε κοντινή λήψη. Διακρίνονται οστά. (Αρχείο Ανασκαφής Ακρωτηρίου Θήρας).
- 17 γ, δ, ε. Το ταφικό αγγείο του ΝΦΠ 58 Α μετά την αποκατάστασή του. Λείπουν μεγάλο μέρος από το σώμα, το στόμιο και οι λαβές (Αρχείο Ανασκαφής Ακρωτηρίου Θήρας).
- 18 α. Το ταφικό αγγείο στο ΝΦΠ 6 in situ (Αρχείο Ανασκαφής Ακρωτηρίου Θήρας).
- 18 β. Το ταφικό αγγείο του ΝΦΠ 6. Τμήματα της πλάκας που έφραζαν το στόμιό του (Αρχείο Ανασκαφής Ακρωτηρίου Θήρας).

- 18 γ. Το ταφικό αγγείο του ΝΦΠ 6 αποκατεστημένο. Πρόσθια όψη. Διακρίνονται ίχνη πυράς στο σώμα του εξωτερικά. (Αρχείο Ανασκαφής Ακρωτηρίου Θήρας).
- 18δ. Ο ταφικός πίθος του ΝΦΠ 6 αποκατεστημένος. Λήψη από πάνω (Αρχείο Ανασκαφής Ακρωτηρίου Θήρας).
- 18 ε. Ο ταφικός πίθος του ΝΦΠ 6 μετά την αφαίρεση των πλακών που κάλυπταν το στόμιό του. Διακρίνονται οστά κρανίου (Αρχείο Ανασκαφής Ακρωτηρίου Θήρας).
- 19 α. Αποκάλυψη του εγχυτρισμού στο ΝΦΠ 63 Α (Αρχείο Ανασκαφής Ακρωτηρίου Θήρας).
- 19 β. Ο εγχυτρισμός του ΝΦΠ 63 Α in situ. Διακρίνονται τα βότσαλα στο πάνω μέρος του αγγείου και τα όστρακα που το περιβάλλουν. Στα Α του αγγείου ορατή η κυκλική κατασκευή και στα Β του η σειρά λίθων (Αρχείο Ανασκαφής Ακρωτηρίου Θήρας).
- 19 γ. Ο ταφικός πίθος του ΝΦΠ 63 Α αποκατεστημένος. Λήψη από πάνω (Αρχείο Ανασκαφής Ακρωτηρίου Θήρας).
- 19δ. Ο ταφικός πίθος του ΝΦΠ 63 Α αποκατεστημένος. Πρόσθια όψη (Αρχείο Ανασκαφής Ακρωτηρίου Θήρας).
- 20 α. Το ταφικό αγγείο στον θάλαμο του ΝΦΠ 18 in situ. Πίσω του ο τοίχος, στα Β και Α του κάποιες από τις κοιλότητες που διαμορφώνονται στον φυσικό βράχο (Αρχείο Ανασκαφής Ακρωτηρίου Θήρας).
- 20 β, γ. Το ταφικό αγγείο του ΝΦΠ 18 με το περιεχόμενό του (Αρχείο Ανασκαφής Ακρωτηρίου Θήρας).
- 21 α. Το ταφικό αγγείο στον θάλαμο του ΝΦΠ 68 in situ. Διακρίνονται οι δύο λίθινες πλάκες, πάνω και στα Α του αγγείου (Αρχείο Ανασκαφής Ακρωτηρίου Θήρας).
- 21β. Το ταφικό αγγείο του ΝΦΠ 68 αποκατεστημένο. Διακρίνονται τα ίχνη πυράς στα τοιχώματά του (Ανασκαφή Ακρωτηρίου Θήρας).
- 21γ. Το αγγείο του ΝΦΠ 68 σε λήψη από πάνω. Διακρίνονται τα οστά της ταφής (Αρχείο Ανασκαφής Ακρωτηρίου Θήρας).
- 22 α. Ο πρώτος εγχυτρισμός στο ΝΦΠ 69 in situ. Στα Δ του η επιφάνεια του πυροκλαστικού πετρώματος εξομαλυσμένη. Πίσω του στα Β τοίχος και στα ΒΔ κοιλότητα (Αρχείο Ανασκαφής Ακρωτηρίου Θήρας).
- 22 β. Ο πρώτος εγχυτρισμός στο ΝΦΠ 69. Στα ΒΑ του οι λίθοι που εξέρχονται από τον τοίχο εν είδει θεμελίου (Αρχείο Ανασκαφής Ακρωτηρίου Θήρας).
- 22 γ. Ο δεύτερος εγχυτρισμός μέσα στον θάλαμο του ΝΦΠ 69 in situ (Αρχείο Ανασκαφής Ακρωτηρίου Θήρας).
- 22 δ. Ο δεύτερος εγχυτρισμός στον θάλαμο του ΝΦΠ 69 και η κατασκευή που τον περιβάλλει (Αρχείο Ανασκαφής Ακρωτηρίου Θήρας).
- 22 ε. Ο τρίτος εγχυτρισμός στον θάλαμο του ΝΦΠ 69 in situ (Αρχείο Ανασκαφής Ακρωτηρίου Θήρας).
- 23 α. Το ταφικό αγγείο του πρώτου εγχυτρισμού από το ΝΦΠ 69 μαζί με το πάμα του. Λήψη από πάνω (Αρχείο Ανασκαφής Ακρωτηρίου Θήρας).
- 23 β. Το ταφικό αγγείο του πρώτου εγχυτρισμού από το ΝΦΠ 69. Πρόσθια όψη (Αρχείο Ανασκαφής Ακρωτηρίου Θήρας).
- 23 γ. Το περιεχόμενο του ταφικού αγγείου του πρώτου εγχυτρισμού από το ΝΦΠ 69. Διακρίνονται οι σκελετοί των δύο βρεφών (Αρχείο Ανασκαφής Ακρωτηρίου Θήρας).
- 24 α. Το ταφικό αγγείο του δεύτερου εγχυτρισμού από το ΝΦΠ 69. Πρόσθια όψη (Αρχείο Ανασκαφής Ακρωτηρίου Θήρας).
- 24β. Στρώση από λάσπη και βότσαλα στον πυθμένα του αγγείου του δεύτερου εγχυτρισμού από το ΝΦΠ 69 (Αρχείο Ανασκαφής Ακρωτηρίου Θήρας).
- 24γ. Οπή στη βάση του αγγείου του δεύτερου εγχυτρισμού από το ΝΦΠ 69 (Αρχείο Ανασκαφής Ακρωτηρίου Θήρας).

- 24δ, ε. Το αγγείο του δεύτερου εγχυτρισμού από το ΝΦΠ 69. Ορατή στρώση από χώμα και πέτρες στο στόμιο του αγγείου (Αρχείο Ανασκαφής Ακρωτηρίου Θήρας).
- 25 α. Το τμήμα του αγγείου του τρίτου εγχυτρισμού από το ΝΦΠ 69 (Αρχείο Ανασκαφής Ακρωτηρίου Θήρας).
- 25 β. Το τμήμα του αγγείου του τρίτου εγχυτρισμού από το ΝΦΠ 69 με το περιεχόμενό του (Αρχείο Ανασκαφής Ακρωτηρίου Θήρας).
- 26 α. Η ταφή 3 in situ .Τροία Ι (Blegen 1950, πιν.149).
- 26 β. Το αγγείο της ταφής 3 από την Τροία Ι αποκατεστημένο (Blegen 1950, πιν.229\35.734).
- 27 α. Η ταφή 4 in situ. Τροία Ι (Blegen 1950, πιν.150).
- 27 β. Το αγγείο της ταφής 4. Τροία Ι (Blegen 1950, πιν.229\36.683).
28. Το αγγείο της ταφής 5. Τροία Ι (Blegen 1950, πιν.229\36.737).
- 29 α. Η ταφή 6 in situ . Τροία Ι (Blegen 1950, πιν.151).
- 29 β. Το αγγείο της ταφής 6. Τροία Ι (Blegen 1950, πιν.229\36.738).
30. Η ταφή στο δωμάτιο 2 του κτηρίου Ε in situ . Θερμή Ι (Lamb 1936, πιν.VII 3).
31. Η ταφή από το Ηραίο Ι in situ (Milojčić 1961, πιν.5, 2).
32. Ο πίθος της ταφής από το Ηραίο ΙV (Milojčić 1961, πιν.21,6).
- 33 α, β. Οι δύο εγχυτρισμοί από το Ασκληπιείο στην Κω in situ (Morricone 1935, εικ.101, 102).
- 34 α. Ο εγχυτρισμός στον τάφο 134 στη Μάνικα in situ (Σάμψων 1988, εικ.52).
- 34 β, γ. Το αγγείο του εγχυτρισμού από τον τάφο 134 στη Μάνικα και το περιεχόμενό του (Σάμψων 1988, εικ.53 α, 54).
- 35 α. Ο ταφικός πίθος από το Καλαμάκι Ελαιοχωρίου (Βασιλογάμβρου 1996-1997, εικ.36).
- 35 β. Ο ταφικός πίθος από το Καλαμάκι Ελαιοχωρίου in situ μέσα στον θαλαμοειδή τάφο (Βασιλογάμβρου 1996-1997, εικ.12).
- 36 α. Στρώμα από βότσαλα πάνω στο οποίο ήταν τοποθετημένη ταφή. Άγιος Μάμας Χαλκιδικής (Παππά 1992, 481).
- 36 β. Ταφή με καλυπτήρια τμήματα πιθοειδούς αγγείου. Άγιος Μάμας Χαλκιδικής (Παππά 1992, 482).
- 37.Ο ταφικός πίθος από την περιοχή VI στα Πελικάτα Ιθάκης (Heurtley 1934-1935, 28).
38. Το αγγείο της ταφής 1 από τον χώρο II του Κ.ΣΙ στο Πλατυγυάλι Αστακού (Δελαπόρτα κ.α. 1988, εικ.2, 16).
- 39 α. Ο εγχυτρισμός που αποκαλύφθηκε κάτω από το δάπεδο του δωματίου Γ in situ. Πλατυγυάλι Αστακού (Haniotis-Voutiropoulos 1996, 77-78).
- 39 β. Το αγγείο με τον εγχυτρισμό από το δωμάτιο Γ. Πλατυγυάλι Αστακού (Haniotis-Voutiropoulos 1996, 77-78).
- 40 α, β,γ. Ταφικά αγγεία από το εσωτερικό του Θόλου Α στη Θέση Βορού (Μαρινάτος 1930-1931, 136-154).
- 41 α, β. Ανεστραμμένα ταφικά αγγεία στην νεκρόπολη του Σφουγγαρά (Petit 1990, πιν.VIIIa,b).
42. Ταφικός πίθος τοποθετημένος μέσα σε κοιλότητα στο φυσικό έδαφος σε νεκροταφείο της Ανατολίας (Ozguç 1948, εικ.18).
43. Ταφή σε πίθο in situ στο νεκροταφείο της Kusura (Ozguç 1948, εικ. 22).
44. Ταφή in situ από το Alacahoyuk της Ανατολίας (Ozguç 1948, εικ.20).
45. Ταφή in situ από το Ahlatlibel της Ανατολίας (Ozguç 1948, εικ.21).
46. Νεκρός σε συνεσταλμένη στάση σε νεκροταφείο της Ανατολίας (Ozguç 1948, εικ.19).
- 47 α-γ. Ταφές σε πίθους στο Bakla-tepe (Ozkan-Erkanal 1999, εικ.7,15, 16).

48. Ταφή σε πίθο in situ στην Kusura στην Ανατολία. Διακρίνεται ο νεκρός σε συνεσταλμένη στάση (Ozguç 1948, εικ.24).
49. Ταφή σε πίθο in situ στο νεκροταφείο της Kusura. Διακρίνεται ο νεκρός σε συνεσταλμένη στάση (Ozguç 1948, 25).
50. Ταφή σε πίθο in situ στο Babakoy στην Ανατολία. Διακρίνεται η λίθινη πλάκα που έκλεινε το στόμιο του αγγείου (Ozguç 1948, 21).
51. In situ ταφή σε πίθο με τμήμα αγγείου ως πώμα στο νεκροταφείο στο Karatas, στην Ανατολία. (Wheeler 1974, εικ.85.5).
52. In situ ταφή σε πίθο στο νεκροταφείο στο Karatas. Στο στόμιο του πίθου πέτρες και ανάμεσα τους ένα αγγείο (Wheeler 1974, εικ.85.6).
53. Γενική άποψη του νεκροταφείου με τους εγχυτρισμούς στο Karatas. Διακρίνονται οι κύκλοι από λίθους (Wheeler 1974, εικ.85.7).
54. Πίθος σε σφραγιστικό δαχτυλίδι από τη θέση Καλύβια στη Φαιστό (Marinatos 1990, εικ. XXIII, 8).
55. Ανεστραμμένος πίθος σε σφραγιστικό δαχτυλίδι από τον θολωτό τάφο του Βαφειού (Marinatos 1990, εικ. XXII, 1).
56. Πίθος σε σφραγιστικό δαχτυλίδι από την Κνωσό (Marinatos 1990, εικ. XXIV, 13).
57. Μελανόμορφη παράσταση του ζωγράφου του Buccì με ψυχές που αδειάζουν το περιεχόμενο δύο αγγείων μέσα σε έναν μεγάλο πίθο και τον Σίσυφο που κυλά την πέτρα του στον Άδη (Boardman 1980, εικ. 198).
58. Λευκή λήκυθος με τον Ερμή ψυχοπομπό και ψυχές που βγαίνουν μέσα από έναν μεγάλο πίθο (Παπαχατζής 1972, σελ. 295).
59. Ο Ευρυσθέας κρυμμένος μέσα στον πίθο του σε μελανόμορφο αμφορέα (Grimal, 1991, εικ. 25).
60. Λεπτομέρεια από ερυθρόμορφη παράσταση με τον Ηρακλή να φέρνει τον Ερυμάνθιο κάπρο και τον Ευρυσθέα κρυμμένο στον πίθο σε κύλικα με την υπογραφή του Σκύθου (Boardman 1985, εικ. 89).
61. Ο Ηρακλής μέσα στο αγγείο που χρησιμοποιεί ο Ήλιος στα ταξίδια του στον Κάτω Κόσμο (Boardman 1985, εικ. 300).

Κατάλογος σχεδίων

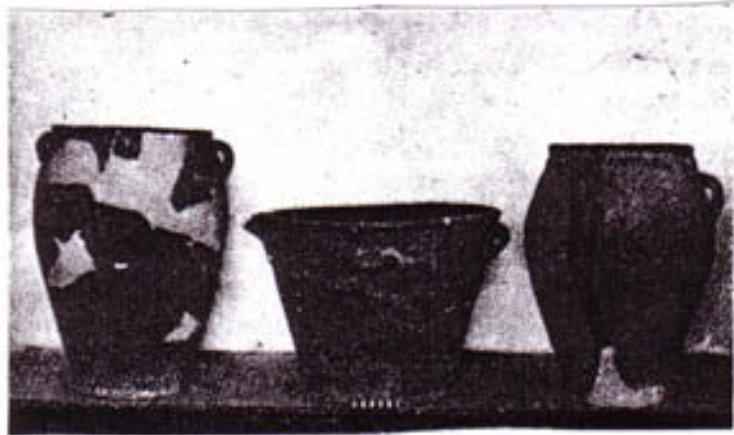
- 1α. Το αγγείο της ταφής 8 από το νεκροταφείο της Κεφάλας στην Κέα (Coleman 1977, σχ.33).
- 1β. Το αγγείο της ταφής 8 in situ δίπλα στον τάφο 4 στο νεκροταφείο στην Κεφάλα (Coleman 1977, σχ.18).
2. Το αγγείο της ταφής 31 από την Κεφάλα (Coleman 1977, σχ.35).
3. Το αγγείο της ταφής 32 από την Κεφάλα (Coleman 1977, σχ.12).
- 4α. Ο τάφος 23 που περιείχε ταφή σε αγγείο στην Κεφάλα (Coleman 1977, σχ.21).
- 4 β. Το αγγείο της ταφής 23 από την Κεφάλα (Coleman 1977, σχ.37).
5. Εγχυτρισμός από τη Φυλακωπή (Dawkins-Droop 1911, σχ.1).
6. Κάτοψη του αρχαιολογικού χώρου του Ακρωτηρίου, όπου επισημαίνονται με αρίθμηση τα διάφορα φρέατα (Αρχείο Ανασκαφής Ακρωτηρίου Θήρας).
7. Ο εγχυτρισμός στο ΝΦΠ 63 Α. Δίπλα του στα Α η κυκλική κατασκευή και αμέσως στα Β του η σειρά λίθων (Αρχείο Ανασκαφής Ακρωτηρίου Θήρας).
8. Ο τοίχος και η κοιλότητα (Κ7) που περιείχε τον εγχυτρισμό στον θάλαμο του ΝΦΠ 18 (Αρχείο Ανασκαφής Ακρωτηρίου Θήρας).
9. Ο εγχυτρισμός (Α 42) στον θάλαμο του ΝΦΠ 68 in situ. Κάτοψη (Αρχείο Ανασκαφής Ακρωτηρίου Θήρας).
- 10 α. Ο πρώτος εγχυτρισμός του ΝΦΠ 69 (όψη-τομή). Η στρωματογραφία του φρέατος στην ανατολική παρειά (Αρχείο Ανασκαφής Ακρωτηρίου Θήρας).
- 10 β. Ο πρώτος εγχυτρισμός του ΝΦΠ 69. Κάτοψη (Αρχείο Ανασκαφής Ακρωτηρίου Θήρας).
- 10 γ. Κάτοψη του θαλάμου στο ΝΦΠ 69 με τους δύο εγχυτρισμούς (Α 17, Α 18) in situ (Αρχείο Ανασκαφής Ακρωτηρίου Θήρας).
- 10 δ. Όψη-τομή του θαλάμου στο ΝΦΠ 69. Οι δύο εγχυτρισμοί in situ (Αρχείο Ανασκαφής Ακρωτηρίου Θήρας).
- 11α. Ο τύπος του αγγείου της ταφής 5 (Blegen et. al. 1950, σχ.223b, C 1).
- 11β. Ο τύπος του αγγείου της ταφής 4 (Blegen et. al. 1950, σχ. 223b, C 3).
- 11γ. Ο τύπος του αγγείου της ταφής 3 (Blegen et. al. 1950, σχ. 223b, C 2).
- 12 α. Οι δύο τύποι πρόχου στον έναν από τους οποίους ανήκει το αγγείο της πρώτης ταφής στη Θερμή (Lamb 1936, σχ.26).
- 12 β. Ο τύπος της χύτρας στον οποίο ανήκει το αγγείο της δεύτερης ταφής στη Θερμή (Lamb 1936, σχ.26).
- 13 α. Ο ταφικός πίθος από το Ηραίο Ι (Milojevic 1961, πιν.35.1).
- 13 β. Ο ταφικός πίθος και η κατασκευή που τον περιβάλλει από το Ηραίο ΙV (Milojevic 1961, εικ.1).
- 14 α. Κάτοψη του θαλαμοειδούς τάφου 134 με την ταφή σε αγγείο στη Μάνικα. (Σάμψων 1988, σχ.39).
- 14 β. Το ταφικό αγγείο από τον θαλαμοειδή τάφο 134 στη Μάνικα (Σάμψων 1988, σχ.80).
- 15 α. Κάτοψη του θαλαμοειδούς τάφου 168 με την ταφή σε αγγείο στη Μάνικα (Σάμψων 1988, σχ.62).
- 15 β. Το ταφικό αγγείο από τον θαλαμοειδή τάφο 168 στη Μάνικα (Σάμψων 1988, σχ.82).
- 16 α, β. Κάτοψη και όψη-τομή του πίθου της ταφής 1 στην Ολυμπία (Doerpfeld 1935, εικ.15).
- 16 γ,δ. Τομή και κάτοψη της περιοχής όπου βρίσκεται η ταφή 1 στην Ολυμπία (Doerpfeld 1935, εικ.4, 3).
17. Όψη-τομή του πίθου της ταφής 2 στην Ολυμπία (Doerpfeld 1935, εικ.17).

18. Οι τύμβοι R στο Νυδρί στη Λευκάδα (Souyoudzoglou-Haywood 1999, 20).
19. Όψη-τομή του τύμβου R 1 με ταφή σε πίθο στο Νυδρί στη Λευκάδα (Doerpfeld 1927, εικ.18).
20. Χάρτης της Κρήτης, όπου επισημαίνονται οι θέσεις με τους εγχυτρισμούς (Petit 1990, πιν.XIV).
21. Το εσωτερικό του θολωτού τάφου B σε κάτοψη, στη θέση Βορού (Petit 1990, πιν. Xb).
22. Χάρτης της Ανατολίας με κάποιες από τις θέσεις, όπου έχουν βρεθεί εγχυτρισμοί (Wheeler 1974, εικ.I).
23. Σχεδιαστική αναπαράσταση ταφής σε πίθο σε νεκροταφείο της Ανατολίας (Ozguç 1948, σχ.27).
24. Απεικόνιση πίθου σε σφραγιστικό δαχτυλίδι από την Κνωσό (Marinatos 1990, πιν.XXII, 4).
25. Απεικόνιση πίθου σε σφραγιστικό δαχτυλίδι από τις Αρχάνες (Marinatos 1990, πιν.XXIII, 9).
26. Απεικόνιση πίθου σε σφραγιστικό δαχτυλίδι από το Σελλόπουλο (Marinatos 1990, πιν.XXII, 3).
27. Απεικόνιση πίθου σε σφραγιστικό δαχτυλίδι από την Αμνισό (Marinatos 1990, πιν.XXIV, 14).

ΕΙΚ 40α.

ΕΙΚ 40β.

40 α, β, γ. Ταφικά αγγεία από το εσωτερικό του Θόλου Α στη Θέση Βορού (Μαρινάτος 1930-1931 136-154).

ΕΙΚ 40γ.

ΕΙΚ 41α

41 α, β. Ανεστραμμένα ταφικά αγγεία στην νεκρόπολη του Σφουγγαρά (Petit 1990, πιν. VIIIa,b).

ΕΙΚ 41β.

ΕΙΚ. 42.

Ταφικός πίθος τοποθετημένος μέσα σε κοιλότητα στο φυσικό έδαφος σε νεκροταφείο της Ανατολίας (Ozguç 1948, εικ.18).

ΕΙΚ. 47α.

47 α-γ. Ταφές σε πίθους στο Bakla-terpe (Ozkan-Erkanal 1999, εικ.7,15, 16)

ΕΙΚ. 43.

Ταφή σε πίθο in situ στο νεκροταφείο της Kusura (Ozguç 1948, εικ. 22)

ΕΙΚ. 44.

Ταφή in situ από το Alacahoyuk της Ανατολίας (Ozguç 1948, εικ.20)

ΕΙΚ. 45

Ταφή in situ από το Ahlatlibel της Ανατολίας (Ozguç 1948, εικ.21)

ΕΙΚ. 46.

Νεκρός σε συνεσταλμένη στάση σε νεκροταφείο της Ανατολίας (Ozguç 1948, εικ.19)

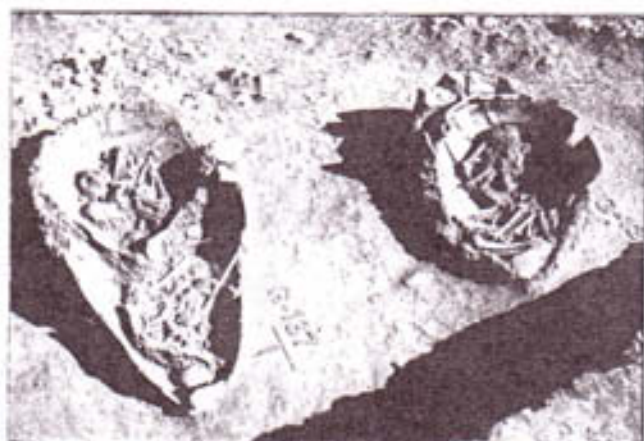

Εικ. 50.

Ταφή σε πίθο in situ στο Babakoy στην Ανατολία.
 Διακρίνεται η λίθινη πλάκα που έκλεινε το
 στόμιο του αγγείου (Ozguç
 1948, 21)

Εικ. 4εδ.

Εικ. 4εγ.

Εικ. 4γ.

Ταφή σε πίθο in situ στο νεκροταφείο της Kusura.
 Διακρίνεται ο νεκρός σε συνεσταλμένη στάση
 (Ozguç 1948, 25).

Εικ. 4θ.

Ταφή σε πίθο in situ στην Kusura στην Ανατολία.
 Διακρίνεται ο νεκρός σε συνεσταλμένη στάση
 (Ozguç 1948, εικ.24).

ΕΙΚ. 51.

In situ ταφή σε πίθο με τμήμα αγγείου ως κόμμα στο νεκροταφείο στο Karatas, στην Ανατολία. (Wheeler 1974, εικ.85.5).

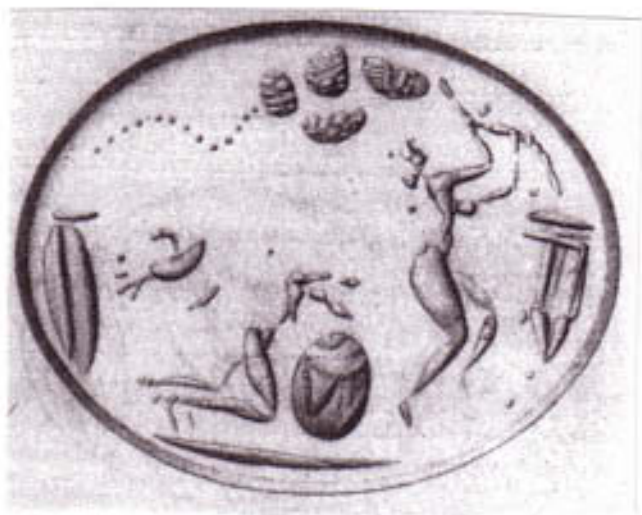
ΕΙΚ. 52.

In situ ταφή σε πίθο στο νεκροταφείο στο Karatas. Στο στόμιο του πίθου πέτρες και ανάμεσα τους ένα αγγείο (Wheeler 1974, εικ.85.6)

Γενική άποψη του νεκροταφείου με τους εγχυτρισμούς στο Karatas. Διακρίνονται οι κύκλοι από λίθους (Wheeler 1974, εικ.85.7)

ΕΙΚ. 53.

ΕΙΚ. 54.
Πίθος σε σφραγιστικό δαχτυλίδι από τη θέση Καλύβια στη Φαιστό
(Marinatos 1990, εικ. XXIII, 8)

ΕΙΚ. 55.
Ανεστραμμένος πίθος σε σφραγιστικό δαχτυλίδι από τον θολωτό τάφο του Βαφειού
(Marinatos 1990, εικ. XXII, 1).

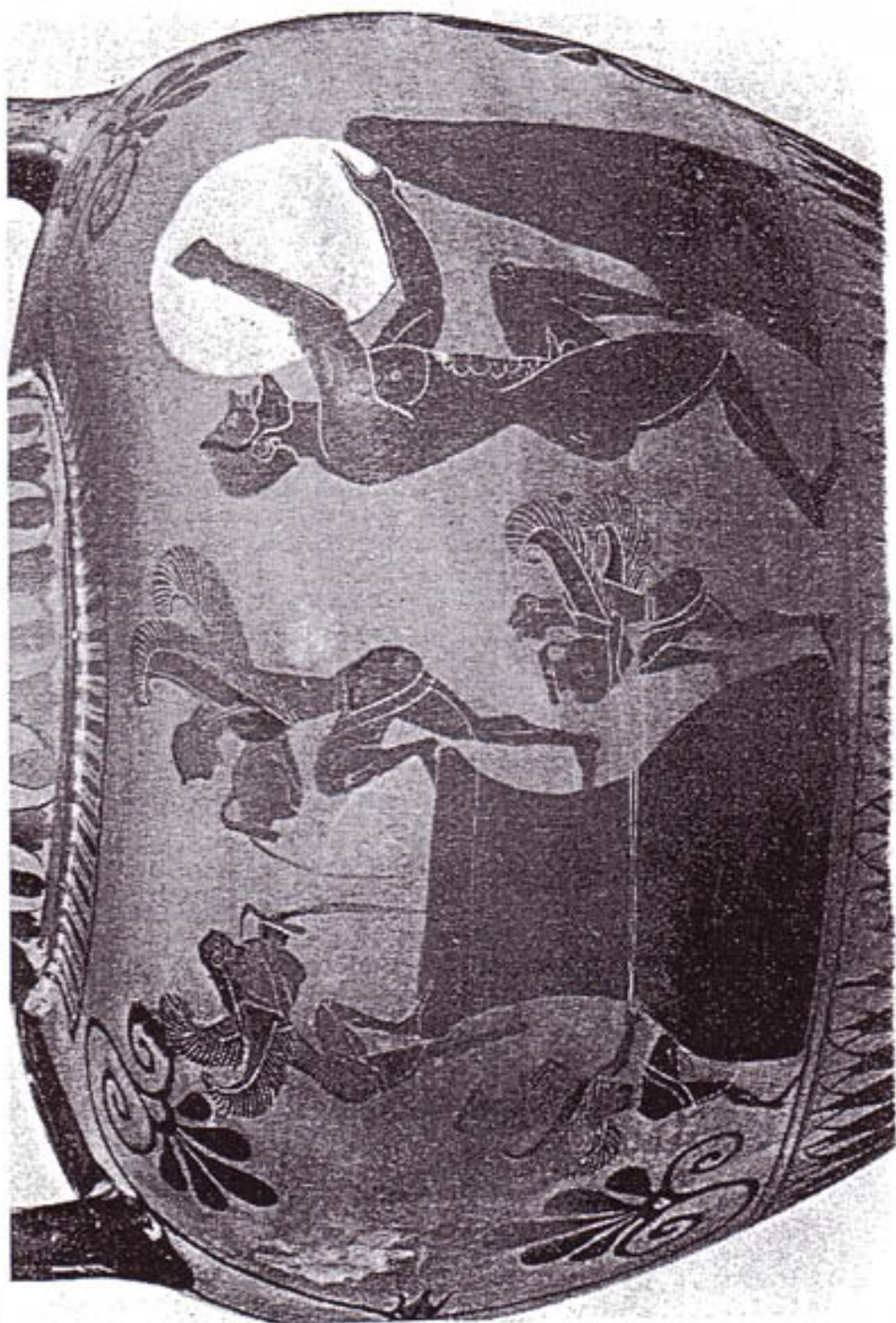

Πίθος σε σφραγιστικό δαχτυλίδι από την Κνωσό (Marinatos 1990, εικ. XXIV, 13)

ΕΙΚ. 56.

ΕΙΚ. 57.

Μελανόμορφη παράσταση του ψιγγκίου του Ευκλεί με ψυχές που αδειάζουν το περιεχόμενο δύο αγγείων μέσα σε έναν μεγάλο κύβο και τον Σίσυφο που κυλά την πέτρα του στον Άδη (Boardman 1980, εικ. 198).

ΕΙΚ. 58

Λευκή λήκυθος με τον Ερμή ψυχοκομπό και ψυχές που βγαίνουν μέσα από έναν μεγάλο πίθο
(Παπαγαυζής 1972, σελ. 295).

εικ. 59.

Ο Ευρυσθέας κρημμένος μέσα στον πίθο του σε μελανόμορφο αμφορέα (Grimal, 1991, εικ.25)

ΕΙΚ 60.

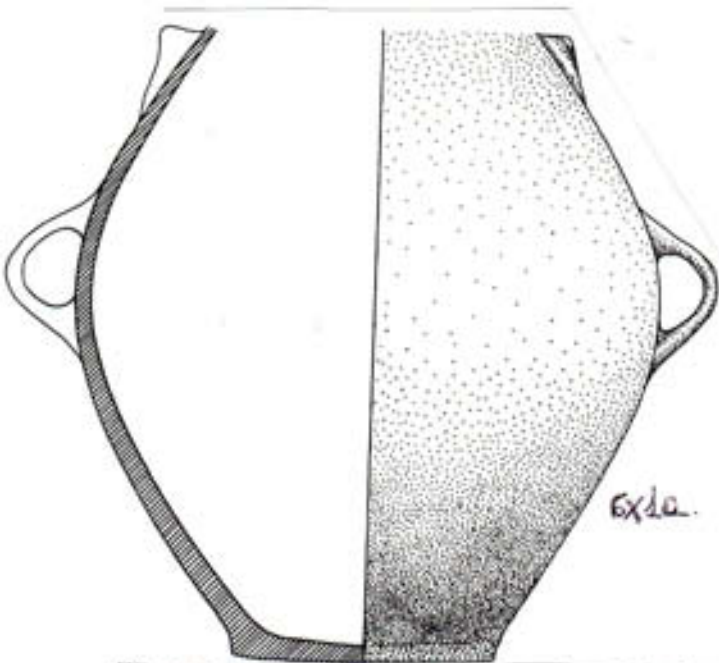
Λεπτομέρεια από ερυθρόμορφη παράσταση με τον Ηρακλή να φέρνει τον Ερυμάνθιο κάπρο και τον Ευσεθέα κρυμμένο στον πίθο σε κύλικα με την υπογραφή του Σκύθου (Boardman 1985, εικ.89).

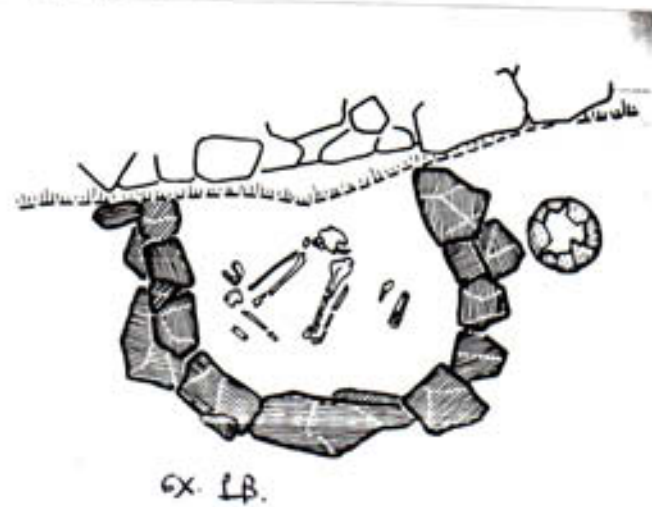
ΕΙΚ 61.

Ο Ηρακλής μέσα στο αγγείο που χρησιμοποιεί ο Ήλιος στα ταξίδια του στον Κάτω Κόσμο
(Boardman 1985, εικ.300).

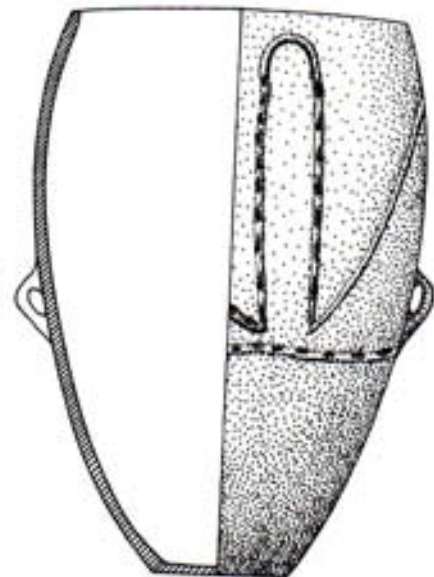
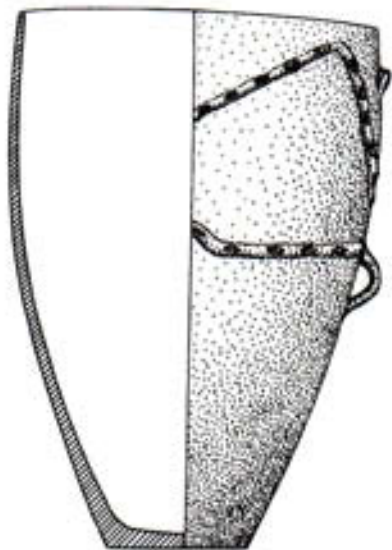

Το αγγείο της ταφής 8 από το νεκροταφείο της Κεφάλας στην Κέα (Coleman 1977, σχ.33).

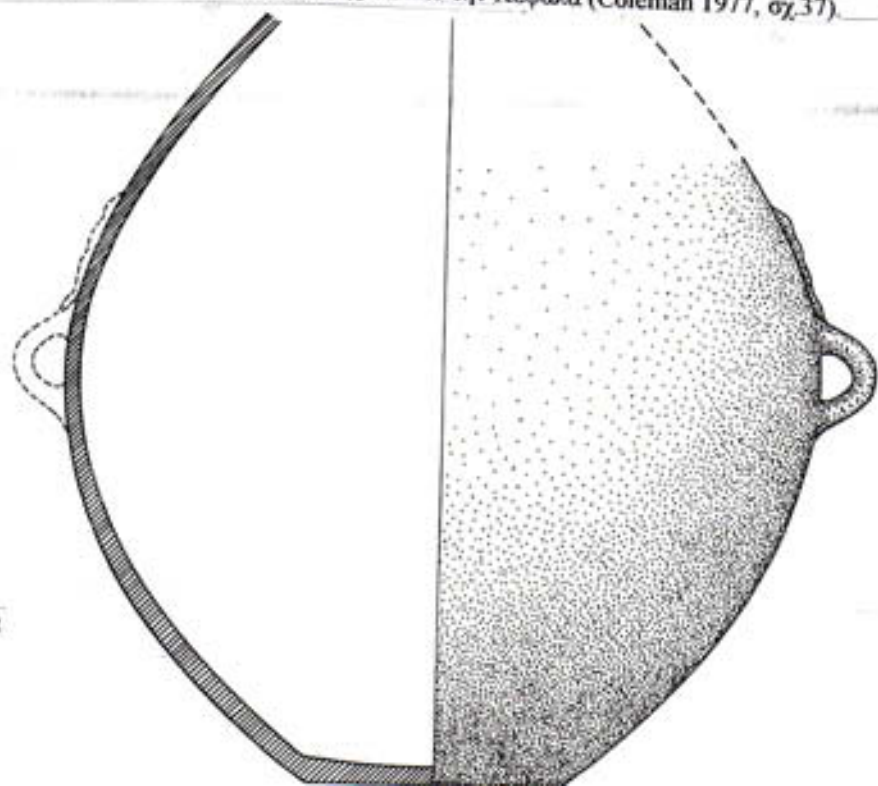
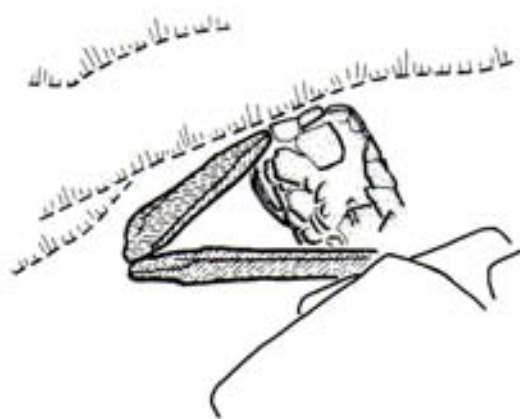
Το αγγείο της ταφής 8 in situ δίπλα στον τάφο 4 στο νεκροταφείο στην Κεφάλα (Coleman 1977, σχ.18).

Το αγγείο της ταφής 32 από την Κεφάλα (Coleman 1977, σχ.12).

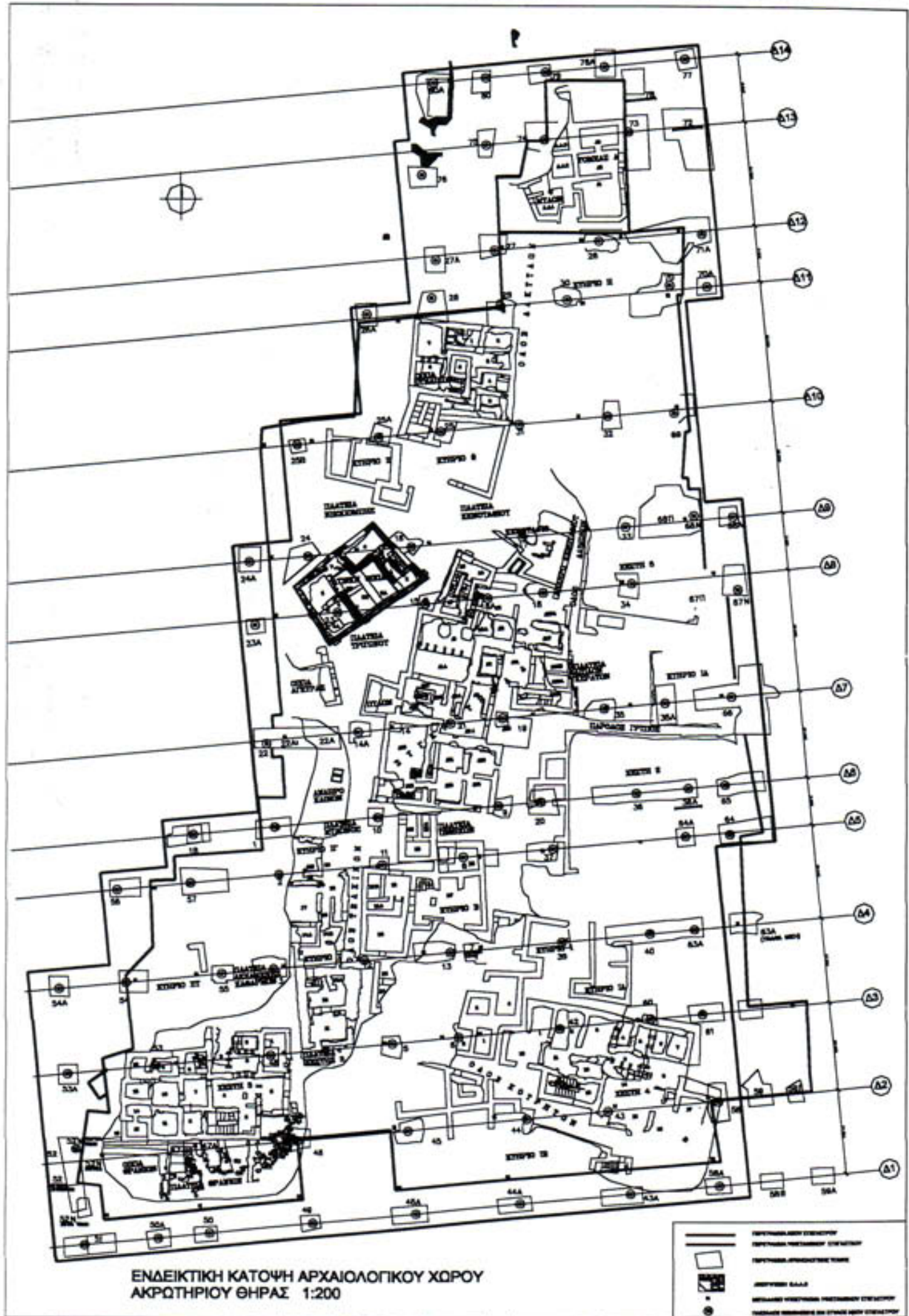

Το αγγείο της ταφής 31 από την Κεφάλα (Coleman 1977, σχ.35). Το αγγείο της ταφής 23 από την Κεφάλα (Coleman 1977, σχ.37).

Ο τάφος 23 που περιείχε ταφή σε αγγείο στην Κεφάλα (Coleman 1977, σχ.21).

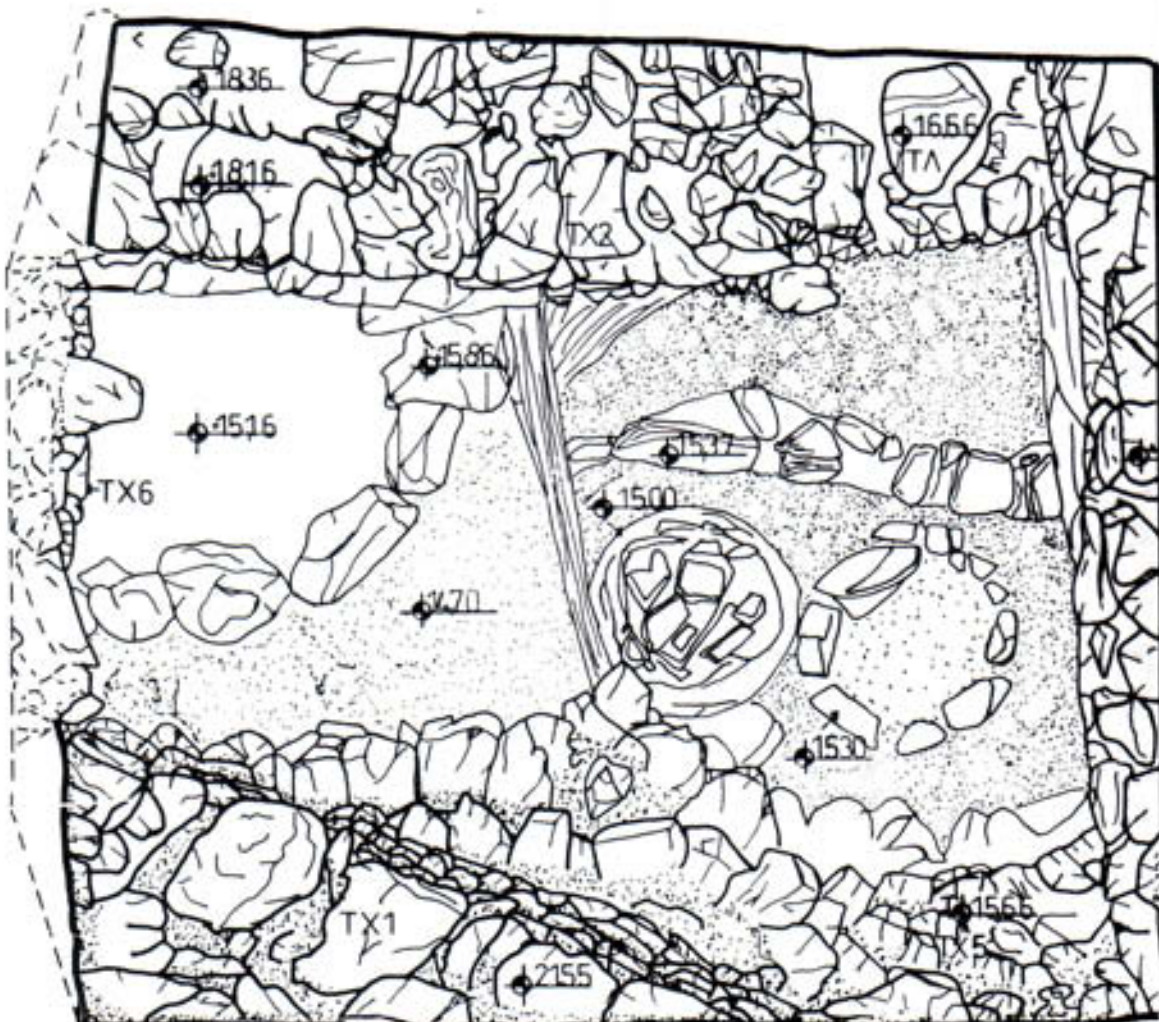
Κατοψη του αρχαιολογικού χώρου του Ακρωτηρίου, όπου επισημαίνονται με αριθμηση τα διάφορα φρέατα (Αρχείο Ανασκαφής Ακρωτηρίου Θήρας).

εχ. 5.

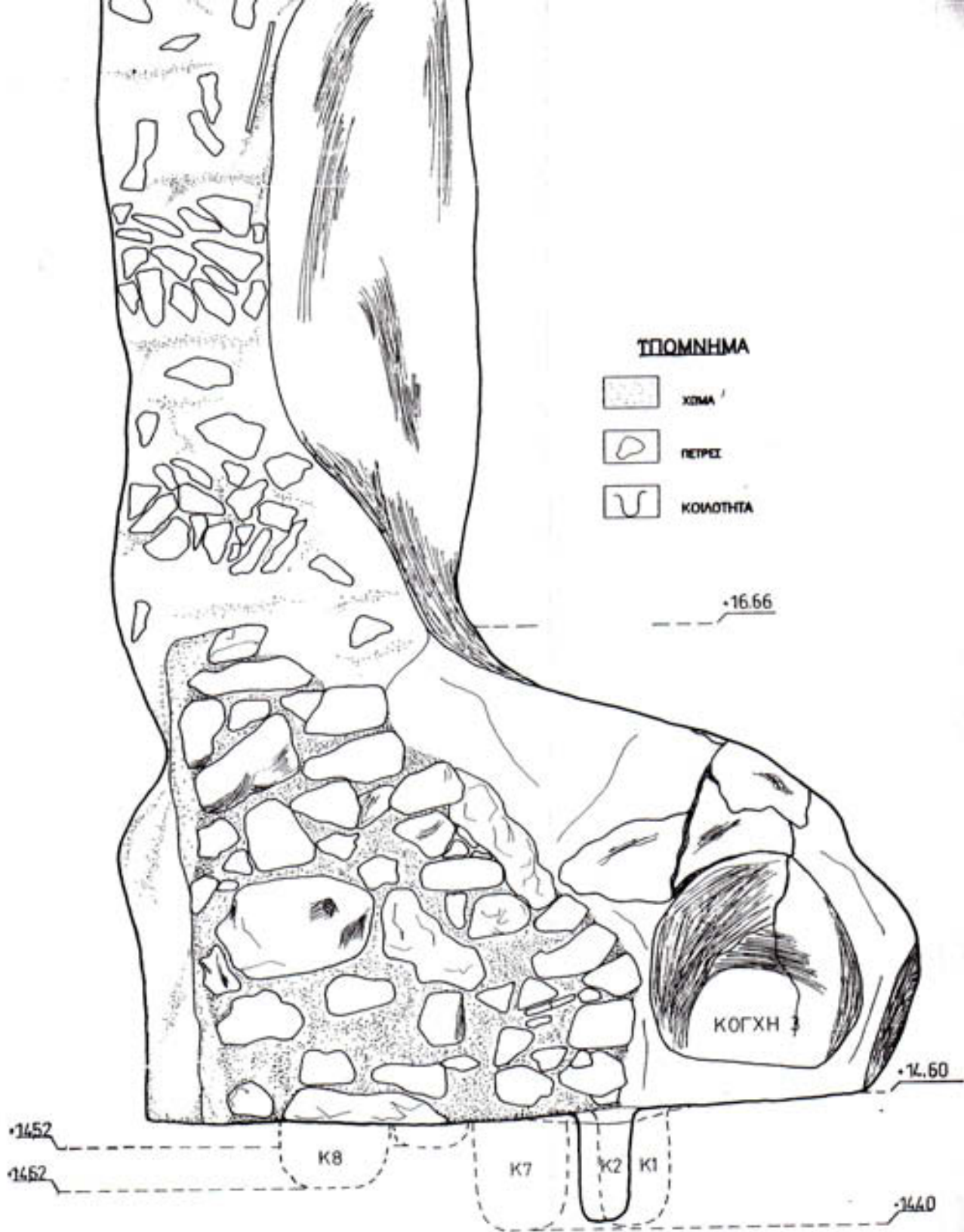
Εγχυτρισμός από τη Φυλακωπή (Dawkins-Droop 1911, σχ. 1).

εχ. 6.

—Ο εγχυτρισμός στο ΝΦΠ 63 Α. Δίπλα του στα Α η κυκλική κατασκευή και αμέσως στα Β του η σειρά λίθων (Αρχείο Ανασκαφής Ακρωτηρίου Θήρας).

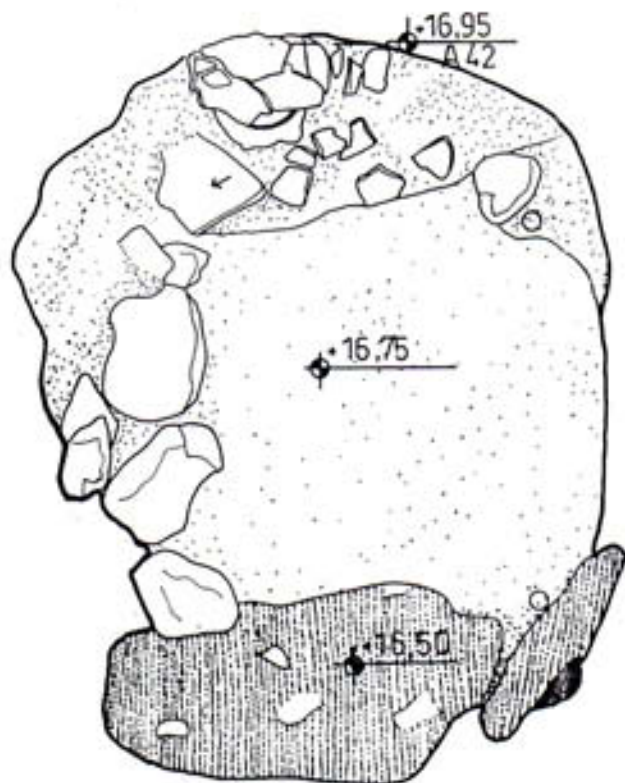

εχ. 8.

Ο τοίχος και η κοιλότητα (Κ7) που περιέχει τον εγχυτρισμό στον θάλαμο του ΝΦΠ 18 (Αρχείο Ανασκαφής Ακρωτηρίου Θήρας).

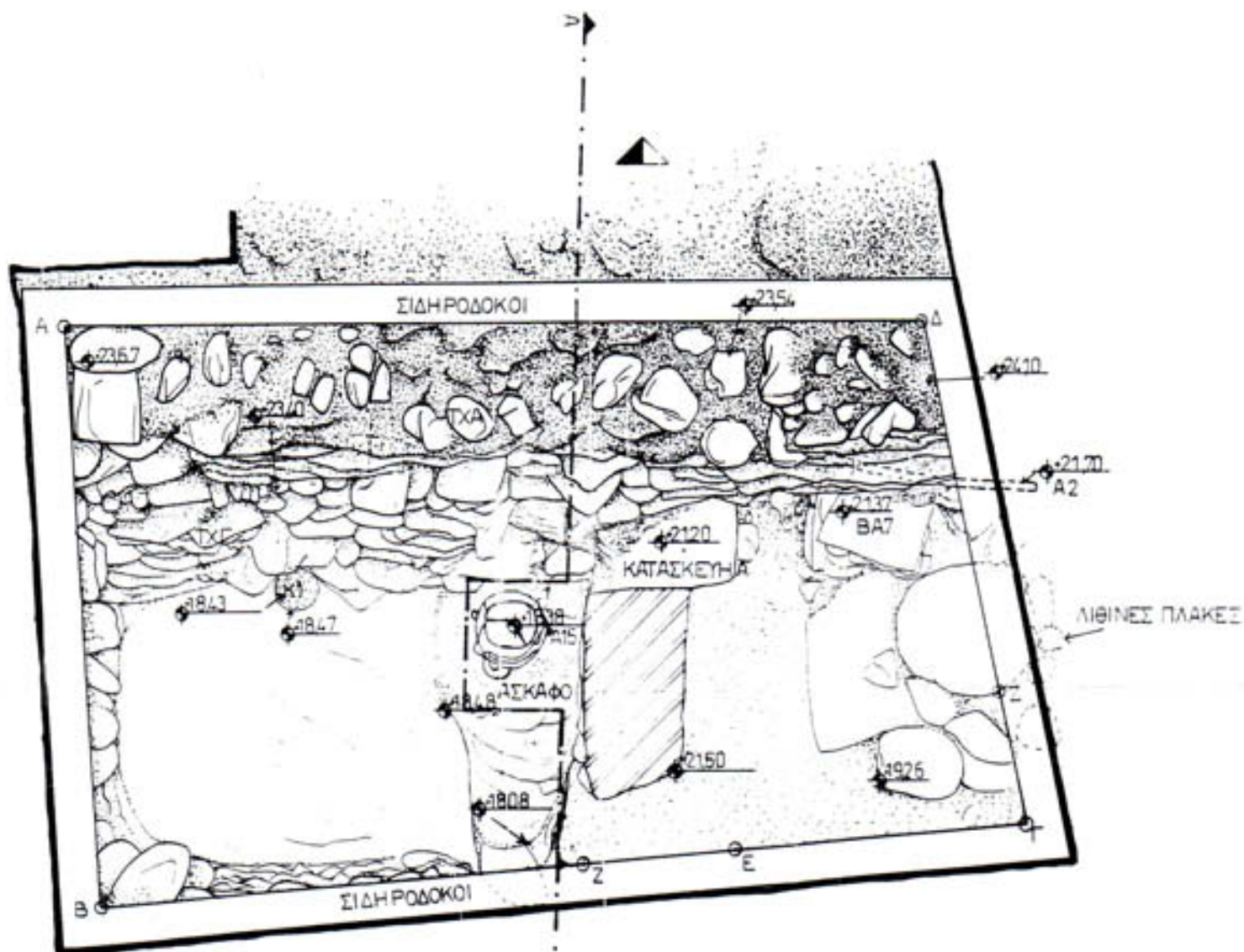
6x 9.

ΥΠΟΜΝΗΜΑ

- ΧΩΜΑ
- ΧΩΜΑ ΜΕ ΛΙΘΟΥΣ ΚΑΙ ΑΜΜΟΑ

Ο εγχυτρισμός (A 42) στον θάλαμο του ΝΦΠ 68 in situ. Κάτοψη (Αρχείο Ανασκαφής Ακροτηρίου Θήρας).

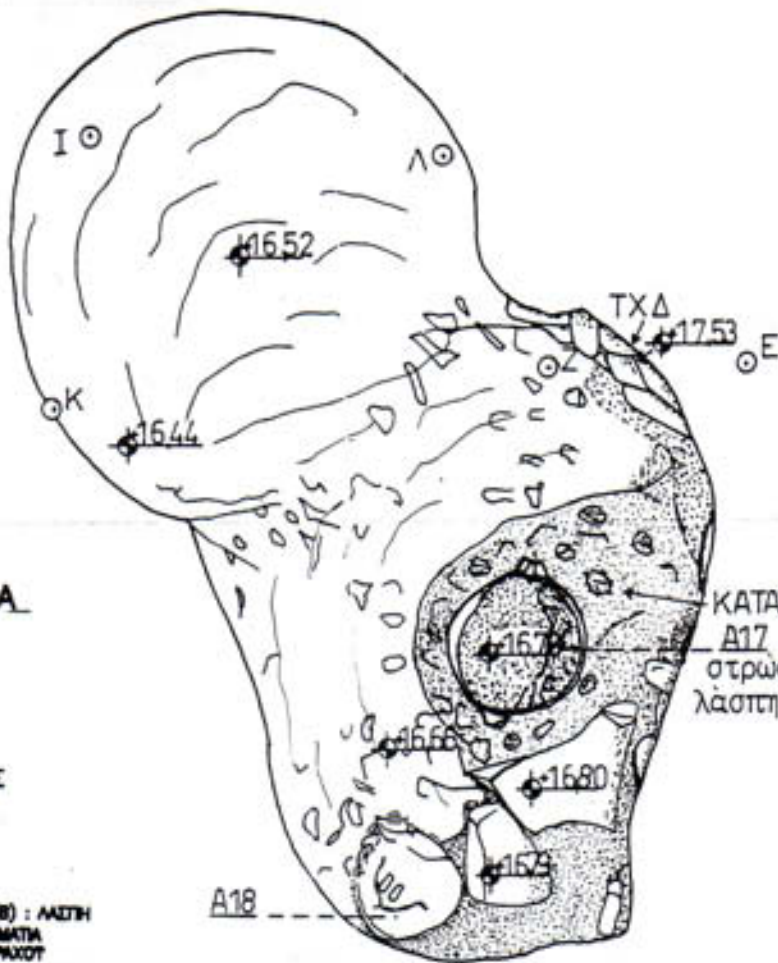
Ο πρώτος εγχετηρισμός του Ν69. Κάτοψη (Αρχείο Ανασκαφής Ακροτηρίου Θήρας)

6x 10β.

ΥΠΟΜΝΗΜΑ

- ΔΑΠΕΔΟ ΑΠΟ ΠΑΤΗΜΕΝΟ ΧΩΜΑ
- ΜΠΕΤΟΝ
- ΣΙΔΗΡΟΔΟΚΟΙ
- ΛΙΘΙΝΕΣ ΠΛΑΚΕΣ
- ΑΣΚΑΦΟ
- ΚΟΙΛΟΤΗΤΕΣ
- ΒΡΑΧΟΣ

ΗΘ

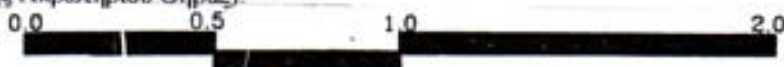
ΤΠΟΜΝΗΜΑ

- ΧΩΜΑ
- ΠΕΛΕΚΙΕΣ
- ΒΡΑΧΟΣ
- ΚΑΤΑΣΚΕΥΗ (Β) : ΛΙΣΤΗ ΠΕΤΡΕΣ ΚΟΜΜΑΤΑ ΚΟΜΜΑΤΑ ΒΡΑΧΟΥ

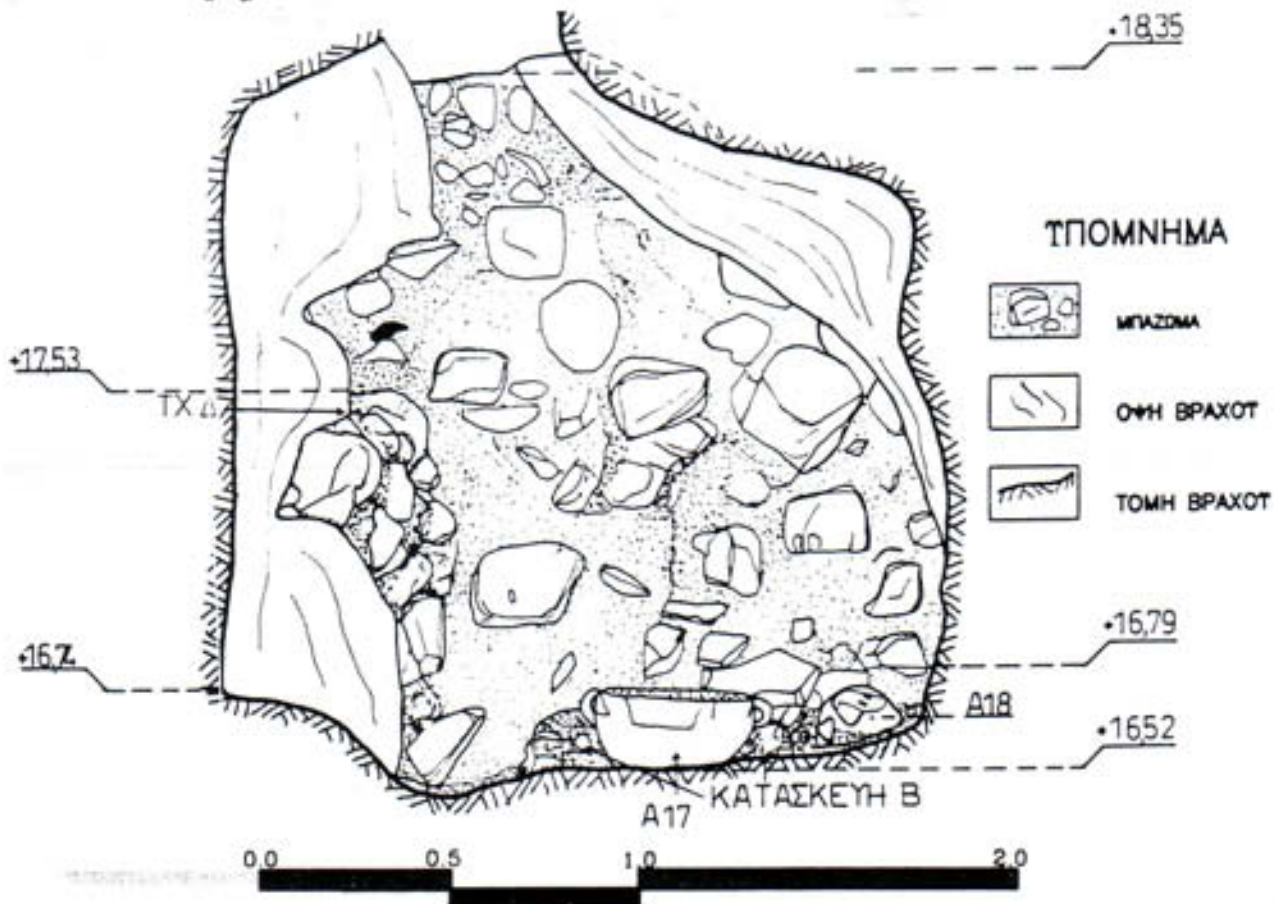
ΚΑΤΑΣΚΕΥΗ Β
Α17
στρώση από
λάσπη και πέτρες

6x 10γ.

Κάτοψη του θαλάμου στο ΝΦΠ 69 με τους δύο εγχυρισμούς (Α 17, Α 18) in situ (Αρχείο Ανασκαφής Ακροτηρίου Θήρας).

Οψη-τομή του θαλάμου στο ΝΦΠ 69. Οι δύο εγχυρισμοί in situ (Αρχείο Ανασκαφής Ακροτηρίου Θήρας).

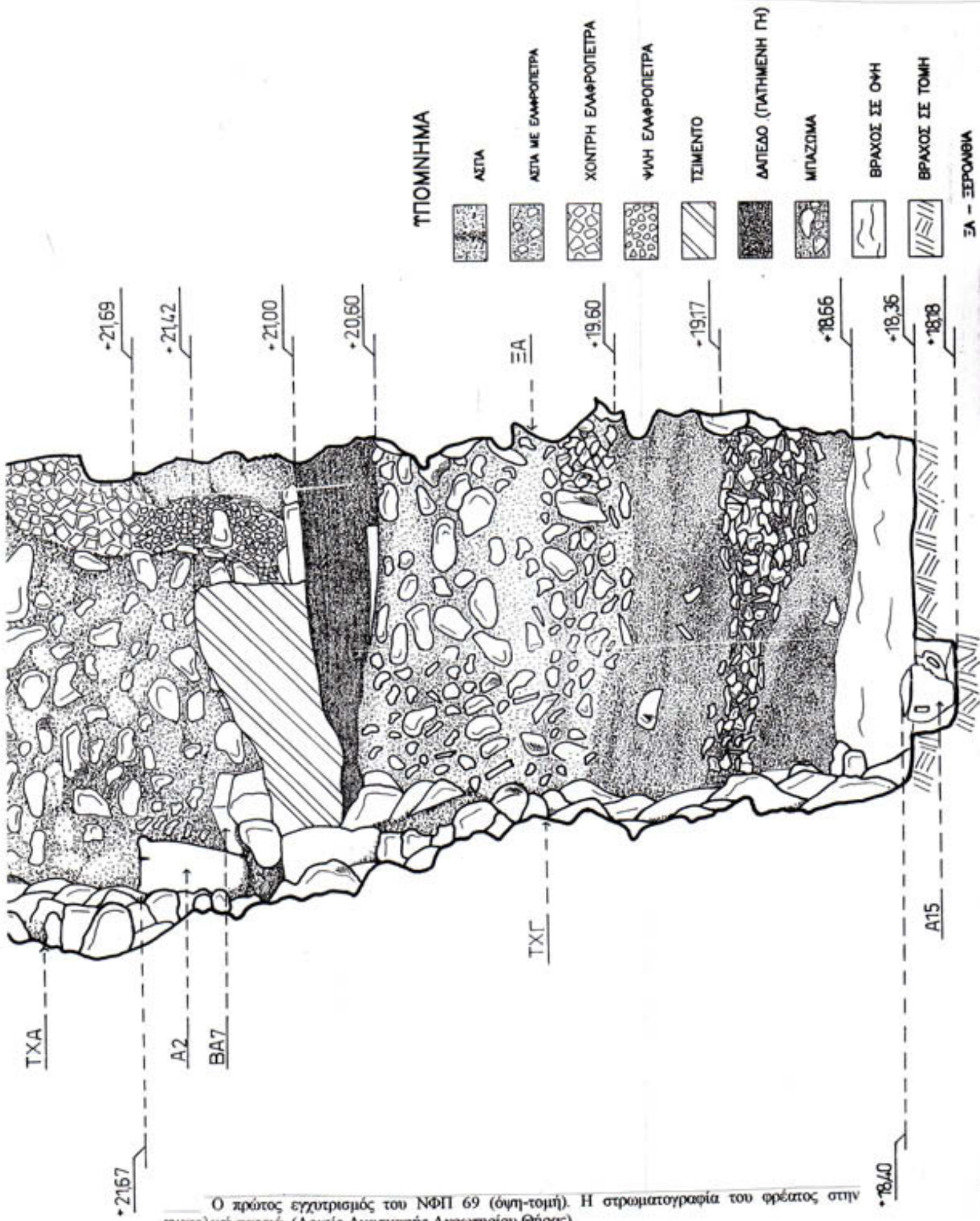
ΤΠΟΜΝΗΜΑ

- ΜΓΑΣΜΑ
- ΟΨΗ ΒΡΑΧΟΥ
- ΤΟΜΗ ΒΡΑΧΟΥ

6x 10δ.

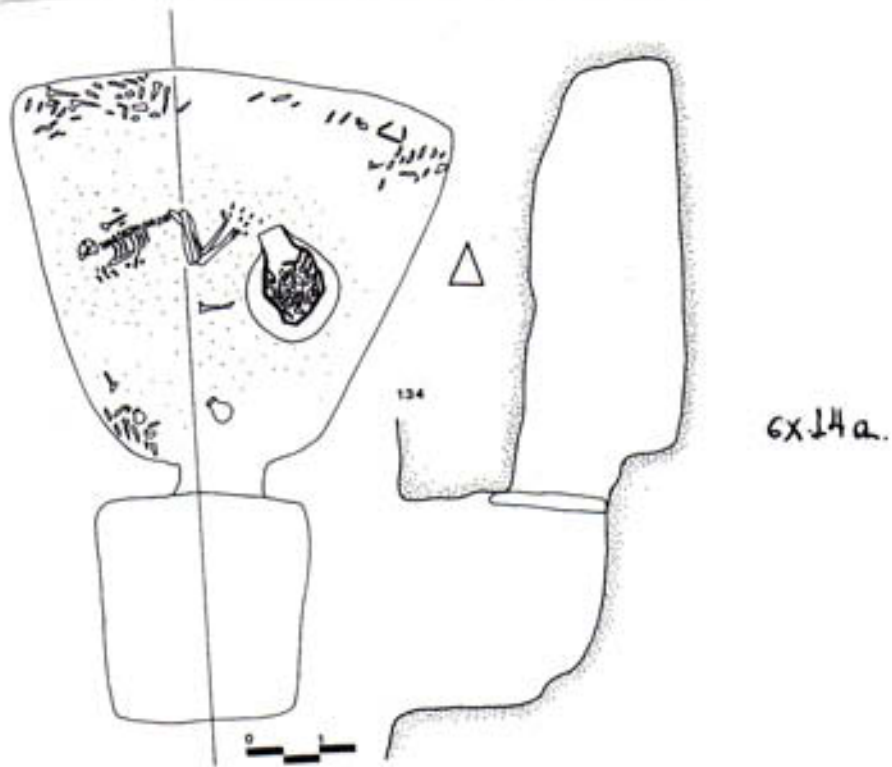

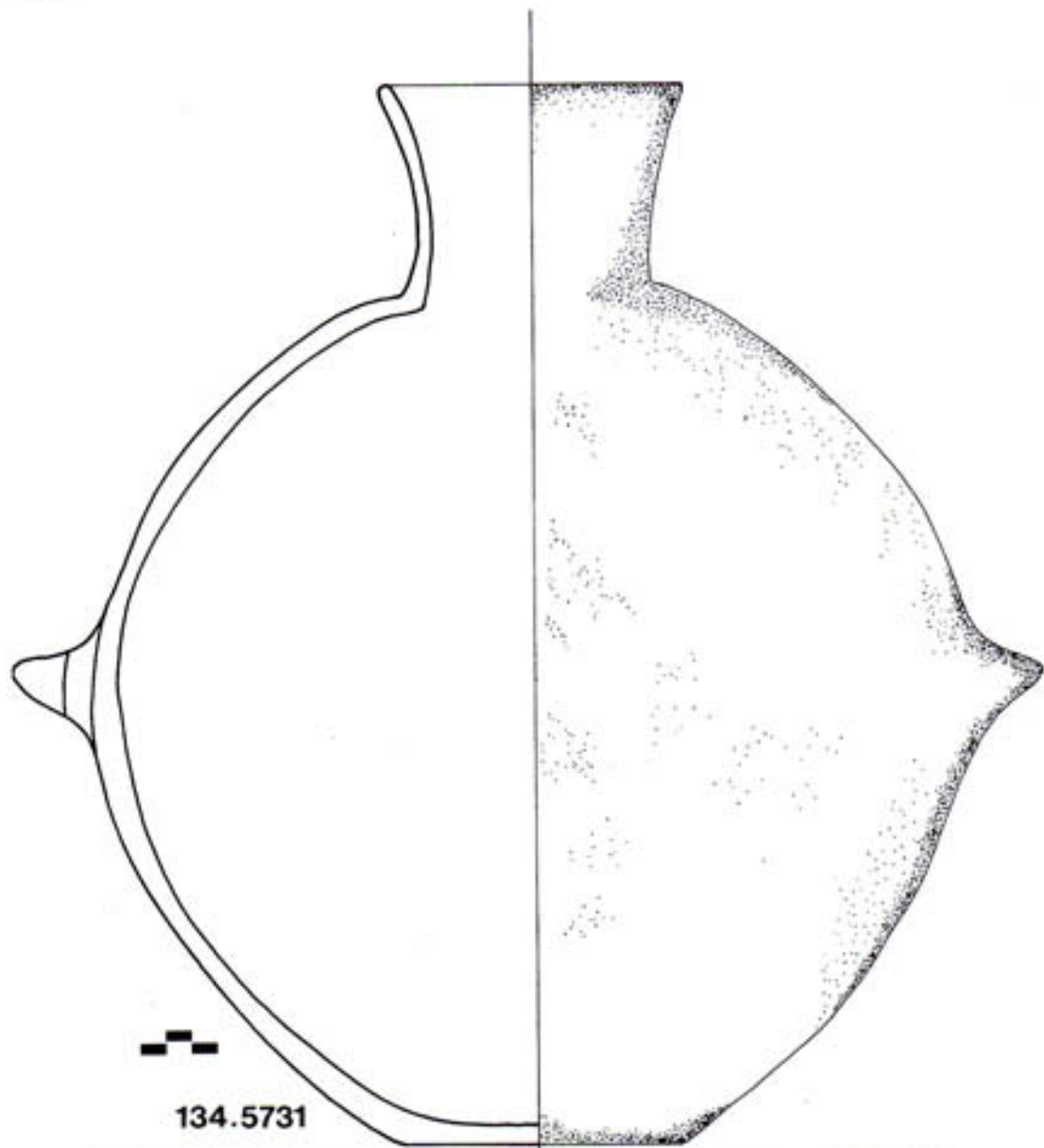
Ο πρώτος εγχυτρισμός του ΝΦΠ 69 (όψη-τομή). Η στρωματογραφία του φρέατος στην ανατολική pareteά. (Αρχείο Ανασκαφής Ακρωτηρίου Θήρας).

6x 10a.

6x14a.

Κάτοψη του θαλαμοειδούς τάφου 134 με την ταφή σε αγγείο στη Μάνικα. (Σάμψων 1988, σχ.39).

6x14β.

134.5731

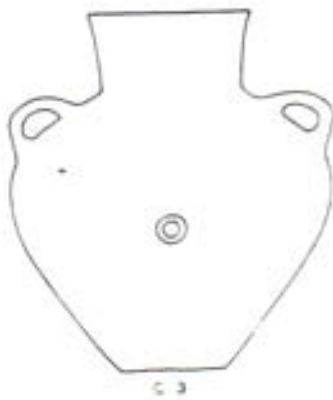
Το ταφικό αγγείο από τον θαλαμοειδή τάφο 134 στη Μάνικα (Σάμψων 1988, σχ.80)

c 1

a

c 3

b

c 2

r

εχ 11α-γ.

11α. Ο τύπος του αγγείου της ταφής 5 (Blegen et. al. 1950, σελ. 223b, C 1).

11β. Ο τύπος του αγγείου της ταφής 4 (Blegen et. al. 1950, σελ. 223b, C 3).

11γ. Ο τύπος του αγγείου της ταφής 3 (Blegen et. al. 1950, σελ. 223b, C 2).

1

3

12α

COOKING
CUP

3

12β.

εχ. 12 α, β.

12α

Οι δύο τύποι πρόγουν στον έναν από τους οποίους ανήκει το αγγείο της πρώτης ταφής στη Θερμή (Lamb 1936, σελ. 26)

12β. Ο τύπος της χύτρας στον οποίο ανήκει το αγγείο της δεύτερης ταφής στη Θερμή (Lamb 1936, σελ. 26)

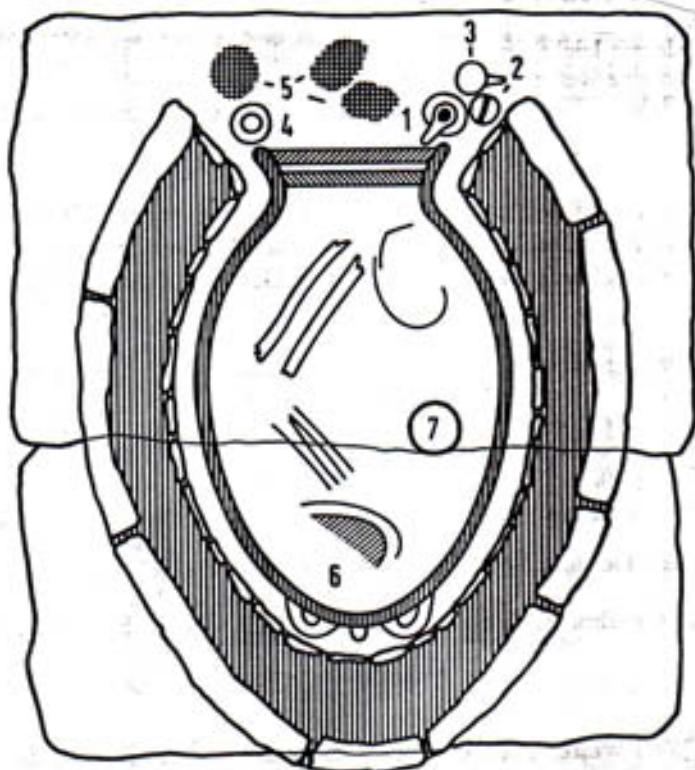

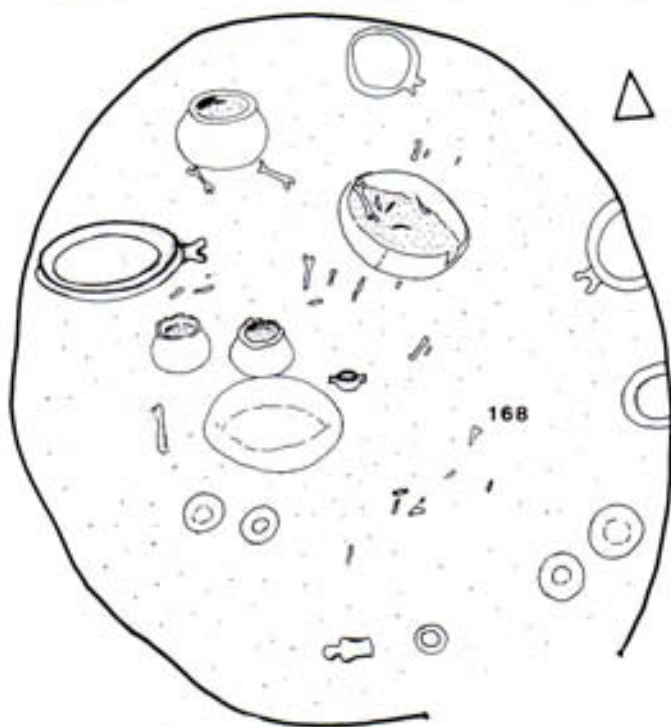
εχ. 13α.

Ο ταφικός πίθος από το Ηραίο 1
(Milojčić 1961, πιν. 35.1)

Ο ταφικός πίθος και η κατασκευή που τον περιβάλλει από το Ηραίο IV
(Milojčić 1961, εικ. 1)

εχ 13β.

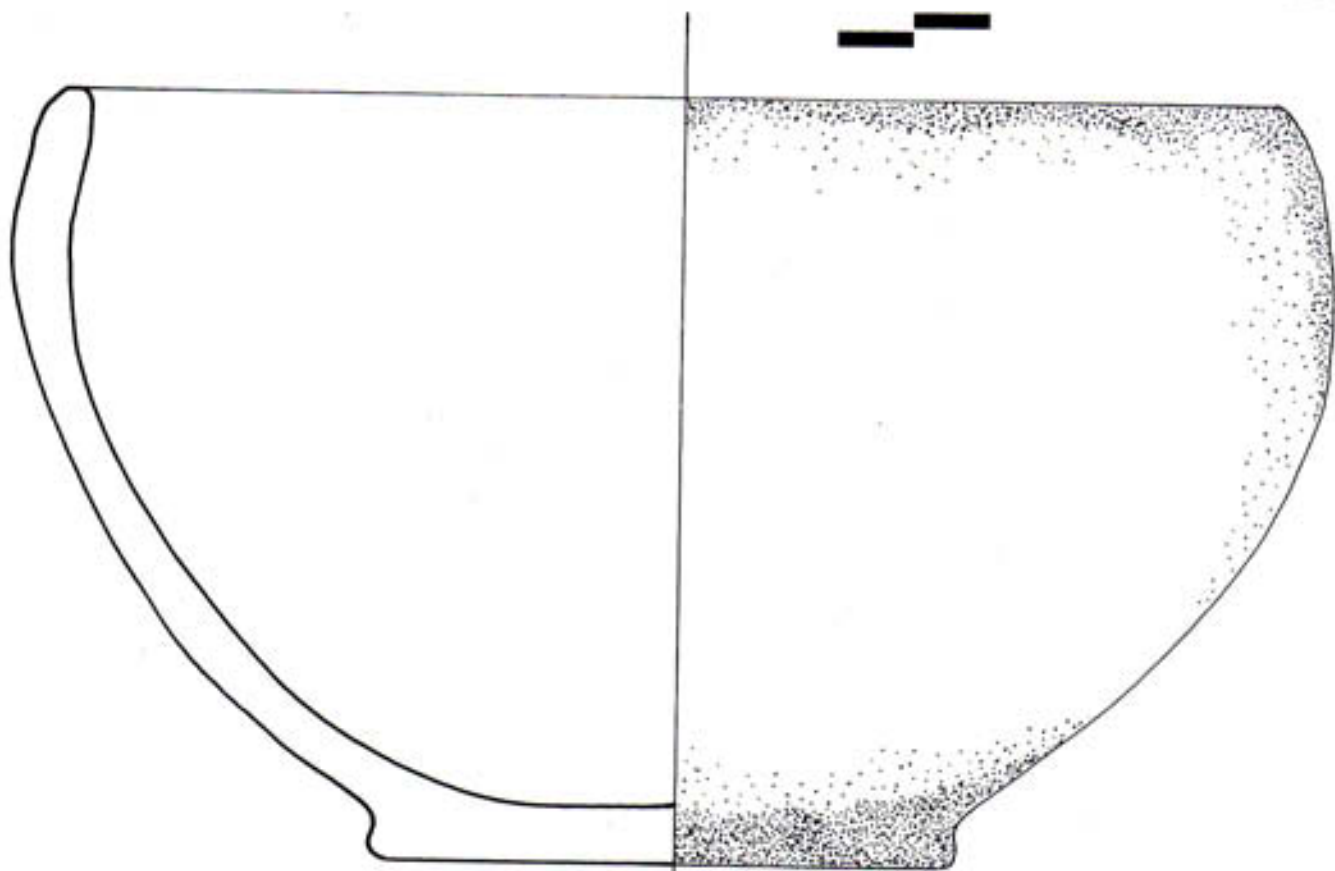

σχ. 15α

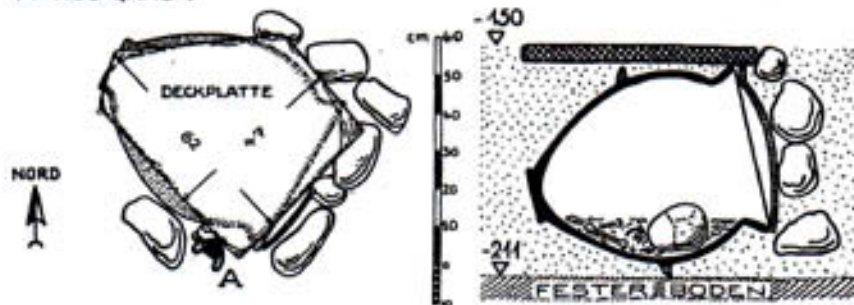
Κάτοψη του θαλαμοειδούς τάφου 168 με την ταφή σε αγγείο στη Μάνικα (Σάμψων 1988, σ. 82)

Το ταφικό αγγείο από τον θαλαμοειδή τάφο 168 στη Μάνικα (Σάμψων 1988, σ. 82)

σχ. 15β

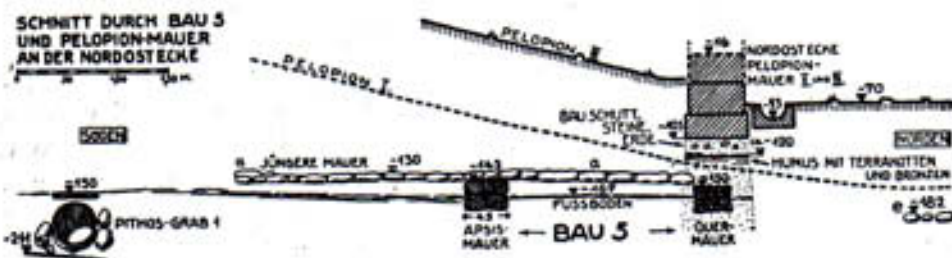

PITHOS-GRAB 1

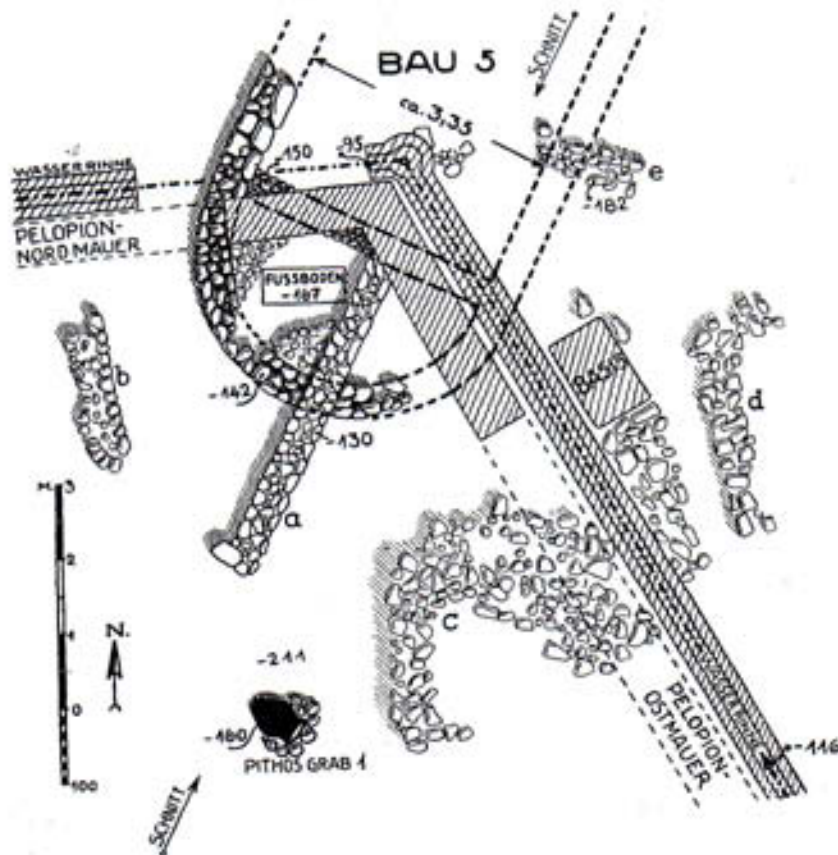
ex 16a, β

16 α, β. Κάτοψη και όψη-τομή του πύθου της ταφής Ι στην Ολυμπία (Doerpfeld 1935, εκ.15)

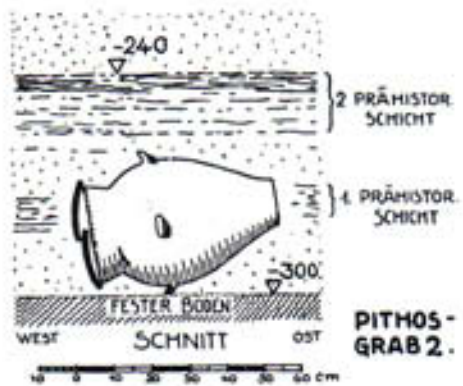
ex 16γ.

16 γ, δ. Τομή και κάτοψη της περιοχής όπου βρίσκεται η ταφή Ι στην Ολυμπία (Doerpfeld 1935, εκ.4, 3).

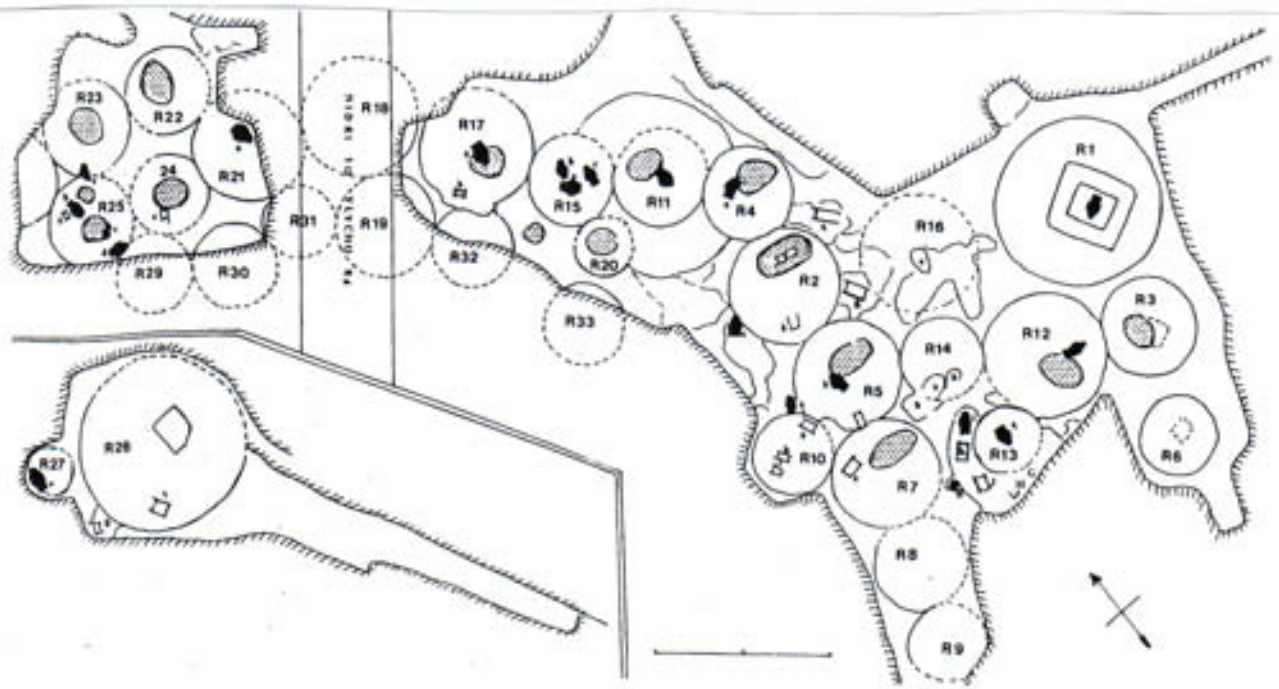
ex 16 δ.

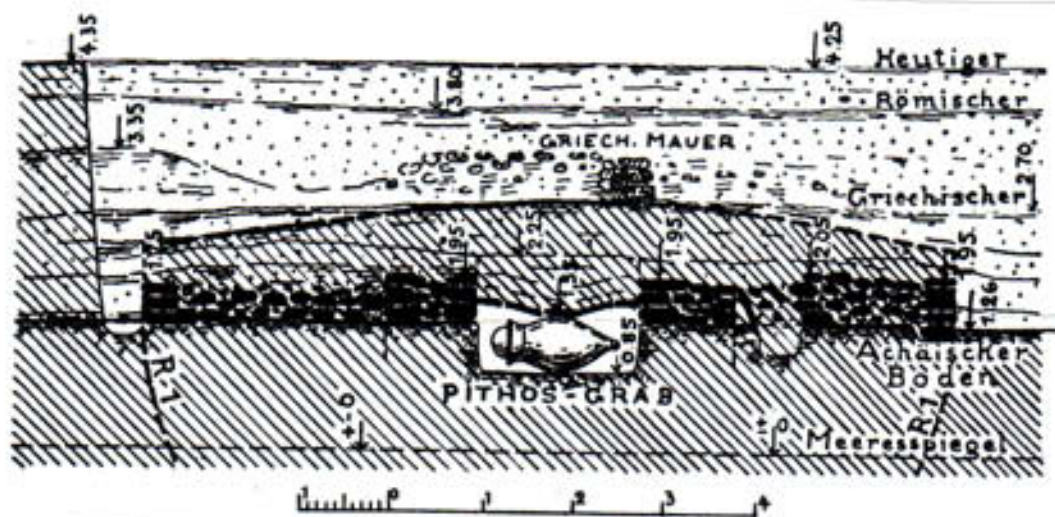
6x 17.

Όψη-τομή του πίθου της ταφής 2 στην Ολυμπία (Doerpfeld 1935, εκ.17)

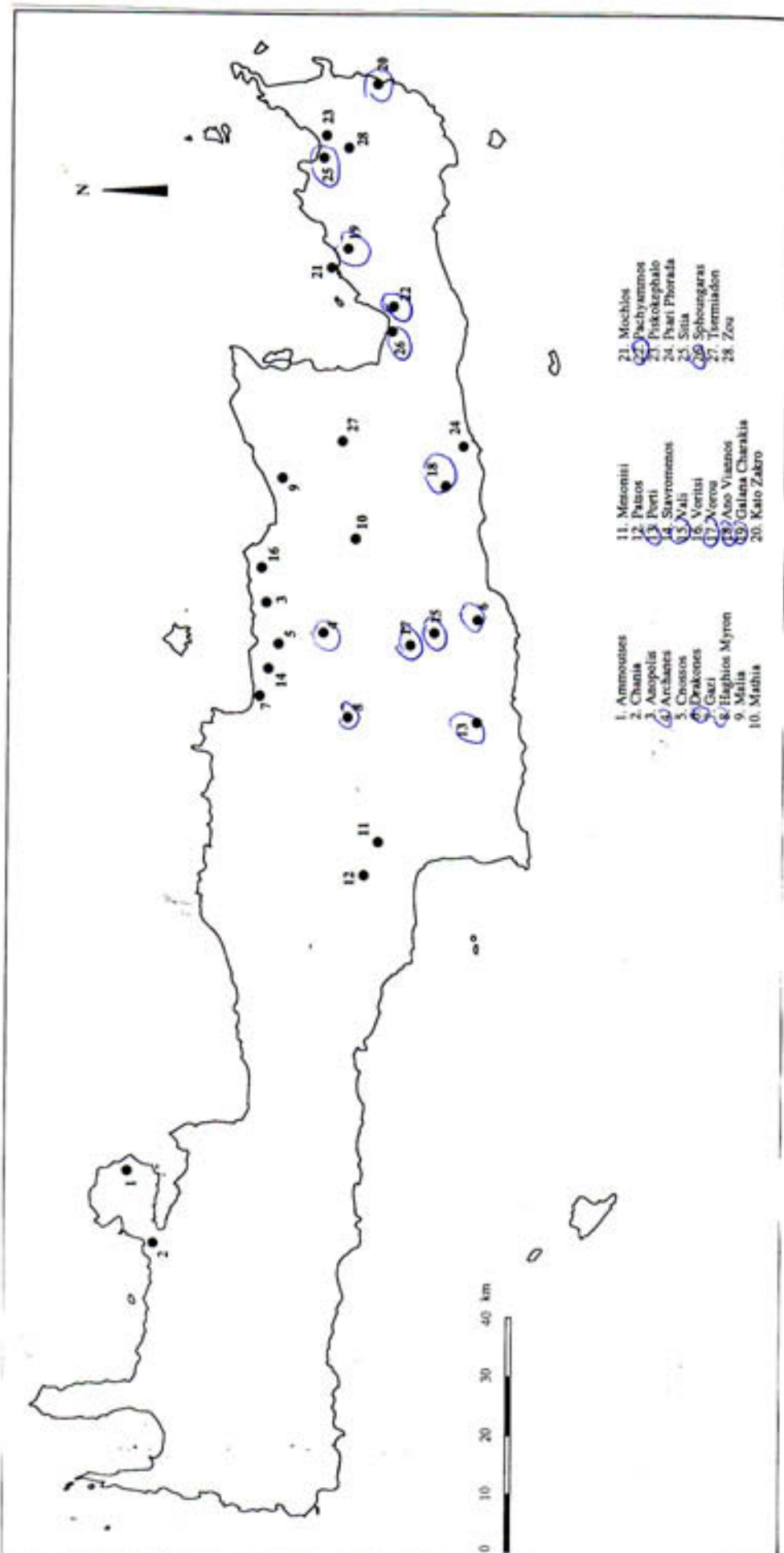
6x 18.

Οι τύμβοι R στο Νυδρί στη Λευκάδα (Souyoudzoglou-Haywood 1999, 20).

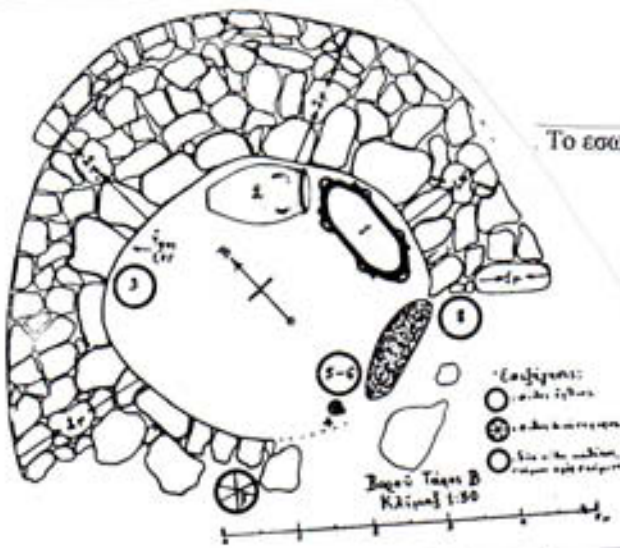
6x 19.

Όψη-τομή του τύμβου R 1 με ταφή σε πίθο στο Νυδρί στη Λευκάδα (Doerpfeld 1927, εκ.18)

Χάρτης της Κρήτης όπου επισημαίνονται οι θέσεις με τους εγγυρητισμούς (Petit 1990, πιν. XIV).

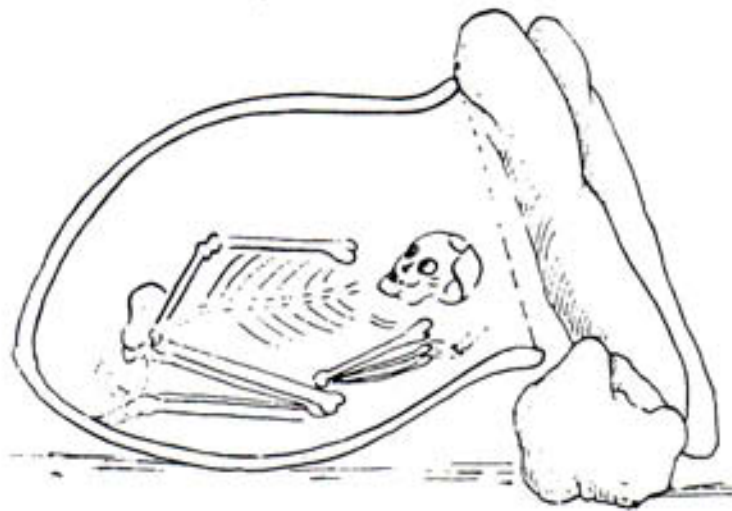
Το εσωτερικό του θολωτού τάφου Β σε κάτοψη, στη θέση Βορού (Petit 1990, πιν. Χb)

εχ. 21.

Σχεδιαστική αναπαράσταση ταφής σε πήλο σε νεκροταφείο της Ανατολίας (Özguç 1948, σελ. 27)

εχ. 22

εχ. 23 Χάρτης της Ανατολίας με κάποιες από τις θέσεις, όπου έχουν βρεθεί εγχυτρισμοί (Wheeler 1974, εικ.1).

6x.24.

Απεικόνιση λίθου σε σφραγιστικό δαχτυλίδι από την Κνωσό (Marinatos 1990, πιν. XXII, 4).

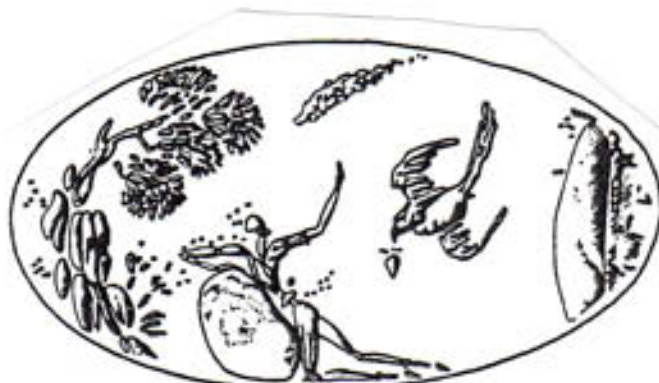
Απεικόνιση λίθου σε σφραγιστικό δαχτυλίδι από τις Αργάνες
: (Marinatos 1990, πιν. XXIII, 9).

6x.25.

Απεικόνιση λίθου σε σφραγιστικό δαχτυλίδι από την Αμνισό (Marinatos 1990, πιν. XXIV, 14).

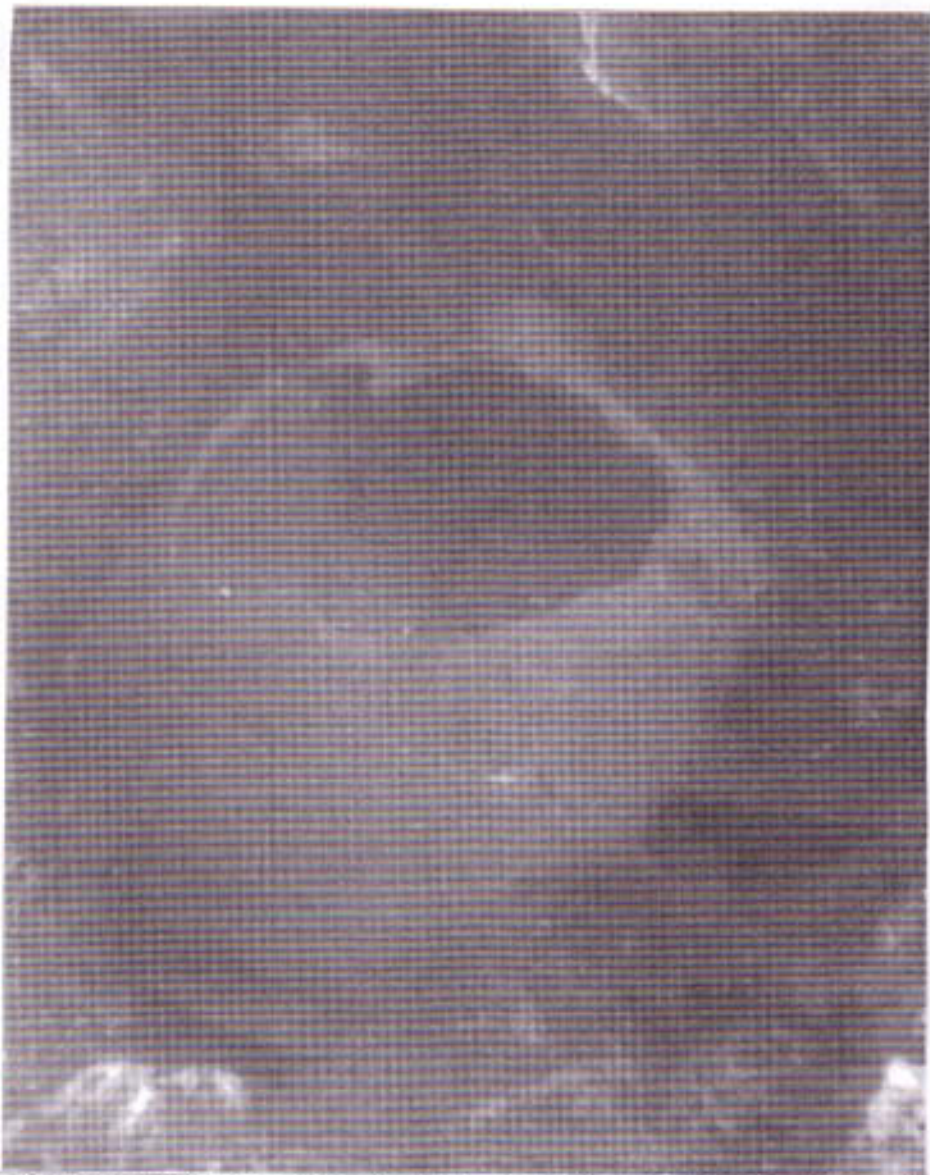
6x.2ε.

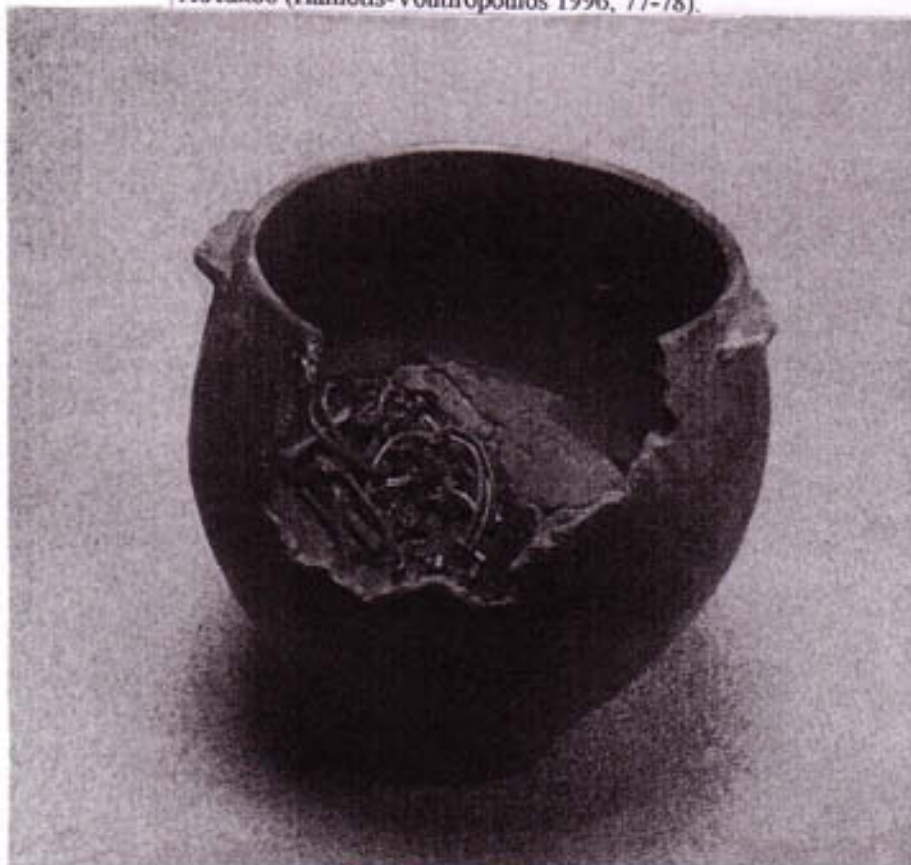
6x.26.

Απεικόνιση λίθου σε σφραγιστικό δαχτυλίδι από το Σελλόπουλο (Marinatos 1990, πιν. XXII, 3)

ΕΙΚ 39α

Ο εγχυτρισμός που αποκαλύφθηκε κάτω από το δάπεδο του δωματίου Γ in situ. Πλατυγυάλι Αστακού (Haniotis-Voutiropoulos 1996, 77-78).

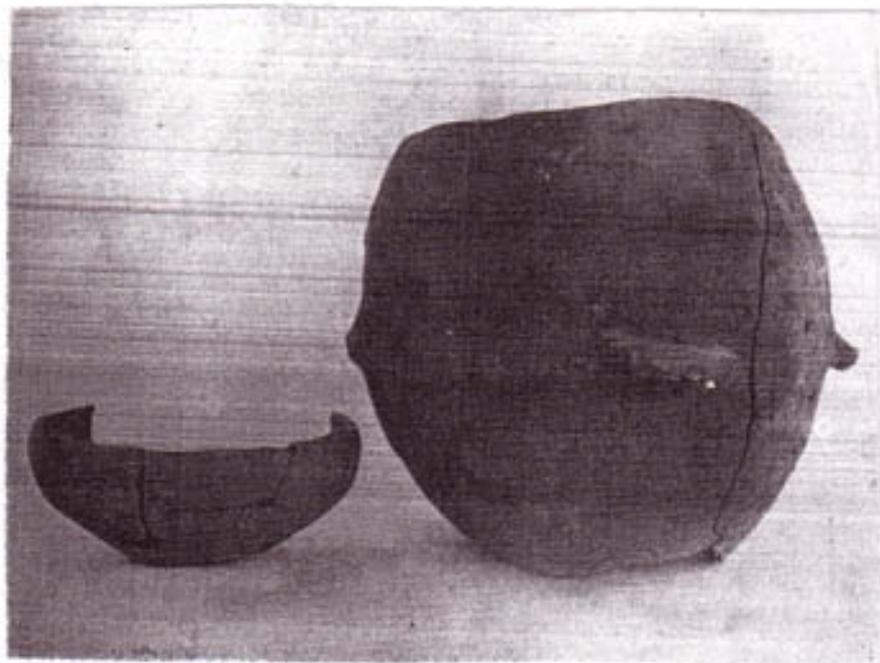
ΕΙΚ 39β.

Το αγγείο με τον εγχυτρισμό από το δωμάτιο Γ. Πλατυγυάλι Αστακού (Haniotis-Voutiropoulos 1996, 78-79)

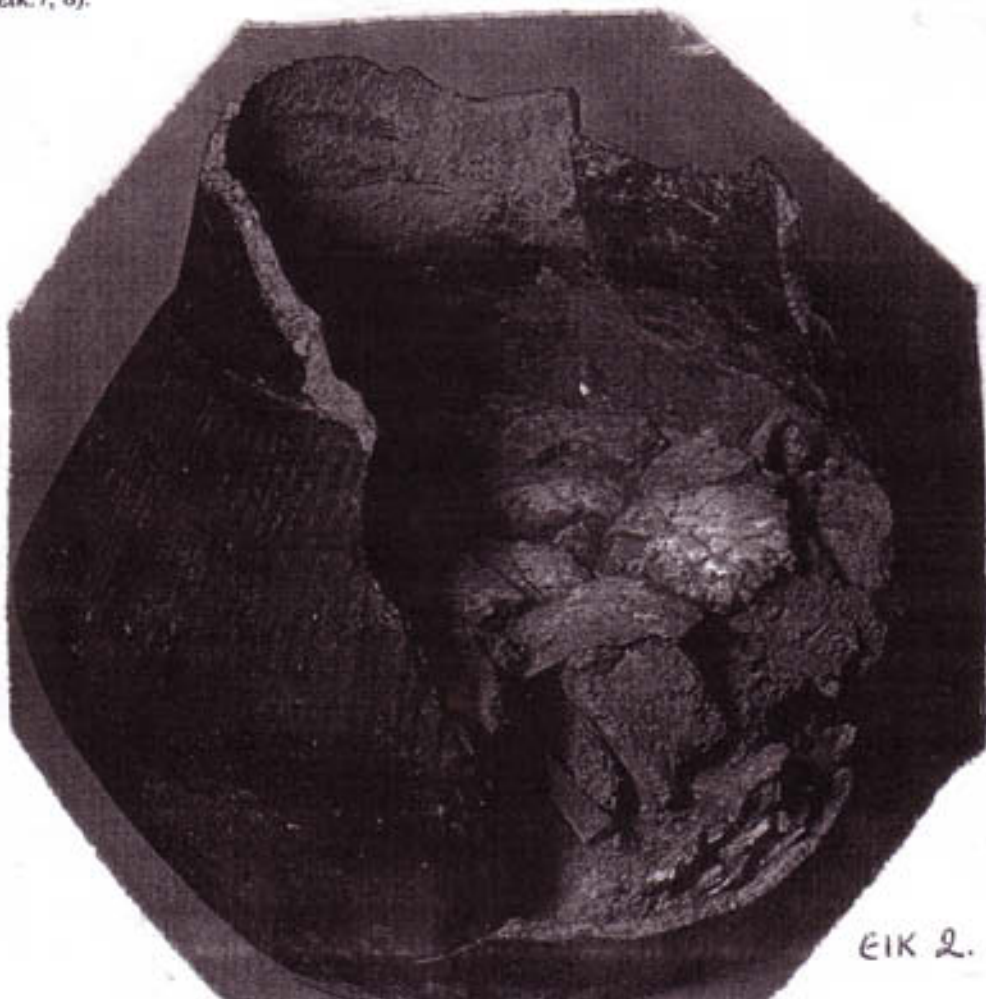
ΕΙΚ 1.

ΕΙΚ 3

Πιθοειδές αγγείο που περιείχε ταφή βρέφους από το Ραχμάνι (Wace-Thompson 1912, fig. 7)

Πιθοειδές αγγείο με ταφή βρέφους από τον νεολιθικό οικισμό της Αξού Α (Χρυσοστόμου 1996, εικ. 7, 8).

ΕΙΚ 2.

Πιθοειδές αγγείο με ταφή βρέφους από τη Σουφλί Μαγούλα (Χουρμουζιάδης 1973, εικ. 132).

ΕΙΚ 4α

Το αγγείο της ταφής 8 από το νεκροταφείο της Κεφάλας στην Κέα.
Πρόσθια όψη (Coleman 1977, πιν.78)

ΕΙΚ
4β

Το αγγείο της ταφής 8 από το νεκροταφείο στην Κεφάλα.
Πλαϊνή όψη (Coleman 1977, πιν.78).

ΕΙΚ 5α.

Το αγγείο του τάφου 31 από την Κεφάλα (Coleman 1977, πιν.79).

Το αγγείο της ταφής 32. Κεφάλα (Coleman 1977, πιν.64).

ΕΙΚ 6α

Το αγγείο της ταφής 32 in situ. Κεφάλα (Coleman 1977, πιν.64).

ΕΙΚ. 6β.

ΕΙΚ 5β.

Ο τάφος 31 στο νεκροταφείο της Κεφάλας (Coleman 1977, πιν. 63δ).

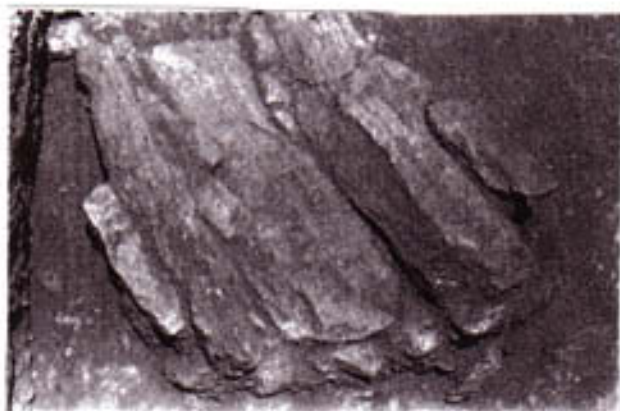

170

Εικ 7α.

Το αγγείο της ταφής 32 από την Κεφάλα (Coleman 1977, πιν.79).

Εικ 7β.

Ο τάφος 32 πριν την αφαίρεση λίθων και πλακών που τον κάλυπταν.
Κεφάλα (Coleman 1977, πιν.64)

Εικ 8.

137

Το αγγείο της ταφής 23 από την Κεφάλα (Coleman 1977, πιν.62).

163

Εικ. 10.

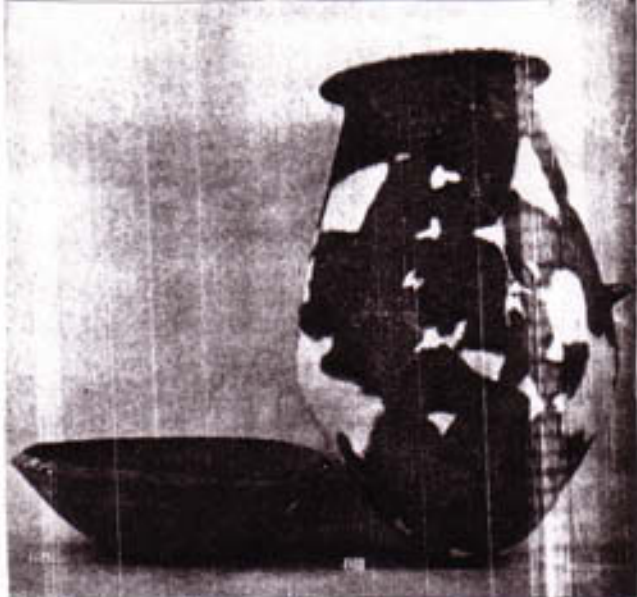
Barrel jar με γραπτό γεωμετρικό διάκοσμο λευκής βαφής
από τη Φυλακωπή (Dawkins-Droop 1911, pl. IV)

Barrel jar με γραπτό σκοτεινόχρωμο διάκοσμο από τη Φυλακωπή
(Dawkins-Droop 1911, pl. V).

Εικ 9.

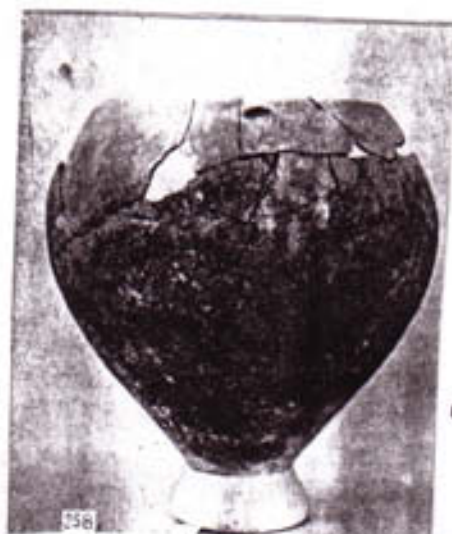
ΕΙΚ 11.

Μεγάλος ακόσμητος πίθος, Φυλακωπή (Dawkins-Droop 1911, pl. V).

Ευρύστομο αιδοσχημο πιθοειδές με στενή επίπεδη βάση. Φυλακωπή

(Dawkins-Droop 1911, pl. IV).

ΕΙΚ 12.

ΕΙΚ 14

Ευρύστομο αιδοσχημο αγγείο με σαλπυγγόσχημη βάση. Φυλακωπή
(Dawkins-Droop 1911, pl. IV).

ΕΙΚ 13

Μόνωτο αγγείο με πόδι και σαλπυγγόσχημη βάση.
Φυλακωπή (Dawkins-Droop 1911, pl. IV).

Μόνωτο αγγείο με σαλπυγγόσχημη βάση παρόμοιο με το αγγείο που αποκάλυψε ο Rubensohn.

Κάστρο Πάρου (Overbeck 1989, fig.44).

ΕΙΚ 15

Ο ταφικός πίθος από την Κολαυιά (Marinatos 1969, pl.8b)

ΕΙΚ 16 α.

ΕΙΚ 16β Ο ταφικός πίθος από την Καλαμιά σε λήψη από πάνω (Αρχείο Ανασκαφής Ακρωτηρίου Θήρας)
ΕΙΚ 16δ Ο ταφικός πίθος από την Καλαμιά. Πρόσθια όψη (Αρχείο Ανασκαφής Ακρωτηρίου Θήρας)

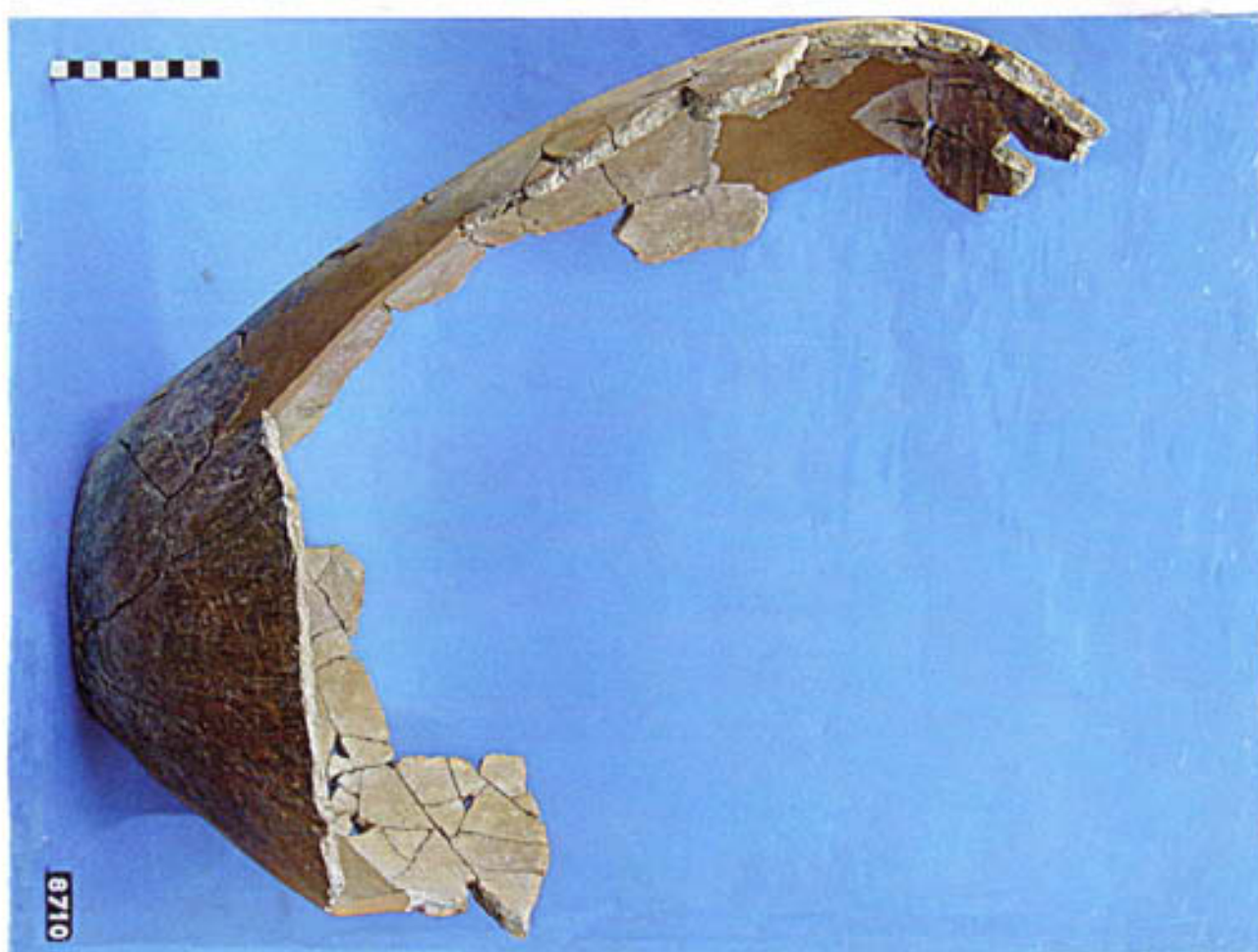

ΕΙΚ 17α. Αποκάλυψη του εγχυτρισμού στο ΝΦΠ 58 Α. Σε χαμηλότερο επίπεδο διακρίνονται λευκά βότσαλα (Αρχείο Ανασκαφής Ακρωτηρίου Θήρας).

ΕΙΚ 17β. Ο εγχυτρισμός στο ΝΦΠ 58 Α σε κοντινή λήψη. Διακρίνονται οστά (Αρχείο Ανασκαφής Ακρωτηρίου Θήρας).

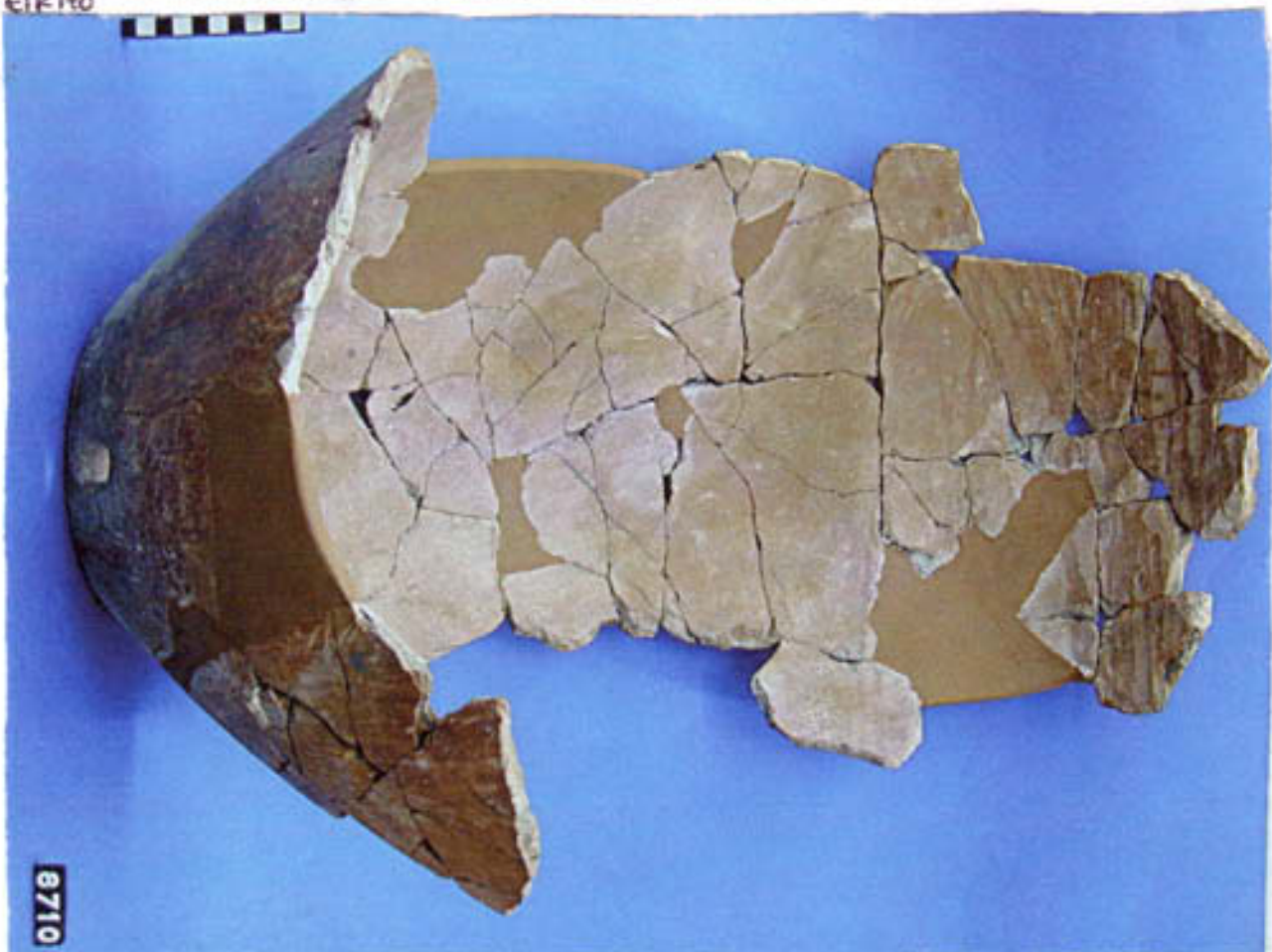

ΕΙΚ 17 γ

17 γ, δ, ε. Το ταφικό αγγείο του ΝΦΠ 58 Α μετά την αποκατάστασή του. Λείπουν μεγάλο μέρος από το σώμα, το στόμιο και οι λαβές (Αρχείο Ανασκαφής Ακρωτηρίου Θήρας).

ΕΙΚ 17 δ

8710

ΕΙΚ 17ε.

ΕΙΚ 18α. Το ταφικό αγγείο στο ΝΦΠ 6 in situ (Αρχαίο Ανασκαφής Ακρωτηρίου Θήρας).

8776

ΕΙΚ
18δ

Ο ταφικός πίθος του ΝΦΠ 6 αποκατεστημένος. Λήψη από πάνω (Αρχείο Ανασκαφής Ακρωτηρίου Θήρας).

Το ταφικό αγγείο του ΝΦΠ 6 αποκατεστημένο. Πρόσθια όψη. Διακρίνονται ίχνη πυράς στο σώμα του εξωτερικά. (Αρχείο Ανασκαφής Ακρωτηρίου Θήρας).

8776

ΕΙΚ
18ε

ΕΙΚ
18
β

Το ταφικό αγγείο του ΝΦΠ 6. Τμήματα της πλάκας που έφραζαν το στόμιο του (Αρχείο Ανασκαφής Ακρωτηρίου Θήρας).

Ο ταφικός πίθος του ΝΦΠ 6 μετά την αφαίρεση των πλακών που κάλυπταν το στόμιο του. Διακρίνονται οστά κρανίου (Αρχείο Ανασκαφής Ακρωτηρίου Θήρας).

ΕΙΚ
18
γ

Ν.Φ.Π. 6
13 4 00

Εικ 19α. Αποκάλυψη του εγχυτρισμού στο ΝΦΠ 63 Α (Αργείο Ανασκαφής Ακρωτηρίου Θήρας).
 Ο εγχυτρισμός του ΝΦΠ 63 Α in situ. Διακρίνονται τα βότσαλα στο πάνω μέρος του αγγείου και τα όστρακα που το περιβάλλουν. Στα Α του αγγείου ορατή η κυκλική κατασκευή και στα Β του η σειρά λίθων (Αργείο Ανασκαφής Ακρωτηρίου Θήρας).

Εικ 19β

8573

ΕΙΚ 197 — Ο ταφικός πίθος του ΝΦΠ 63 Α αποκατεστημένος. Λήψη από πάνω (Αρχείο Ανασκαφής Ακρωτηρίου Θήρας).

ΕΙΚ 198 — Ο ταφικός πίθος του ΝΦΠ 63 Α αποκατεστημένος. Πρόσθια όψη (Αρχείο Ανασκαφής Ακρωτηρίου Θήρας).

8573

ΕΙΚ
20 α

20 α. Το ταφικό αγγείο στον θάλαμο του ΝΦΠ 18 in situ. Πίσω του ο τοίχος, στα Β και Α του κάποιες από τις κοιλότητες που διαμορφώνονται στον φυσικό βράχο (Αρχείο Ανασκαφής Ακρωτηρίου Θήρας).

20 β, γ. Το ταφικό αγγείο του ΝΦΠ 18 με το περιεχόμενό του (Αρχείο Ανασκαφής Ακρωτηρίου Θήρας).

ΕΙΚ
20 β

Εικ 20α.

Το ταφικό αγγείο στον θάλαμο του ΝΦΠ 68 in situ. Διακρίνονται οι δύο λίθινες πλάκες πάνω και στα Α του αγγείου (Αρχείο Ανασκαφής Ακροτηρίου Θήρας).

Εικ 21α.

Το ταφικό αγγείο του ΝΦΠ 68 αποκατεστημένο. Διακρίνονται τα ίχνη πυράς στα τοιχώματά του (Ανασκαφή Ακρωτηρίου Θήρας).

Το αγγείο του ΝΦΠ 68 σε λήψη από πάνω. Διακρίνονται τα οστά της ταφής (Αρχείο Ανασκαφής Ακρωτηρίου Θήρας).

ΕΙΚ
21γ

Φ. Π. 68N
23.3.2001
A42/68N032

ΕΙΚ 22α Ο πρώτος εγχυτρισμός στο ΝΦΠ 69 in situ. Στα Δ του η επιφάνεια του πυροκλαστικού πετρώματος εξομαλυσμένη. Πίσω του στα Β τοίχος και στα ΒΔ κοιλότητα (Αρχείο Ανασκαφής Ακρωτηρίου Θήρας).

ΕΙΚ 22β Ο πρώτος εγχυτρισμός στο ΝΦΠ 69. Στα ΒΑ του οι λίθοι που εξέρχονται από τον τοίχο εν είδει θεμελίου (Αρχείο Ανασκαφής Ακρωτηρίου Θήρας).

ΕΙΚ 22γ.

Ο δεύτερος εγχυτρισμός μέσα στον θάλαμο του ΝΦΠ 69 in situ (Αρχείο Ανασκαφής Ακρωτηρίου Θήρας).

22 δ. Ο δεύτερος εγχυτρισμός στον θάλαμο του ΝΦΠ 69 και η κατασκευή που τον περιβάλλει (Αρχείο Ανασκαφής Ακρωτηρίου Θήρας).

εικ 22 δ, ε.

22 ε. Ο τρίτος εγχυτρισμός στον θάλαμο του ΝΦΠ 69 in situ (Αρχείο Ανασκαφής Ακρωτηρίου Θήρας).

ΕΙΚ 23α

Το ταφικό αγγείο του πρώτου εγχυτρισμού από το ΝΦΠ 69 μαζί με το κόμα του. Λήψη από πάνω (Αρχείο Ανασκαφής Ακρωτηρίου Θήρας).

23 β. Το ταφικό αγγείο του πρώτου εγχυτρισμού από το ΝΦΠ 69. Πρόσθια όψη (Αρχείο Ανασκαφής Ακρωτηρίου Θήρας).

ΕΙΚ
23β

8974

N. Φ. Π. 69
20.02.2001
A15/69NO25

ΕΙΚ 23 γ. Το περιεχόμενο του ταφικού αγγείου του πρώτου εγχυτρισμού από το ΝΦΠ 69. Διακρίνονται οι σκελετοί των δύο βρεφών (Αρχείο Ανασκαφής Ακρωτηρίου Θήρας).

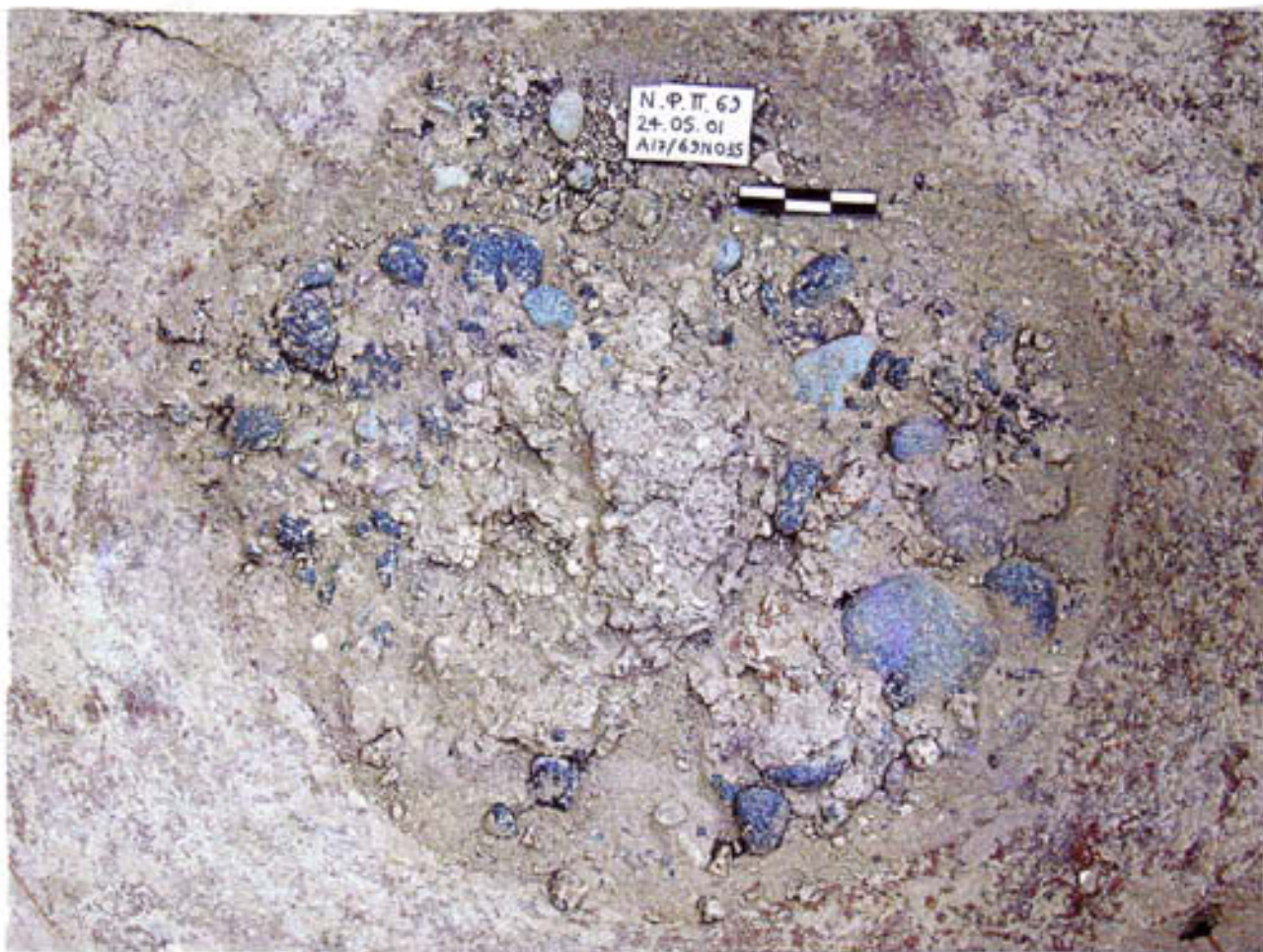
ΕΙΚ 24 α. Το ταφικό αγγείο του δεύτερου εγχυτρισμού από το ΝΦΠ 69. Πρόσθια όψη (Αρχείο Ανασκαφής Ακρωτηρίου Θήρας).

N. 27 63

A17

ΕΙΚ
24β

Στρώση από λάσπη και βότσαλα στον πυθμένα του αγγείου του δεύτερου εγχυτρισμού από το ΝΦΠ 69 (Αρχείο Ανασκαφής Ακρωτηρίου Θήρας).

Οπή στη βάση του αγγείου του δεύτερου εγχυτρισμού από το ΝΦΠ 69 (Αρχείο Ανασκαφής Ακρωτηρίου Θήρας).

ΕΙΚ
24γ

ΕΙΚ 24 δ, ε.

24δ, ε. Το αγγείο του δεύτερου εγχυτρισμού από το ΝΦΠ 69. Ορατή στρώση από χόμα και πέτρες στο στόμιο του αγγείου (Αρχείο Ανασκαφής Ακρωτηρίου Θήρας).

ΕΙΚ 25α Το τμήμα του αγγείου του τρίτου εγγυτηρισμού από το ΝΦΠ 69 (Αρχείο Ανασκαφής Ακρωτηρίου Θήρας).

ΕΙΚ 25β Το τμήμα του αγγείου του τρίτου εγγυτηρισμού από το ΝΦΠ 69 με το περιεχόμενό του (Αρχείο Ανασκαφής Ακρωτηρίου Θήρας).

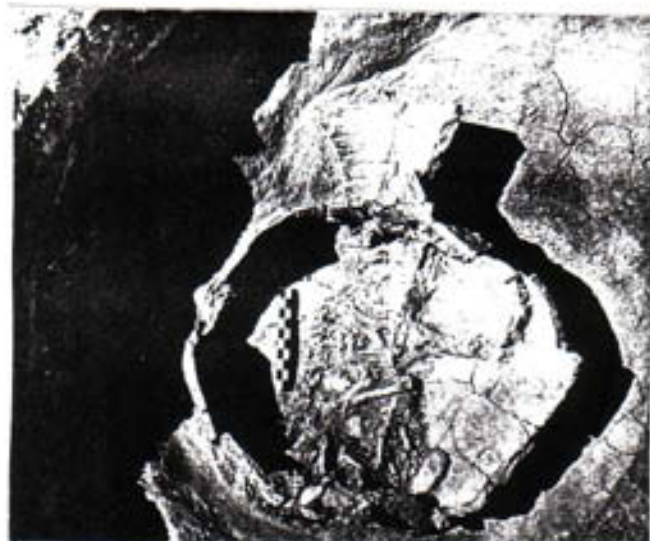
ΕΙΚ. 26α.

Η ταφή 3 in situ. Τροία Ι (Blegen 1950, πιν.149)

ΕΙΚ. 26β.

Το αγγείο της ταφής 3 από την Τροία Ι αποκατεστημένο (Blegen 1950, πιν.229/35.734)

ΕΙΚ. 27α.

Η ταφή 4 in situ. Τροία Ι (Blegen 1950, πιν.150)

ΕΙΚ. 27β.

Το αγγείο της ταφής 4. Τροία Ι (Blegen 1950, πιν.229/36.683)

ΕΙΚ. 28

Το αγγείο της ταφής 5. Τροία Ι (Blegen 1950, πιν.229/36.737)

ΕΙΚ 29α

Η ταφή 6 in situ . Τροία I (Blegen 1950, πιν.151)

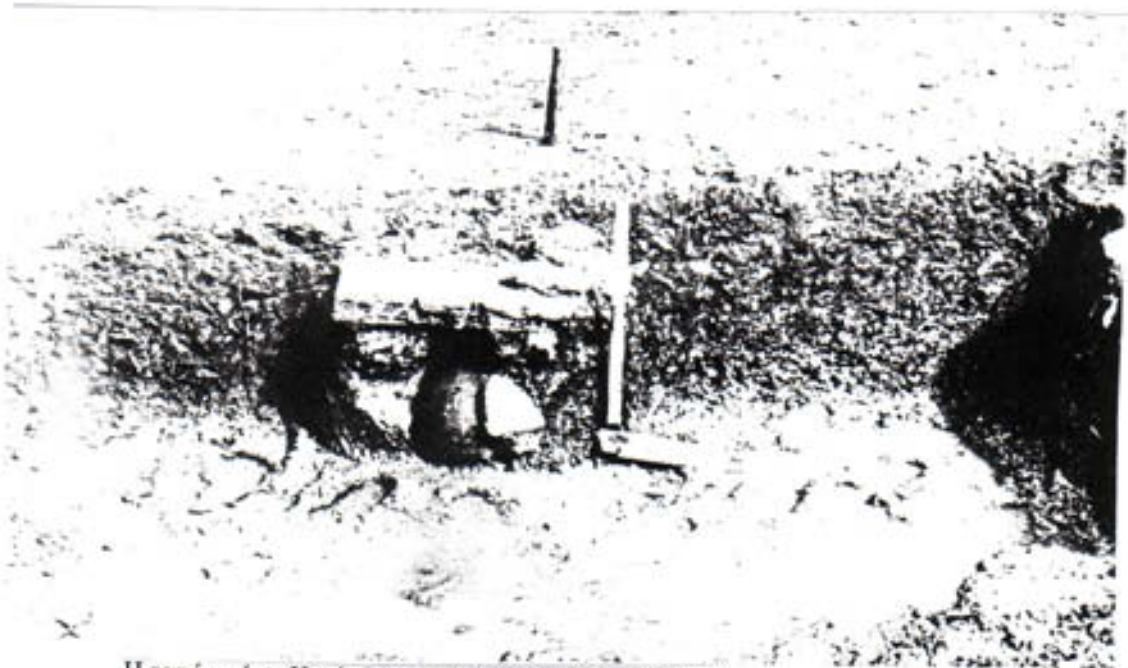
ΕΙΚ 29 β.

Το αγγείο της ταφής 6. Τροία I (Blegen 1950, πιν.229/36.738)

ΕΙΚ 30

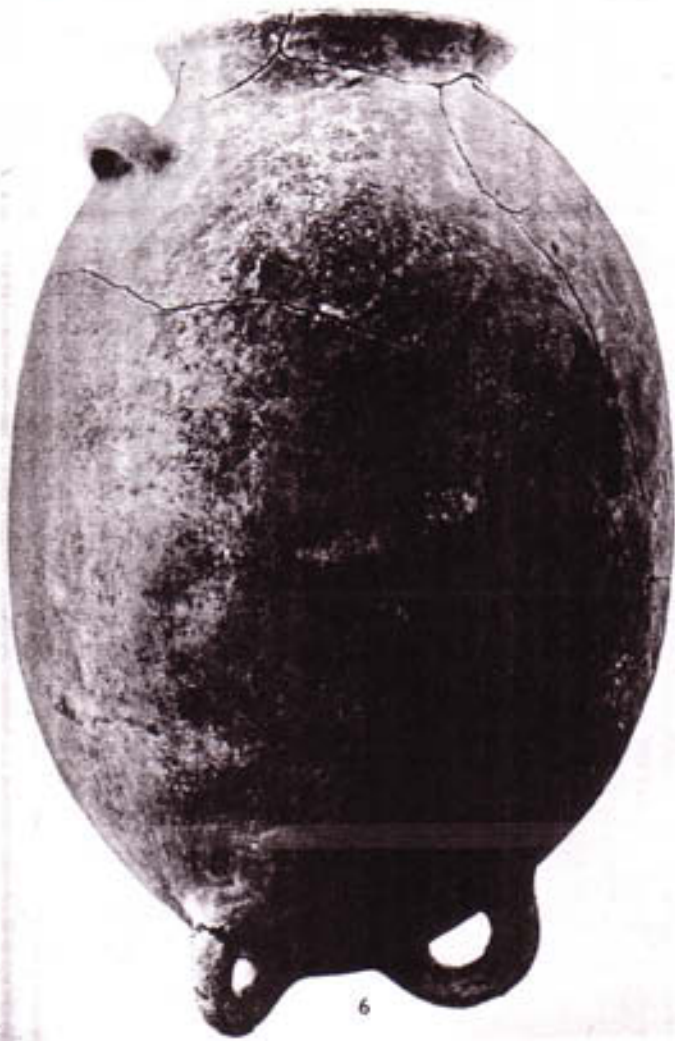
Η ταφή στο δωμάτιο 2 του κτηρίου E in situ . Θερμύη I (Lamb 1936, πιν.VII 3)

ΕΙΚ 31

Η ταφή από το Ηραίο I in situ (Milojčić 1961, πιν.5, 2)

ΕΙΚ. 32

Ο πίθος της ταφής από το Ηραίο IV (Milojčić 1961, πιν.21,6)

ΕΙΚ 33 α, β.

33 α, β. Οι δύο εγχυτρισμοί από το Ασκληπιείο στην Κω in situ (Morricone 1935, εικ. 101, 102)

ΕΙΚ 34α.

Ο εγχυτρισμός στον τάφο 134 στη Μάνικα in situ
(Σάμψων 1988, εικ.52)

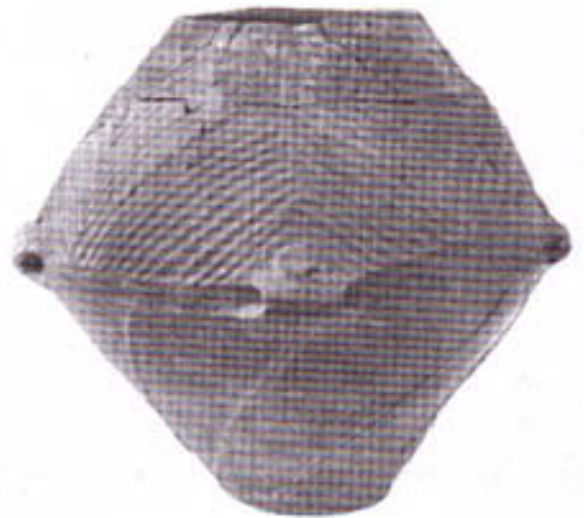

ΕΙΚ 34β.

ΕΙΚ 34γ.

34 β, γ. Το αγγείο του εγχυτρισμού από τον τάφο 134 στη Μάνικα
και το περιεχόμενό του (Σάμψων 1988, εικ.53 α, 54).

ΕΙΚ 35α

Ο ταφικός πίθος από το Καλαμάκι Ελαιοχωρίου
(Βασιλογάμβρου 1996-1997, εικ.36)

ΕΙΚ 35β.

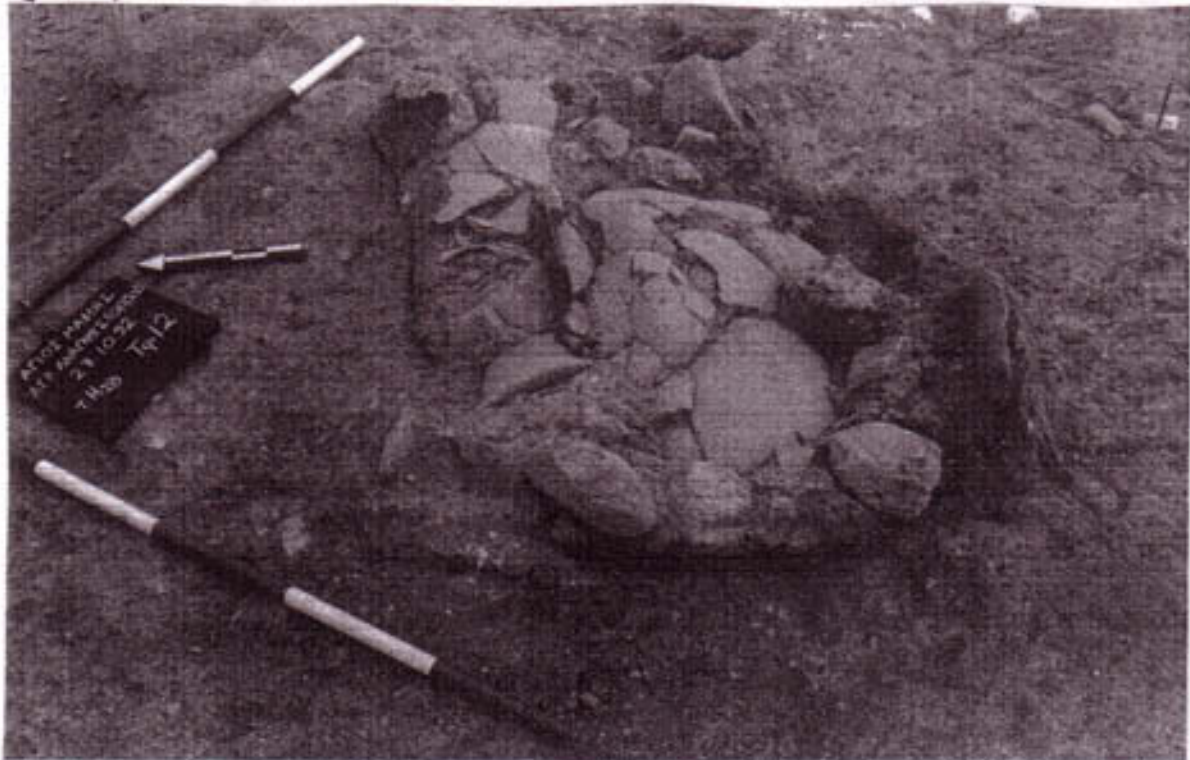
Ο ταφικός πίθος από το Καλαμάκι Ελαιοχωρίου in situ μέσα στον θαλαμοειδή τάφο
(Βασιλογάμβρου 1996-1997, εικ.12).

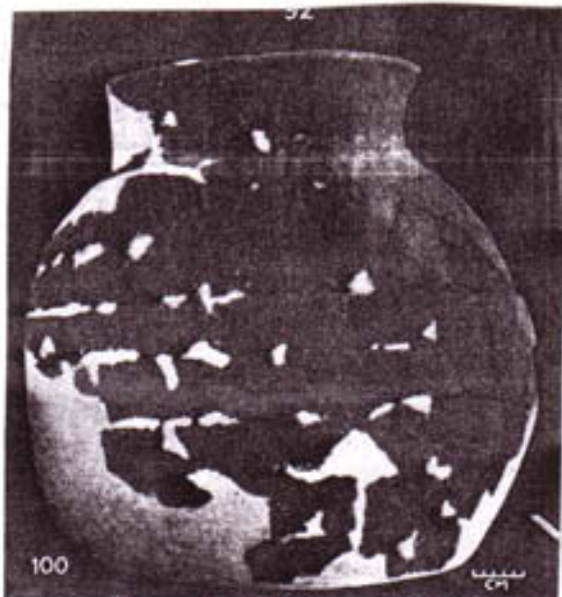

ΕΙΚ 36α Στρώμα από βότσαλα πάνω στο οποίο ήταν τοποθετημένη ταφή. Άγιος Μάμας Χαλκιδικής (Παππά 1992, 481).

ΕΙΚ 36β Ταφή με καλυπτήρια τμήματα πιθανοειδούς αγγείου. Άγιος Μάμας Χαλκιδικής (Παππά 1992, 482)

ΕΙΚ. 37.

Ο ταφικός πίθος από την περιοχή VI στα Πελεκάτα Ιθάκης (Heurtley 1934-1935, 28)

ΕΙΚ. 38.

Το αγγείο της ταφής I από τον χώρο II του Κ.ΣΙ στο Πλατυγιάλι Αστακού (Δελαπόρτα κ.α. 1988, ΕΙΚ.2, 16).